

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KAAN
ARSLANOĞLU

YANILMANIN GERÇEKLİĞİ

Psikoloji, felsefe, estetik üstüne kuramsal bir çalışma

deneme

Kaan Arslanoğlu
•
Yanılmanın Gerçekliği

ADAM YAYINLARI

©

Adam Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş.

Birinci Basım Ocak 1999

Kapak Tasarımı : Erkal Yavi

99.34.Y.0016.699

ISBN 975-418-542-5

Kaan Arslanoğlu

●

Yanılmanın Gerçekliği

Psikoloji, felsefe, estetik üstüne kuramsal bir çalışma

"İnsan soyu yanılgıya, saçmalığa neden bu denli yatkın? Gerçeği kabullenmede, doğru düşünüp davranmada neden bu denli isteksiz ve yeteneksiz? Yıllardır üstünde kafa yorduğum sorular... İnceleyince gördüm ki, insanlık tarihi boyunca pek çok düşünen adam aynı sorular üstüne kafa yormuş ve gerçekliği şurasından burasından da olsa yakalamayı başarabilmiş."

Yanılgının Gerçekliği'nin birinci baskısının önsözüne yukardaki paragrafla başlamışım. Önsöz şu cümlelerle bitiyor : "Bu kitap insanın temel, evrensel sorunlarına, Marksist saflarda alışlageldiği üzere toplumsal, sınıfsal açıdan değil, o gerçekliği unutmadan, inkâr etmeden farklı bir açıdan, birey açısından bir bakıştır. İnsanın doğası ve yanılgıları üzerine düşünürlerin fikirlerinin ve psikolojinin ulaştığı sonuçların bir derlemesi, ayrıca özgün görüşlerimin ifadesidir. Bu kitap umarım ki, sağ-sol, sosyalizm-kapitalizm, laiklik-şeriatçılık, bireycilik-toplumculuk gibi güncel tartışmalara ve estetikle ilgili saflaşmalara farklı bir açıdan bakılabilmesi için de uyarıcı olur."

Birinci baskı kısa bir önsöz ve sekiz dergi yazısından oluşuyordu. İkinci baskı olan elinizdeki kitabın ilk bölümünde yer alan yedi yazı ilk baskıda da vardı. Eski baskıdaki sekizinci yazıyı çıkardım. O yazıdaki birkaç paragrafı yedincinin sonuna ekledim. Ayrıca içerik ve dil yönünden tüm yazıları gözden geçirdim.

Bu kitabın ikinci ve üçüncü bölümleri ilk baskıda yoktu. Onlar da daha sonra çıkan dergi yazılarından oluşuyor. Yazı sonlarında yayımlanış tarihlerini verdim.

Birinci bölüm, insanın doğası ve yanılgıları üstüne bütünlüklü bir felsefi, psikolojik inceleme. Yukarda tırnak içinde verilmiş paragraflar özetle onu tanıtıyor.

İkinci bölüm de bütünlüklü. "Kişilik ve Estetik" başlığı altında dört sayılık bir dizi. Sanatta güzel nedir sorunsalına "kişilik" boyutunu

getiriyor. Bir esere güzel, başka bir esere çirkin dememizin tek nedeni herkesin üzerinde birleştiği estetik ölçütler midir acaba? Hiç de değil. Böyle kesin ölçütler yoktur zaten, tartışılan ölçütler vardır yalnızca. Sanat alanı da başka alanlar gibi bir yarışma, kavga, didişme alanıdır. Fakat öbürlerinden çok daha adaletsiz bir alan. Güzelin neden güzel, çirkinin neden çirkin bulunduğu çoğu zaman anlaşılmaz. Spordaki gibi nesnel ölçüler bulamazsınız örneğin onda. Yüz metreyi rakibinizden hızlı koşarsanız, ipi ondan önce göğüslersiniz, sıranız da kaç saniyede koştuğunuza göre belirlenir. Sanatta, edebiyatta ise yanınızda kaplumbağa gibi kalan birisini kitleler birinci geldi diye alkışlayabilir. Politika, felsefe de durum buna yakındır. Akademik yaşamda, iş yaşamında biraz daha fazla ölçüt kullanılır; fakat başarı denilen şeye ulaşmak esas olarak yine başka şeylere bağlıdır.

Burada bir görüşüm var : Sanat ürünü (ya da kendini piyasaya çıkarmış kişi) seçici kitlenin (okuyucu, müşteri, seçmen...) ortalama beğeni düzeyine ne kadar uygunsa o kadar tutulur. Seçici kitlenin ortalama beğeni düzeyinin altında ve üstünde kalan ürünlerin, kişilerin şanssızlığıdır. Çok satan ürünler genellikle ortalama düzeyde ürünlerdir; nesnel olarak ne çok kötü, ne de çok iyi olan ürünler... Bu kuralın istisnalarından biri ürünü yaratanın bir şekilde çok ünlü olması, "star" olması durumudur. Starın ürünü iyi de olsa, kötü de olsa satar.

Söz konusu eğilimi yaratan nedir peki? Toplumdaki pek çok eğilimi belirleyen şeydir. Birinci bölümde anlattığım "Çan Eğrisi" gerçekliği. Ortalama kişilik özellikleri gösteren insanlar toplumun ezici çoğunluğunu oluştururlar ve sosyal yaşamdaki pek çok eğilime damgalarını vururlar. İyi eserin hiç şansı yok mudur o halde? İyi eser başlangıçta seçici kitlenin küçük bir azınlığına tutulur. (Ayrık durumlar vardır elbette, başka birçok etmen de işe karışır.) İyi eseri tutan azınlık ortalama göre çok daha yetkin insanlardan oluşur. Bu sayede onların yargıları kuşaktan kuşağa aktarılma olanağı bulur; zamanın getirdiği belli bir birikim sonucu "gerçek iyi eser" sonraki kuşaklara kalır, klasikleşirken, popüler kötü eserler unutulmaya yüz tutar. Fakat anlattığım bu yasa bile mutlak bir yasa değildir. Örneğin gelecek kuşaklara kalacak eserler hakkında genelde yukardaki gibi fikir yürüten Nurullah Ataç, bakın bir yerde ne diyor : "Sanıyoruz ki ancak ince yazarlar, yüksek yazarlar unutulmaz, ancak onların yazıları yüzyıllardan yüzyıllara geçer, yaşar. Yanlış bir kanıdır bu. Bayağı edebiyatı sevenler de vardır,

onlar ötekilerden daha vefalıdır."¹ Örnek olarak Dumas Fils'in, George Ohnet'in eserlerinin çağına kalmasını gösterir Ataç. İşte burada yazarın kişiliğinin, eserin kişiliğinin, her şeyden önemlisi onu seçecek kitlenin ortalama kişilik özelliklerinin ağırlığı büyüktür. Kitabın ikinci bölümü özellikle bu etmeni öbür etmenlerle birlikte ele alıyor.

Üçüncü bölüm yedi yazıdan oluşuyor. İnsanlaşma süreci, insanın doğası ve evrimi konusu, yine kişilik konusu ve en sonda da ortaçağdan bugüne felsefe konusunda üç yazı. Marksçı açıdan Marksizm eleştirisi ve daha çok da Marksizmi önce donduran, sonra gerileyen, sonra da ondan tümüyle yüz geri eden solun eleştirisi. Hani ilk baskının ön-sözünde, "Marksist saflarda alışlageldiği üzere toplumsal-sınıfsal açıdan değil..." diye bir şey demişim ya; o zaman yanlışmışım. Son iki yazı, dünyadaki ve ülkemizdeki sosyalist solun nasıl kapitalizm ve emperyalizmle uzlaştığını, postmodern ideoloji ve faydacı ahlakı nasıl benimsediğini, nasıl milliyetçiliğin kuyruğuna takıldığını anlatıyor.

Bu kitaba bazı polemik yazılarını koymadım. Yararlı olabileceği halde, ana konudan sapan birçok ayrıntı içerdiğinden... Tek polemik yazısı son yazıdır. Kitaba alıp almamak üzerinde çok düşündüm; sonunda almaya karar verdim. Nereden nereye gelmişim; nereden nereye gelmişler; fikir vermesi için.

Evet, okuyucuyu baştan uyarmalıyım "İşte bu adam da bizden!" diyerek okumayın kitabı. Yukarda belirtilen konularda gerçekten değişik şeyler duymak istiyorsanız okuyun. Alıştığınız, benimsediğiniz görüşleri doğrulayacak, sizleri rahatlatıp keyiflendirecek pek bir şey olmadığı söylüyorum kitapta. Bunu bilin, öyle okuyun.

BİRİNCİ BÖLÜM

POLİTİK PSİKOLOJİ NOTLARI'NIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Serol Teber'in *Politik Psikoloji Notları*¹ güzel bir çalışma. Bu yazının ereği kitabı eleştirmek değil. Emek ürünü kapsamlı bir yapıtı eşdeğeri emek harcayarak ve eşdeğeri kapsamda değerlendirmek gerekir.* Amacım, bana düşündürdüklerini ortaya koymak, inceleme ve tartışma düzlemine sermek. Kuramsal psikoloji ve psikiyatri, felsefe alanındaki gibi (belki felsefeyle yakın ilgisi nedeniyle) değişik akımların etkisinde birçok karşıt fikrin başıbozuk uçtuğu, bu ortamda çoğu bilim insanının ve uygulamacının kişilik özelliklerine uygun düşen, bazen de rasgele yeğlemelerle konumlarını belirledikleri bir alan. Ancak psikoloji ve psikiyatrinin hâlâ pozitif bilimler arasında sağlam bir yer edinmemesi, temelleri tartışılırken bilimsel yöntemin göz ardı edilmesini haklı kılmaz. İleri sürülen savların kesinkes kanıtlanamamış oluşu, karşıt savlardan hangisinin daha çok, daha güçlü bilimsel kanıtlarla desteklendiği sorusunun önemini sıfırlamaz. Aksine, kanıtı eksik tarafın, tezini daha iyi tartarak sunma zorunluluğunu pekiştirir.

(*) Bu yazının yayımlanışından sonra en az *Politik Psikoloji Notları* kadar kapsamlı bir çalışma olan *Yanılmanın Gerçekliği* dizisine başladım. Daha sonra kitaplaşan bu dizi oldukça geniş bir kesimce okundu ama, beklediğim gibi, herhangi bir kuramsal tartışma yaratamadı. Ülkemizde doğrudan politikayı ilgilendirmiyorsa ya da kişisel bir polemik doğurmamışsa bilimsel bir tartışma yaratmak çok güçtür. Toplumsal muhalefet, yani sosyalistler de içinde olmak üzere geniş kesimler bilinen ve kabul görmüş söylemleri yineleyip durmaktan, bunları yazıp okumaktan hoşlanırlar. Yeni bilgiler edinmelerini, eski görüşlerini devrimci bir tarzda gözden geçirmelerini gerektiren özgün fikirlerden uzak dururlar. *Politik Psikoloji Notları*, Marksçı ve karşı-Marksçı görüşleri birbiriyle çelişmezmiş gibi aynı potada eriten tipik bir postmodern kitap. Kitabımın son yazısında açıldığı gibi karşı seçenezsiz postmodern solun coşkusuz bir duygulanımla basmakalıp söylemlere ilgi duymasını doğal karşılamak gerekir.

Psikoloji ve psikiyatri bilimin görece genç ve talihsiz iki dalı. Talihsizlikleri başka nedenlerin üstünde başlıca iki nedene dayanıyor

Birinci neden bence felsefe içinde bilime yol gösterici karakteri en güçlü akım olan eytişimsel özdekçiliğın, görece kuramsal düzeyde ama özellikle uygulamasında bireye, dolayısıyla psikolojiye gereken önemi vermemesidir. O yüzden bireyle doğrudan ilgili söz konusu iki bilim dalının dev adımlarıyla ilerlemesi için fırsat kaçırılmıştır. İkinci neden, her gün insanın yapısı ve davranışlarıyla ilgili başka bir gerçeğın ortaya çıkışıyla sürekli gerilemekle birlikte, geçirdiğı her sarsıntının ardından değışik görünümlere girerek kendini koruyan Freud'cu düşünce- nin uyuşturucu etkisinin aşılamamasıdır.

Marksçı kurama göre, insanı ürettiğıne, topluma ve özüne yabancılaştıran, yeteneklerini geliştirerek kendini gerçekleştirmesini, tam anlamıyla birey olmasını engelleyen kapitalist sistem, nevrozlara (görece hafif ruhsal bozukluklara) ve psikozlara (akıl hastalıklarına) ortam yaratır. Üretim araçları toplumun mülkiyetine geçirilip sınıfsız topluma doğru adımlar atıldıkça insanın yabancılaşması ortadan kalkacak, birey birey olduğunun ayırımına varacak, pek çok toplumsal, ruhsal sorun varlık nedenini yitirecek... Bireysel sorunların çözümü, başka birçok sorunun çözümü gibi toplumsal kurtuluşa bağılıdır ve bir bakıma sosyalizmin kendiliğinden varacağı aşamadır...

Anlaşılaçağı gibi, sorun doğru bir temelde ortaya konulmuş, fakat üstüne alelacele, derme çatma bir baraka kurulmuştur. Gerçekten de sosyalizmin inşası sürecinde kişisel, özel olanın bilerek isteyerek bir kenara atıldığını görüyoruz. Beklenilenden çok daha zor engellerle, çetrefil sorunlarla karşılaşılan yeni insanlaşma döneminde, insan sorunlarının çözümü ekonomi ve politikanın başarılarına havale edilmiştir. Böyle bir ortamda sosyalist psikoloji ve psikiyatri, bırakın burjuva psikolojisini alt edecek, onunla yarışacak kadar bile gelişmemiştir. Sanatçılardan çelik üretimini ve hayvancılığı geliştirme ödevi beklenen ülkelerde psikiyatristlerden neler istenmiş olabilir? Onların kaderi de muhaliflerin kafalarını düzeltmeye çalışan işkencecilere dönüşmek olmuştur. Bu uzun deneyimden ne gibi bilimsel sonuçlar çıktığını bilmiyorum. Ancak sıradan insanın, hatta komünist partilerin üyelerinin ve yöneticilerinin sınıfsız topluma geçişe bireysel ve yığınsal olarak inatla

direndiklerini, bunda da başarılı olduklarını biliyoruz. Bu direnişin psikolojik nedenleri nelerdir; ortada tatmin edici bir yorum yok. Bu konuda yapılmış bildiğim bir çalışma yok. Marksçı çevrede hâlâ birçok sorunun çözümünü sınıfsız topluma havale eden görüşler egemen. Sonuçta sosyalizmin inşası deneyimi psikolojiye ve psikiyatriye katkılarıyla değil, onu ketleyici, kısırlaştırıcı etkileriyle tarihe geçmiştir.

İkinci talihsizlik Freud'culuğun çukuruna düşmektir. Eytişimsel özdekçiliğin, psikolojinin gelişimi için sağlam bir temel attığını, ama Marksçı bilimcilerin bu temelin kıymetini bilmediklerini söyledim. Freud da kendi tezlerini temellendirmek için dipsiz bir çukur açmış, kuramına bulaşan herkesin bu çukurda boğulmasına neden olmuştur. Onun ve onunla psikolojiye bakışta aşağı yukarı aynı yöntemi kullanan Jung, Reich, Fromm gibilerin hâlâ etkilerini sürdürmelerini nasıl açıklamak gerekir? Elbette ilk neden bu insanların ruhbilime katkılarıdır. Ruhsal bozuklukları doğaüstü güçlere bağlayanların, tedaviyi somatik (bedensel) veya telkinci yöntemlerle sınırlayanların, hastalıkları yalnızca tanımlamakla yetinenlerin, doğumdan başlayarak yetişme ve çevre koşullarının insana etkisini göremeyenlerin, insanda cinselliğin önemini inkâr edenlerin, insani isteklerle onu engelleyen toplumsal yaşam arasındaki çatışmayı işaret etmeye cesaret edemeyenlerin egemen olduğu dönemde Freud yeni bir çağ açtı. Kuramının, materyalistmiş gibi görünen yanı, yani çevre koşullarına, yaşam deneyimlerine önem veren yapısı, okumuşlar ve kapitalizm muhalifleri arasında sempatiyle karşılandı. Birçokları psikolojiye üvey evlatmış gibi davranan Marksçılığın eksikliğini kapatmak için onunla Marksçılığı evlendirmeye kalktı. Kuramın, o güne dek kimsenin aklına gelmeyen ya da gelip de formüle edilemeyen olguları açıklarken bilimsel yöntemden ne denli uzaklaştığı ayrımsanamadı. İlkçağda Hipokrat bazı ruhsal hastalıkların doğaüstü güçlerden değil, insanın organik yapısındaki bozukluklardan kaynaklandığını ileri sürmüş, epilepsinin bir beyin hastalığı olduğunu söylemişti. Bu da düşünce tarihinde bir devrimdi. Hipokrat melankoliye, histeriye isimlerini verdi. Ancak melankolinin oluşumunu "kara safra"ya bağladı. Histerinin nedeni ise ona göre kadınlarda rahmin yukarı çıkma isteğiydi. Galenos, o çağda bugünkü kan dolaşımı bilimizin eşğine kadar geldi. Kanın dolaşma yollarını gösterdi, ancak her organ da bazı sözde "insansı", "hayvansı" ruhlar aldığını ileri sürerek doğru yola gidebilecek görüşünü komikleştirdi. Yüzyıllar sonra Freud ve izle-

yicileri bilimsel yöntem izleme sorunsalında, insanlığın onca bilgi birikimine karşın Hipokrat ve Galenos'un ilerisine geçemediler. Sorunları salt akılla ya da deneyle çözmeye kalktılar. Birçok yeni şey gösterdiler, ama onları yorumlarken gerçeklikten uzaklaştılar. Bilime masal kattılar. Belki de kuramlarının aşılammış olması bu masalsı yönüne bağlıdır. Caudwell, *Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler* adlı eserinde kuramın bu dinsel, mitsel yönünün iyi açıklamaktadır. İnsanın karmaşık sorunlarını şemalara indirgeyici, basitleştirici, sonra da masalla, öyküyle süsleyici dinsel yorumlara yakınlığı hep bilinir. Ne yazık ki, ne zekâ ne de öğrenim bu özelliği değiştirebilir.

Psikiyatrinin Bugünü

Bugün psikiyatrinin görece daha ileri aşamada olduğu ABD, İngiltere, İsveç gibi ülkelerde ve tüm dünyada, bu bilim dalı başsız, yani felsefesiz de olsa el yordamıyla ilerlemektedir. Psikoloji ve psikiyatrinin pozitif bilimler ve öbür tıp dallarıyla yakın ilişkileri sağlanmıştır. "Normal ve normal dışı davranışlar", ruhsal bozuklukların nedenleri ve tedavileriyle ilgili konularda insanın bio-psiko-sosyal bir varlık, bir bütün olduğu anlayışı genel kabul görmektedir. Bütünün ruhsal yanını inceleyen artık akla ilk gelen de psikanalitik kuram ve uygulaması değildir. Davranışçı, bilişsel, destekleyici yaklaşımların tedavide daha yüz güldürücü sonuçlar verdiği görülmektedir. Klasik psikanalizin birçok ruhsal bozukluğun tedavisinde yetersiz, bazılarında zararlı olduğu gösterilmiştir. Psikanalitik yaklaşımın bilimsel araştırma yapmak ve sonuçlarını değerlendirmek açısından da uygun olmadığına birleşilmiştir.

Ancak hâlâ psikodinamik kurama göre hastalarını izleyen çok sayıda psikiyatrist, psikoterapist vardır. Çoğunun insanlara yararlı olduğu da bir gerçektir. İnsanı anlamaya çalışmak, psikoterapi yapmak insanla insan arasında önce insani, sonra profesyonel bir ilişkidir ve terapistin hangi yöntemi izlediği çoğu zaman pek önemli değildir. İnsanı anlamaya çalışan, tedavisi için gayret gösteren eninde sonunda insandır; hem de konuya ilgi duyan, emek veren, meslekten bir insandır. İnsan için harcanan emek insana bir açıdan yararlıdır genellikle.

Psikodinamik terimlere, kavramlara gelince... Her görüşten ruh hekimi ve terapist, bunların bir bölümünü kullanmakta sakınca gör-

memektedirler. Hipokrat'ın histeri, melankoli terimlerinin hâlâ kullanılması gibi. Bunda bence de sakınca yok. Ancak günümüz psikolojisinin bu kavramları yeni baştan yorumlaması, içlerini yeni baştan doldurması kaçınılmaz zorunluluktur. Ayrıca psikoloji ve psikiyatri, felsefesizlikten, günübirlik çalışmaktan kurtarılmalıdır.

Son yıllarda moleküler biyoloji, moleküler genetik alanlarında önemli bilgi birikimi oluşmuştur. Beyin yapıları ve biyokimyasıyla ilgili çalışmalar, psikofarmakolojide, genetik alanındaki gelişmeler psikanalitik kuramın doğduğu yıllarda düşünemeyecek boyutlardadır. Birçok ruhsal bozuklukta (psikozlar, depresyon, anksiyete, panik bozukluk, obsesyonlar vb.) verilen belirli ilaçların iyileştirici etkisi kanıtlanmıştır. Birçok psikiyatrik hastalıkta, beyinde sinir ileti dizgesinde değişiklikler olduğu gösterilmiştir. Bu değişikliklerin neden olarak mı, sonuç olarak mı kabul edilmesi gerektiği üzerinde henüz görüş birliği yoktur. Ancak bir görüşe ağırlık vermek lazımsa, organik (yapısal) bozukluğun sonuç değil neden olduğunu düşündürecek pek çok başka kanıt vardır. Bunlardan bazıları genetik çalışmaların bulgularıdır. Evlat edinilmiş kardeşler, tek veya çift yumurta ikizleri üzerinde yapılan çalışmalar ruhsal bozukluklarda genetik yüklülüğün önemli bir etmen olduğunu kanıtlamıştır. Çocukluk otizmi, kişilik bozuklukları, alkol bağımlılığı gibi spekülâtif kuramın etkisini sürdürdüğü alanlarda bile genetik etmenin belirgin rolü kerelerce gösterilmiştir. Hastalık nedeni olarak organik yatkınlığa ağırlık verme, önde gelen psikiyatri merkezlerinde genel eğilimdir. Gerilim yaratan yaşam olayları ancak başlatıcı, tetik çekici olarak önem taşır. Bazı hastalıklarda ise (örneğin şizofrenide) ruhsal örselenmenin başlatıcı anlamda etkisi bile istatistik olarak kanıtlanamamıştır. Psikiyatride organik psikiyatri, biyolojik psikiyatri gibi yeni disiplinler ortaya çıkmıştır. Moleküler genetik alanındaki çalışmalar bilimkurgu romanlarındaki izleklere benzer gelişmeler vaat etmektedir.

Politik Psikoloji Nasıl Bir Yolda İlerleyecek?

Psikiyatride yeni görüş ve gelişmelerden neden söz ettim? Şunun için Politik Psikoloji gibi yeni bir disiplinin komşu disiplinlerde neler olup bittiğiyle ilgilenmesi ve yönelimini ona göre saptaması bilimsel varlığının temel koşuludur. Yönelimi yanlış bir bilim dalının doğ-

rulara varması, hele konu felsefe ve politikayla bu kadar ilgiliyse beklenemez. Politikanın, politik akımların ve liderlerin kitleleri neden ve nasıl etkilediğini inceden inceye araştırmak, saygı duyulması gereken bir uğraş. Ama her gayretli ve titiz çalışmadan işe yarar sonuçlar çıkar mı? Bilimsel çalışmada başlangıç ilkesi bilimsel yöntemin doğru seçilmesi, önyargıdan uzak kalınmasıdır. Doğru yönelim bence pozitif bilimlerle yakın bağın koparılmaması, kurgulamaların geçerliliğinin ve güvenilirliğinin kanıtlanmasıdır. Freud'cu düşünce ve çeşitlemeleri, Freud'culukla Marksçılığı birleştirme gayreti içindeki öteki düşünceler aşılamadıkça onların yaygınlaştırdığı yönelim ve yöntem faciaları, çalışmaları çıkmaza sokar.

"Post Modern" Dönemin İnsanı Çok mu Değişik?

Dönemler arası farklılıkları ve değişenleri saptamak elbette bilimin görevi. Çağımızın eğilimlerinin saptanması, kitlelerin ve bireyin o eğilimler karşısındaki konumlarının belirlenmesi, savsaklanmaması gereken bir görev. "Yabancılaşma", "Anomi"; "New-age" ya da "Post-modern" dönemin başka hastalıkları veya artık "normal" sayılan kitlesel çılgınlıkları incelenmeli. Ama değişmeyen temel şeylerin de göz ardı edilmemesi koşuluyla.

Politik Psikoloji Notları'nda saptandığı gibi bugün kitleler politik bir ilgisizlik içinde. Bazı dönemlerde ise politikaya ilgi, "apolitizasyon"dan yakınlıkları pişman edecek yönde artıyor. Yani kitleler çoğun iktidardakilerin istediği kanalda politikleşiyor; savaş taraftarlığı, ırkçılık, yabancı düşmanlığı güçleniyor. İnsan, yabancılaşmaya bireysel veya kitlesel olarak saldırganlaşarak tepki gösteriyor. Psikiyatrik hastalıklar yaygınlaşıyor. Kitleler iletişim araçlarının esiri durumunda. Otoriteye bağımlılık korkutucu boyutlarda. Kadın mal olarak görülüyor, bu gerçeği ne doğum kontrol hapları ne de "cinsel özgürlük" değiştirebiliyor. Bir de çok önemli bir sorun var ki; artık insanlığın geleceğini tehdit etmiyor, bugünün yaşamını karartıyor : Doğal dengenin bozulması. Tüm bu olguların sınıflı toplumun ortaya çıkışıyla birlikte doğduğunu ve özü pek değişmeden görece artışlar ve yeni görünümlemlerle süregeldiğini söylemek katı bir yorum sayılmamalı. Tarih boyunca hâkim sınıflar ezilenlere hep hükmetmiş, ezilenler de ezenlere şu veya bu

nedenle boyun eğmiş. Çoğunluk politikaya hep ilgisiz kalmış. İlgisinin arttığı dönemlerde savaşlarda kırılmış. Geniş yığınlar ancak bazı geçici kısa dönemlerde kendi kaderlerini kendi ellerine alabilmek için çaba göstermiş. İktidardakiler (zümreler, sınıflar, kişiler, partiler) kendi aralarındaki koltuk kavgaları, çıkar çatışmaları sürse de halkı yönlendirebilmeyi, yönetebilmeyi hep becerebilmişler. Başta ister geri zekâlı bir kral, ister sefahata dalıp yönetme yetenekleri zayıflamış bir zümre, ister dahi bir diktatör bulunsun, yığınların yönlendirilebilme, yönetilebilme istidadı körelmemiş! Saldırganlık, daha vahşi ya da daha az vahşi diye karşılaştıramayacağımız bir doğallıkla insan davranışının normal biçimi olmuş. Akıl hastalıkları ve nevrozlar insanlığa çağlar öncsinden bu yana arkadaşlık etmiş. İnsan doğayı, doğal dengeyi koruma diye bir kavramı hiçbir zaman ciddiye almamış. Her dönem bir azınlık, saydığımız bu kötülöklere karşı çıkmış. Kimi yaşamını ortaya atarak, kimi felsefi-politik düşünceleriyle, kimi bilimi, sanatıyla, kimi tutumu, karakteriyle aykırı bir yolda yürümekte direnmiş. Çoğunluk ise genellikle (kısa dönemler dışında) çok basit, çok akılcı, çok doğru gibi görünen düşüncelere, hedeflere ilgi göstermemiş, alışageldiğı yolda yürümeyi yeğlemiş. İnsanın duyarsızlığı, ilgisizliği, otorite bağımlılığı, çıkarıcılığı, sevgisizliği, televizyon ve bilgisayar günlük yaşamımız içine girmeden önce de birçok insanı isyan ettirmiş.

Size bu konuda Eski Mısır edebiyatından bir örnek vermek istiyorum. Günümüzden altı bin yıl önceki insanın "yeni" durumu nasıl değerlendirdiğini çarpıcı biçimde göstermektedir.

Kiminle konuşabilirim bugün?
Arkadaşların içi kötü,
Bugünkü dostlar bilmiyor sevmeyi.
Kiminle konuşabilirin bugün?
Yürekler doymak bilmiyor
Herkes arkadaşının malını çarpmakta.
Kiminle konuşabilirim bugün?
Akı başında adamlar öldü gitti,
Vurkır sardı herkesin yüreğini.
Kiminle konuşabilirim bugün?
Melek yüzlerinin ardında şeytanlıklar,
İyilik her yerden kovuldu artık.

Kiminle konuşabilirim bugün?
Yürekler doymak bilmiyor,
Kimse onur duymaz yüreğinden.
Kiminle konuşabilirim bugün?
Doğru insanlar yok artık,
Yeryüzü kötülük edenlere bırakıldı...
Sarıyor dünyayı günah,
Bir türlü sonu gelmiyor...²

Sonuç Bazıları, Marksçılığın uygulamadaki başarısızlığını değişen duruma uyarlanamamasına, yeni dönemin insanını kavrayamamasına bağlar. Bence ne Marx'ın yaşadığı dönemin kapitalizmi şimdi kinden çok farklı, ne de eski insan günümüz insanından... Marksçılar değişeni değil değişmeyi görememişlerdir. İnsanın, değişmesi hiç de kolay olmayan akıl yürütme düzeneklerini, ruhsal yapısını, kişilik farklılıklarını, bu farklılıklara göre oluşan ve her alanda benzer tepkiler veren kişilik gruplarını; bireyin ve grupların ekonomik sistemler içindeki konumlarını incelemeyi, hesaba katmayı, genel olarak psikolojiyi ihmal etmişlerdir.

Sosyalizmi kurma tarihsel deneyi sosyalist devlet aygıtının bir süre sonra bürokratik devlet aygıtına, sosyalist ekonominin değişik tipte bir devlet kapitalizmine dönüşmesinin tarihi değildir yalnızca. Aynı zamanda insanın, eline geçen fırsatı teperek olumlu özelliklerini geliştirmeye, değişmeye, gerçek birey olmaya, Adam Schaff'ın hayalindeki "tam" ya da "total" insana dönüşmeye karşı bilinçsiz direnişinin tarihidir. Politik psikolojinin bir görevi de bu direnişin nedenlerini, olumsuzun değişmez olup olmadığını araştırmaktır.

Yazıyı Arthur Koestler'in *Gün Ortasında Karanlık* romanındaki komünist işkenceci Gletkin tipinin anlattıklarıyla bitiriyorum

"Yıllar önce, bana sorguya çekmem için bir köylü getirmişlerdi. Taşradaydık... Sorgular çok kibarca yürütülmekteydi. Köylü, o seneki ürününü bir yere gömmüştü. Toprağın müşterek mülkiyet halini almasına yönelik çalışmaların başlangıcındaydık. Ben sorgulama usullerine titizlikle uymaktaydım. Köylüye arkadaşça davrandım ve ona niçin mısıra ihtiyacımız olduğunu izah ettim : Artan kent nüfusunu beslemek ve ihracat yapmak zorundaydık; ancak bu şekilde endüstri kuralırdık. Bu samimi açıklamalardan sonra, ona "Ürünlerini nereye

sakladığını lütfen söyler misin artık?" dedim. Adam odama getirildiğinde başını önüne eğmiş, yere bakıyordu; dayak yemeyi bekliyordu anlaşılan. Bu tipleri iyi tanırım; çünkü ben de köyde doğdum. Ama onu döveceğime, oturmuş birtakım açıklamalar yapıyor, onu adam yerine koymuş, 'yurttaş' diye hitap ediyordum. Adam benim pek akli başında biri olmadığını zannetmişti. Bakışlarından anlıyordum bunu. Onunla yarım saat konuştum. Ağzını açıp tek kelime söylemedi. Boyuna burnunu ve kulaklarını karıştırıyordu. Onun beni dinlemediğini bildiğim halde konuşmaya devam ettim. Söylediklerim ona hiçbir şey ifade etmiyordu. Kulakları yüzyılların geleneksel toplumunun kalıntılarıyla tıkanmıştı. Ama ben yine de yönetmeliğe titizlikle uymaktaydım, sonuç almak için daha başka metotların da bulunduğu aklımın ucundan bile geçmiyordu...

"O dönemde, günde böyle yirmi otuz davayla karşılaşmaktaydım... Devrim bu küçük şişman köylüler yüzünden tehlikeye girmişti. İşçiler iyi beslenemiyordu, kentlerdeki nüfus açlıktan kırılmaktaydı... İki yüz milyon değerindeki altın bu köylülerin yün çoraplarında saklıydı ve ürünlerin belki yarısı yeraltına gömülmüştü. İşte bu durumda biz, onları sorguya çekerken 'yurttaş' diye hitap ediyorduk. Onlarsa bize bıyık altından gülmekte ve hiç istiflerini bozmadan burunlarını karıştırmaktaydılar.

"Köylüyü, üçüncü defa sorguya çektiğimde saat sabahın ikisiydi. Daha önce onunla aralıksız on sekiz saat uğraşmıştım. Adamın gözle-rinden uyku akıyordu ve ansızın uyandırılıp yanıma getirilince korkmuştu. Bütün sorularıma cevap verdi. O günden itibaren sorgulamalar hep geceleri cereyan etti..."³

Mart 1994

Felsefe yüzyıllardır insanın doğasını tartışıyor. İnsan temelde iyidir, kötü müdür? Kötülük doğuştan yapısında mı vardır; sonradan mı öğrenilir? Sorunun ne denli önemli olduğunu bilmem altını çize çize vurgulamak gerekli mi? Yoksa zaten hep kafa yorduğunuz bildik bir problem mi?

Marksçılar her sorunda olduğu gibi bu sorundaki kavramların, değerlerin de göreliliğini ileri sürerler. İyi ve kötü çağlara göre değişir. Üstelik her sınıf iyiye ve kötüye farklı açıdan bakar. İnsanı "iyi" ya da "kötü" yapan toplumdur. İnsanın yeri, toplumdaki üretim ilişkileri ve o temelde biçimlenen değer yargıları içinde saptanır. Kişi bu saptamayı değiştirmek için çaba harcar ya da harcamaz... Belirli açılardan belirli alanlarda "iyi" ya da "kötü" vardır. Sınıflı toplumlar ve son aşaması olan kapitalizm, insanın kendini gerçekleştirmesine engel olan toplumsal koşulları oluşturur. Üretimdeki yabancılaşma, insanın kendine ve topluma yabancılaşması sonucunu doğurur. Kötülükten arınmış insan kuşakları yaratmak için sınıfsız toplum ortamı ön koşuldur.

Kapitalizm özgürlük sloganıyla bireyi yarattı ve sistemine özgü bağımsız bir insan tipi yaratmaya çalıştı. Sosyalizm, toplumsal özgürlük sloganıyla sınıfsız topluma geçişi, kendini gerçekleştirmiş tam insana ulaşmayı dener. İki sistemin de şu ana kadar neler yapabildiği ortada. Hiçbir toplumda ne burjuva anlamıyla bireysel özgürlük güvence altında, ne toplumsal özgürlük sağlanabildi.

Bugün insanlık, on binlerce yıllık süreç içinde insanda neyin değiştiğini tartışıyor. Genetik olarak değişen önemli bir şey yok. Özellikle insanın beyin yapısı ve düşünsel süreçlerinde... Bu kesin gibi. Ekonomik sistemler değişiyor, sömürü biçimleri değişiyor. İnsan doğayı her geçen gün daha çok egemenliği altına alıyor. Farklı giysiler kuşanıyor, uçaklara binip havalanıyor, televizyon seyrediyor, makineleri, bilgisayarları kullanıyor... Bunların hepsi ilerlemenin sonucu. Tüm bu

ilerlemeler yaşanırken düşünsel yetenekleri, akıllarını kullanma inisiyatifleri gelişiyor mu? Yazık ki hayır!

Bilimsel gelişmeler insanların birbirlerini daha kolay öldürmelerine yarıyor. Savaş, iç savaş, cinayet ve işkence günlük yaşamdan eksik değil. İnsan içgüdüsel bir biçimde ürüyor. Yarınını, gelecek kuşakları değil o gün yediğini, ettiğini düşünüyor. Mutluluğu, olanakları varsa çılgınca tüketmekte buluyor. Doğayı yok ettiğine aldırıyor. Aynı semtin bir sokağında mide bulandırıcı asalak zenginlik, öbür sokağında iğrenç bir yoksulluk bir arada bulunabiliyor. "Aklın doruklarından baktığımızda, hayat uğursuz bir hastalığa; dünya ise tımarhaneye benzer."⁴

Bir arkadaşım son kertede içten, heyecanlı bir yüzle şunu soruyordu durmadan : 60 milyon kişi Güneydoğuda dökülen kana üzüldüğünü söylüyor. Neden gitmiyorlar oraya peki? 60 milyon kişi, hiç değilse on milyon, hiç değilse bir milyon kişi bir hafta için oraya gitse, dağ bayır yayılsa, insanlarla konuşsa, silahların önüne yatsa bu iş biter... Güneydoğudan Bosna'ya geçer bu bir milyon kişi. Bir milyon on milyon olur, sonra yüz milyon... Niye yapmıyorlar bunu? Onları engelleyen bir şey mi var?

Bu soru size çok aptalca gelebilir. İnsanların oraya gitmelerini engelleyen bir sürü maddi etken sayılıp dökülebilir. Bir hafta içinde neleri değiştirebilecekleri karşı soru olarak yöneltiler. Çoğu haklı da olur bu karşı soruların, yanıtların. Ama eninde sonunda bir şeyleri iyi yönde değiştirecek olan, insan değil midir? Yoksa böyle hayalcilikleri bir kenara mı atmak gerekir? O yüzden hiç çekinmeden sormak lazım insana ilişkin soruları : Evet, onları engelleyen bir şey mi var? Bazı açılardan bakıldığında bir şey yok. İnsanların bir şeyler düşünmesini ve o düşündüklerini uygulamasını engelleyen ne olabilir? Ya da hangi engel doğru bir amaç için kenetlenmiş on milyon kişiyi durdurabilir?

5000 küsur yıllık yazılı tarihte bazı insanlar hep böyle sorular sormuş. İnsan, doğru, iyi bildiği hedefler doğrultusunda sayısız girişimde bulunmuş. Tarihini oluşturmuş. İnsanlık tarihi bilginin, aklın, cesaretin, güzelliğin tarihi. Aynı zamanda cehaletin, aptallığın, korkaklığın, çirkinliğin... İnsanlık tarihi insanın yanlış düşünme süreçlerinin tarihi.

İnsan neden yanılır? Akıl, sağduyu nedir ve neden onun yolunu izlemeyiz? Kötüye daha mı yatkınız yaratılıştan? İnsanın gerçekliği algılamamasının, ya da çarpık algılayıp kavrayamamasının düzenekleri ne-

lerdir? İşte bu incelemede böyle soruların yanıtlarını aramaya, bulduklarımı göstermeye çalışacağım.

Bunun oldukça cesaretli bir girişim olacağını kestirebilirsiniz. Bu çalışmada bilimsel bilgi ve bilimsel yöntemi kullanacağım dersem, belki biraz güvenebilirsiniz bana. İşte size göstermek istediğim ilk yanılğı. Doğruyu bulmasında insana bilim rehber olur. Genel anlamda doğru, fakat biraz basmakalıp bir söz. Basmakalıp sözlere basmakalıp olduğunu bilse de inanması insanın önemli bir zaafı... Daha ilk bölümde göreceksiniz ki, bırakınız aydınlarla yobazların bilim konusundaki bitecek gibi görünmeyen tartışmasını; bilim adamları bile bilimin ne olduğunda ve bilimsel yöntemin seçiminde anlaşıyorlar. Daha ilk bölümde göreceksiniz ki, insanın yanlış düşünme karakteri bilimsel süreçleri bile temelinden etkiliyor.

Psikoloji ve psikiyatri, bu konuda bana yardımcı olabilir. Gerçekten de aydınlar ruhsal, akılsal süreçleri inceleyen bu bilim dallarından insanın doğasının anlaşılmasında çok şeyler bekliyor, yanlış gördüğü her şey karşısında bir uzmana danışıyorlar. Siz bir psikiyatristsiniz, bu adam neden yere tükürdü? Siz bir psikolog olarak şu kızın pencereden atlamasını nasıl değerlendiriyorsunuz?.. Oysa yazının sonraki bölümlerinde göreceksiniz ki, psikiyatride birbiriyle çelişen, birbirini reddeden pek çok akım var. Öyle trajikomiktir ki, insanın akli süreçlerini inceleyen bilim dalı, en içinden çıkılmaz karmaşaların yaşandığı bilim dallarının başında geliyor.

Özetleyecek olursam, bu incelemede, insanın doğası, bu doğanın değiştirilebilirliği, yanlış algılama, yanlış düşünme süreçleri, insan bilinci, "bilinçaltı" tartışmaları, doğru, iyi , güzelle ilgili ruhsal düzenekleri üstüne bugüne dek söylenenleri derleyip, irdelleyeceğim. Bu arada vardığım kendime özgü sonuçları da aktarmaya çalışacağım. Umarım fazla hata yapmam. İşe başlarken Bacon, bana cesaret veriyor "Gerçek, hata yapana, karmaşaya düşenden daha yakındır."⁵

Bilim Felsefesi ve Bilimsel Yöntem Sorunu

Kendisi de insan yanılığının bir ürünü olarak ortaya çıkan dinin, insanın doğru düşünmesi ve bilgilenmesini engellediği çoğu aydınca kabul edilir. Bazı inanmış bilim adamları, İslam dininin bilimin geliş-

mesine engel olmadığını, aksine bilimi geliştirdiğini söyleseler de durum ortadadır.

"Her şeyden önce Kuran'da çizilen Tanrı imgesi, 'Göklerde ve Yer'de ne varsa hepsinin sahibi, dilediğine azap edip dilediğini bağışlayan, her şeye kadir' (Maide-40), süreğen, mutlak ve tek hükümandır. Dua, şükür, kader, tevekkülle ilgili ayetlerde de perçinlendiği gibi Allah, her an her şeye müdahale eder, yönetir, her düzeydeki gelişmelerin düzenleyicisidir, rızkı ve onun parçası olarak bilgiyi verir, insana bir yaratı alanı bırakmaz, bilinmeyi bilmeye yönelik merak ve araştırmayı olumsuzlamaz, aksine kendi alanına müdahale olarak görür ve ona rağmen bir şey yapılamaz.

Nitekim, 'Ya Rabb,... senin bize öğrettiklerinden başka bilgimiz yoktur. Şüphesiz alim ve hakim olan ancak sensin.' (Bakara-32), 'İnkâr edenlerin amelleri engin çöllerdeki serap gibidir... Veya derin bir denizdeki karanlıklar gibidir... Allah'ın nur vermediği kimsenin nuru olmaz' (Nur-39), şeklindeki yaklaşım pek çok yerde yinelenir. İnsansal yaratıcılığa prim vermez Kuran. Lut Peygambere, Nuh'a, Davut ve Süleyman'a ilim ve hükmü hep 'verdik' der. Öyle ki zırh yapma gibi sıradan bir tekniği bile 'öğrettik' diyerek mantığını ortaya koyar ve üstüne üstlük 'Artık şükretmez misiniz?' (Enbiya-80) şeklinde karşılık beklentisinde bulunur."⁶

"Örneğin, '...gece ve gündüzü ölçüp ayarlayan Allah'tır. Gece ve gündüzün bütün vakitlerini hesaplayamayacağınızı bildiği için Allah sizi bağışlar...' (Mümezzil-20) deyişi çarpıcıdır. Görüldüğü gibi, daha Newton'dan (Hatta Farabi'den) beri tümüyle doğasal olduğu açığa çıkarılmış bir durumu sahiplenmekteki bilim karşıtı konum bir yana, artık çağdaş insanlık için çok basit bilgiler haline gelmiş olan şeylerin bilinemeyeceği şeklinde insan aklının gücünü olumsuzlayan bir mantıkla karşı karşıyayız."⁶

Erdoğan Aydın'dan yaptığım bu uzun alıntı İslam dininin bilim karşısındaki konumunu umarım yeterince aydınlatmıştır. Kuran'ın yaklaşımı insanın yeni bir şey öğrenmesini, yeni öğrendikleriyle eski inanışları gözden geçirmesini hoş karşılamaz. " (Bu Kuran) her şeyi açıklayan bir kitaptır. (Yusuf-111); Bizim kanunumuzda-hükmümüzde bir değişiklik bulamazsın (İsra-77)."⁶

Peki nasıl oldu da İslam bilimi 15. yüzyıla kadar dünyaca kabul edilen gelişmelere ulaştı? Bu, açıklaması pek de zor olmayan bir para-

dokstur. Bugün bile Hristiyan, Müslüman ya da Musevi olsun birçok bilim adamı, dinlerinin temelini ve pratiğini inkâr eden bilimsel eylemleri doğrultusunda inanışlarıyla barışık ilerlemektedir. Düşünsel, davranışsal zaaf taşımayan tek bir insan yoktur yeryüzünde. Bilim adamının laboratuvarında materyalist, evinde idealist oluşu sık karşılaşılan bir gerçekliktir. Hatta bilginlerin çoğunun alanlarıyla ilgili konularda bile zaman zaman bilimsel yöntemden tümüyle uzaklaştıkları bilinir. Az sonra söz edeceğim gibi bugünün bilim ve teknolojisi de bağınaz Hristiyan âlemi içinde ve ona rağmen gelişmiştir.*

Zamanın İslam bilginleri ilahiyat alanında inancın akla üstünlüğünü, felsefe alanında din olgusunu özel bir olgu olarak gören mutlak akıl ilkesini savundular; matematik, kimya, fizik, tıp bilginleri akıl-din çekişmesinden uzak kalmaya gayret ettiler. Ancak ekonomik, toplumsal nedenlerle birlikte, dinin de reforma ve gelişmeye açık olmaması yüzünden İslam bilimi Osmanlı'yla birlikte durakladı ve bir daha batıyla yarışabilecek düzeye erişemedi.

Batı bilimi İslam bilimi gibi Eski Yunan'ı kendine temel aldı. Yunan bilimsel düşüncesi "akılcılığı" bulmak ve geliştirmekle Batıya örnek oldu. Arada körü körüne inanışın yüzyıllarca egemen olduğu bir karanlık görüyoruz. Bu karanlıkta da ellerinde fenerlerle dolaşanlar yok değildi hani. Örneğin Bacon, "deneysel bilim" kavramını keşfetti, deneyin önemi üstünde ısrarla durdu. Rönesansla birlikte bilimde de atılım yaşadı Batı. Kopernik'i, Kepler'in keşiflerini, Galile'nin engizisyonla mücadelesini herkes bilir. Sonra Descartes çıktı ortaya. Bilimde "yöntem" düşüncesini geliştirdi, bilimsel yöntemin esaslarını koydu ortaya. (Buraya kadar daha geniş bilgi için, bak.7-8-2) Fakat, "Descartes akılcı bir filozof(tu) ama aydınlanmacı bir filozof değil" di.⁹ "Akılcı tutumlar kendine özgü bir biçimde de olsa, Ortaçağ'da varlığını sür-

(*) Dini inanışın temelinde yatan en önemli neden bana göre ölüm gerçeğidir. İnsan, sevdiklerini birer birer yitirir, daha kötüsü her an kendinin de öleceğinin ayrımındadır. Bu "korkunç" gerçek karşısında başvurabileceği en önemli "akıl" yürütme yolu öldükten sonra ruhunun yaşayacağı sanısıdır. Tarihin her döneminde az sayıda insan böyle bir şey olamayacağını anlamıştır; ancak büyük çoğunluklar gerçeği yani ölenin hiçliğe düşeceği gerçeğini kabullenecek, ölüm düşüncesiyle gerçekçi yollarla baş edebilecek kuvvette değildir. Yaklaşık yüz yıl önce, insan aklının ürünü olan bilimin, insan aklının başka bir ürünü olan dine kesinkes üstün gelmesinden sonra bile, çoğunluğunun birbiriyle çelişen çok sayıda dinin etkisi altında bulunuşunun en önemli nedeni ölüm korkusudur. Hâkim sınıfların, dini bir egemenlik aracı olarak kullanması olgusu, bence sözünü ettiğim doğal ruhsal düzenek üstünde şekillenir.

dürmektedir. Ama bu hiç kuşkusuz, 18. yüzyıl akılcılığından çok farklı bir niteliktedir. Çünkü Ortaçağda bireyin aklı – genel tasarıma göre – tanrısal aklın egemenliği altındadır adeta. 17. yüzyılda ise aklın kendini araştırması söz konusu genellikle; ama tam bir eleştiri var mı bu dönemde? Eleştiri ancak 18. yüzyılın, aydınlanma yüzyılının bir özneliği değil mi?"⁹ "Descartes açısından doğuştan ideler ve bunların asıl kaynağı, taşıyıcısı olarak Tanrı gündeme gelecek; Kant açısından da aklın ideleri ve sadece aklın idelerinden biri olarak Tanrı gündeme gelecektir. Hemen anlaşıldığı gibi, her iki filozofta bu kavramların – ide, Tanrı – taşıdığı anlamlar büyük farklılık içermektedir. Descartes için doğuştan ideler Tanrının varlığı gereğidir. Kant için ise ideler insan aklının gereğidir; zorunlu olarak Tanrı idesi için de durum böyledir."⁹ "Salt us bu bireşimsel yargıyı aşkınlık yöntemiyle, deneyi aşarak gerçekleştirebilir mi? Kant bu soruya kesin olarak şu karşılığı veriyor Gerçekleştiremez. Böylece metafiziği kesin olarak yıkmış oluyor : Salt us deneyden yararlanmadan hiçbir bilgi gerçekleştiremez... Kant öncesi felsefenin Tanrılaştırdığı us, böylece tahtından indirilmiş olmaktadır."¹⁰

Evet, buraya kadar aklın önceliği, bilimsel yöntem ve deney sorununun ortaya çıkışını gördük. O halde Kant'dan sonra bilimin, engelleri ortadan kaldırılıp dümdüz bir yolda ilerlediğine inanabilir miyiz? Yazık ki hayır. Aynı tartışmalar durmadan yinelenmiş, yepyeni ve daha karmaşık sorunlar görülmüş. Felsefi idealizm ve onun bilime köstekleyici etkisi bertaraf edilemezken, bilimi her şeye kadir yeni bir Tanrı gibi görenler, pozitivistimin mutlakçı anlayışıyla bilimsel bilgiyi çarpıtanlar, mekanik materyalistler çıkmış ortaya.

19. yüzyıl sonunda Avrupa'nın ekonomik, sosyal koşullarında ve böylesi bir felsefe ortamında yeni bir düşünce doğdu Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm.

"Bütün olguları ne açıklar biçimindeki bir soru hiçbir zaman temel bilimsel kuramın anahtar sorusu değildir. Olguların ayrıntıları, bilimsel kuramın rehberliğinde ayrıntılı araştırmalarla açıklanabilir ki bu, kuramın önceden bütün bunlara neyin neden olduğunu belirtmesinden başka bir şeydir... Marx'ın basit ve araştırıcı sorusu şuydu : Herhangi bir tür toplumsal yaşamın varlık koşulu neydi?"¹¹ "Genel kuram herhangi bir 'iyi' bilimsel kuram gibi, araştırıcıya neye bakması gerektiğini söyleyerek rehberlik eder; kuram ona önceden tam olarak ne bu-

lacağını söylemez... Öte yandan genel kuram yeterince genel ve esnek olduğu için çürütülmeksizin, gelişmenin mümkün olabilen pek çok çeşidinin olabilirliği için geniş bir pay bırakır. Ya da belli bir durum için kuram, pek çok değişik alternatifin olabilmesine izin verir ve hangisi olursa onun açıklamasını yapabilir ve olayın gelişimini izleyebilir."¹¹ "Diyalektik maddeciliğin yanıtlamaya çalıştığı soru, daha çok, uygulamayı bilgilendirecek, uygulamada sınanacak güvenilir bir kuramın kurulması ve geliştirilmesinde kullanılacak yaklaşım ve yöntemle ilgilidir. Bu nedenle o, 'lütfen evrenin doğasıyla ilgili genel bir kuram icat edin' davetini reddeder; ama 'lütfen kuramlar kurarken benimsecek ilkeleri belirtin' davetini kabul eder."¹² "Kişi mutlak gerçeği bir yana bırakır... bunun yerine pozitif bilimlerin yolundan giderek ulaşabileceği görelî gerçeklerin peşinden gider."¹³ "Marksizmde en gerekli şey, somut koşulların somut olarak incelenmesidir... Gerçek diyalektik, bir sürecin kapsamlı, ayrıntılı çözümlemesidir." ¹⁴

Batıda son yüzyılda pozitivistimin tam anlamıyla hâkim olduğu, buna karşın idealizmin bilimler üstündeki etkisinin zayıflamış da olsa sürdüğü görülmektedir. Artık pozitivist abartılı doğrucu eğilimden yakkınmaktadır pek çok kişi. Pozitivistimin insanı bir nesne, bir olgu olarak gördüğü, bilgiyi istemden, özü görünüşten ayırt etmediği ileri sürülür. Frankfurt okulundan, "Horkheimer'in eleştirisi genel olarak 'bilimciliğe' ve 'birleşik bilim tasarısı' şeklinde Viyana Çevresi üyelerince ifade edilen doğal ve toplumsal bilimlere ortak evrensel ve bilimsel bir yöntem düşüncesi, özel olarak da pozitivistimin, bilimin tek bilgi ve tek kuram olduğu iddiası ve felsefenin 'yani bilime yönelik her eleştirel tavrın' alçaltılmasına karşı yöneltilmiştir."¹⁵ "Yalnızca bilimin diliyle düşünmek ve konuşmak, çocuksu ve yobazcadır," der aynı düşünür. Şunu söyler : "Doğru istemenin doğru düşünmeye bağlı olduğu kadar doğru düşünme de aynı şekilde doğru istemeye bağlıdır."¹⁵

Bilimselliğin bir sopa olarak kullanılması sorunu günümüz tartışmalarında üzerinde durulan noktalardandır. "Bilimsel" dendi mi akan sular duruyor. Bu söz bir kalkan gibi kullanılıyor. Yanlışlığa varan keyfiliğin kalkanı. Peki ama bilimsellik 'bilimselliği kendinden menkul şeyhlerin kerameti' gibi bilinmezlikle mi örtülü?"¹⁶

(*) Bu bölümden sonra kitabın 3. bölümündeki "Postmodernizm" yazısının okunmasında fayda var.

Görüldüğü gibi bilimi rehber almak da bilinemezi çözme uğraşında tek başına yeterli değil. Hemen soruyorlar size : Söz ettiğiniz 'bilimsel gerçek' nasıl bir gerçek? Bu gerçeğe ulaşırken niyetiniz, yönteminiz, felsefeniz neydi? Tüm bu sorular son yüzyılda gelişmiş (ya da çetrefilleşmiş) bilim felsefesinin yanıt aradığı sorunlar. İnsanın yanlış düşünme süreçleriyle, daha sonra iyice içine gireceğimiz ruhbilim sorunlarıyla yakından ilgili olduğundan ve yine daha sonra bu bilgilerden yararlanacağımız için konuyu derinleştirmekte fayda var.

Popper ve Kuhn iki bilim felsefecisi. Pozitivizme eleştiri noktasında zaman zaman birleşiyorlar, zaman zaman ayrılıyorlar. Uzun sayılabilecek alıntılarla görüşlerini özetlemek istiyorum "Bilim Kuhn'un dediği gibi 'devrimlerle', Popper'in savladığı gibi 'evrimle' de gelişse, kesintili ya da düz bir akış, bir sürekliliktir... Bir görüşün bilimsel olup olmadığının temel bir ölçütü var. Bunlardan biri akışta yer alıp almadığıdır, birisi de yöntemi... Popper'a göre bilimsel araştırma yöntemi şu aşamalardan oluşur 1 – Sorun (Çoğucası var olan kurama ya da beklentiye aykırılık) ; 2 – Önerilen çözüm, bir başka deyişle yeni kuram; 3 – Yeni kuramdan sınanabilir önermelerin tümdengelimle çıkarılması; 4 – Sınamalar, yani başka şeylerin yanı sıra (ama yalnızca başka şeylerin yanı sıra) gözlem ve deneyle yadsıma girişimleri; 5 – Yarışan kuramlar arasında yeğleme yapılması. (Magee)"¹⁶ "Popper, bilimsel bir araştırmanın temel ayırt edici özelliğinin doğrulanabilirlik değil, yanlışlanabilirlik olduğunu öne sürer... Bu nedenle tersini olanaksız sayan bir dinsel önerme doğrulanabilse de bilimsel değildir. Bilimsel bilgi her zaman yanlışlama olasılığını taşıdığı için bilimseldir (Magee)." ¹⁶

Şimdi biraz da Kuhn'un savlarına bakalım. Onun amacı bilimin ne olması gerektiğini saptamaktan çok, "doğası ve işleyişini" incelemekmiş gibi görünüyor. Söyledikleri oldukça karmaşık ve bilime duyulan güveni sarsıcı da olsa, görüşlerinin bir çoğuna katılmamak mümkün değil. Üstelik çıkarımları daha sonra enine boyuna ele alacağımız, insan neden yanlış düşünür, neden yanılır sorunsalına ipuçları sağlıyor. Onu okuduktan sonra insan, bilim adamlarının durumu buysa sokaktaki adamın kafasına şaşmamak gerekir diye düşünmekten kendini alamıyor.

"Bilhassa paradigma öncesi devirlerin şaşmaz bir özelliği hangi yöntemler, sorunlar ve çözüm kıstaslarının geçerli olacağı konusunda sık sık ve oldukça derin tartışmaların yapılmasıdır, ama hemen belirte-

lim ki bu tartışmalar herhangi bir anlaşılmayla sonuçlanmaktan çok, çeşitli fikir okullarının birbirinden ayrışmasına yarar."¹⁷ "...Rakip paradigmlar arasında yapılacak seçimin sürekli şekilde yarattığı sorulara olağan bilimin ölçütlerinden yola çıkılarak yanıt bulunamayacağına dair ilk kesin göstergemizi elde ediyoruz... Kendi paradigmlarının gö-reli üstünlüğü üzerine yaptıkları tartışmanın bir sağırlar diyalogu ol-ması kaçınılmazdır, çünkü böyle bir tartışmada yaratılan döngüsel ka-nıtlamalar, ister istemez, her paradigmanın kendine hedef aldığı kıstas-ları aşağı yukarı tahmin edebildiğini ve hasım paradigmanın benimse-diği bazı kıstaslarda da eksik kaldığını gösterecektir... Değerlerin çatış-ması da yalnızca olağan bilimin tamamen dışında kalan ölçütler saye-sinde çözülebilir ve paradigma tartışmalarını devrimci yapan başlıca et-ken de, bilimdışı ölçütlere duyulan gereksinimdir... Gerçek bir gözlem dili oluşturma çabalarının tarihi de bu kanıtlardan kaynaklanan kuşku-ları fazlasıyla güçlendirmiştir... Bu şekilde önceden tamamıyla bilinen bir dünya hakkında bilgi vermekle sınırlandırılmış hiçbir dilin 'veril-miş' üzerine tarafsız ve nesnel bilgi üretmesi beklenemez... Hatta yeni-liği yapanın ve onun da ustalarının milliyetleri yahut daha önceki iti-barları bile bazen önemli bir rol oynayabilmektedir... Şansımıza bakın ki, bilim adamlarını eski paradigmayı reddederek yenisini yeğlemeye iten başka bir yol daha vardır. Burada söz konusu olan, bireyin neyin uygun ya da estetik olduğuna dair duygularına yönelen fakat hiçbir za-man tam olarak açık seçik ifade edilmeyen kanıtlamalardır... Bugün bile Einstein'ın genel kuramı insanları başlıca estetik ilkeler sayesinde kendine çekebilmektedir ve öyle sanıyorum ki bu, matematikçiler dı-şında çok az kişinin algılayabildiği bir çekiciliktir."¹⁷ Bunca olumsuz savdan sonra düşünür, kendi hakkında pek de iyi düşünülmediğinin farkında olduğunu gösterir "...Görüş birliği sağlanmasında bilim adamlarının paylaştıkları ilke ve değerlerin yeterli olmadığı düşünce-sinde ısrar ettiğim için de zaman zaman öznelliği ve akıl dışıcılığı yü-celtmekle suçlandığım oldu."¹⁷ Kuhn daha pratik bazı sonuçlara varır : "Bilim felsefecileri bilimsel kuramların doğrulanmasında artık es-kisi kadar mutlak ölçütler aramamaktadır. Hiçbir kuramın mümkün olan bütün ilgili sınavlardan geçirilemeyeceği gerçeğinden yola çıka-rak, bir kuramın doğrulanıp doğrulanmadığı sorusundan çok, var olan kanıtların ışığında , olasılığının ne olabileceğine önem vermektedir-ler... İki rakip kuramdan hangisinin olgulara daha iyi uyduğunu sor-

mak tamamıyla akla yakındır. ¹⁷ Bilimle ilgili onca karmaşık ve güven sarsıcı savdan sonra varılan yer Engels'den yaptığımız yukarıdaki alıntıda saptanan gerçeğe yakın bir yerdir. Bu gerçeğin başka bir ifadesi de şudur : "Bilimsel doğru matematik olarak yalnızca bir yüksek olasılıktır. (Reichenbach)"¹⁶

Bilimin gelişme sürecinde ilgi çekici bir noktayı da Althusser vurgulamıştır. Bu düşünürün dokunduğu nokta gerçi felsefeyle ilgilidir, fakat ruhsal-akli süreçlerin inceleme alanlarını ve ruhbilim akımlarını felsefenin dışında saymamak gerekir. Bu, aynı zamanda psikiyatri ve psikoloji alanında nasıl olup da bu kadar çok ekolün bir arada bulunabildiğini göstermektedir "Bilimler tarihinde daima iki süreç görülmektedir Hataların ayıklanması (tamamen ortadan kalkarlar) süreci ve önceki teorik unsurların ve bilgilerin, yeni edinilmiş bilgiler ve yeni teoriler içine oturtulması süreci. Yani ikili bir 'diyalektik' 'hataların' tamamen ayıklanması ve değişmiş olmakla birlikte halen geçerli eski sonuçların yeni elde edilmiş bilgilerin teorik sistemi içine dahil edilmesi. Felsefe tarihi başka türlü işlemektedir : Yeni felsefi biçimlerin, daha önceleri egemen olan eski biçimleri egemenliği altına alma mücadelesi. Felsefe tarihi, felsefi oluşumlar içinde gerçekleşen eğilimler arası bir mücadeledir ve bu daima egemenlik kurma mücadelesidir. Ama paradoks şuradadır ki, bu mücadele bir egemenliğin yerine başka bir egemenliğin geçmesiyle sonuçlanır : Eski bir oluşumun yani hasmın elenmesiyle değil (zira felsefede bilimlerdeki anlamıyla hata yoktur). Hasım hiçbir zaman tamamen yenilmez, yani hiçbir zaman tamamen ortadan kaldırılmaz, tarihten silinmez. Yalnızca egemenlik altına girer ve uzun bir mücadeleden sonra onu alt eden yeni felsefi oluşumun egemenliği altında yaşamaya devam eder : Konjonktür izin ve fırsat verdiğinde yeniden ortaya çıkmaya hazır bir şekilde egemenlik altında yaşamını sürdürür."¹⁸ "Evet, kafamızı kıracağız. Ama bilin ki bilim adamları da (gerçek bir pratik içinde olan bütün insanlar gibi) kafalarını kırabilirler. Ama bu başka bir biçimde olur : Başlarına geldiğinde, olayı soğukkanlılıkla gözlemlerler ve çalışmalarını sürdürürler. Ama bir filozof kafasını kırınca, tamamen başka türlü olur; zira o, düşmediğini göstermek için ileri sürdüğü teori içinde kafasını kırar. Siz hiç yanıldığını kabul eden filozof biliyor musunuz? Bir filozof hiçbir zaman yanılmaz."¹⁸

Psikiyatrinin Baskın Felsefesi Nedir?

Bugün psikiyatri ve psikoloji alanında önemli gelişmeler yaşanıyor. Bir yandan beyin fizyolojisi ve patofizyolojisiyle ilgili çalışmalar, bir yandan psikofarmakolojiyle ilgili araştırmalar organik psikiyatri, biyolojik psikiyatri gibi disiplinlerin doğmasına ve güçlenmesine yol açmıştır. Psikiyatridi pozitif bilimlere yaklaşturma gayretleri başarılı olmuştur. Ölçme teknikleri geliştirilmiş ve birçok ruhsal durumun bilimsel araştırmalarda sayılarla değerlendirilmesi aşamasına varılmıştır. Değişik psikoterapi tekniklerini birbiriyle karşılaştırılması bu yolla olanaklı hale getirilmiştir. Ancak bu gelişmelere karşın tüm eski kuramlar da günümüz psikiyatridi içinde varlığını sürdürmekte, birçok uygulamacı değişik nedenlerle kendilerine yakın bulduğu herhangi bir akımın ortodoks ya da reformist yolunu izlemektedir. Bu konunun anlaşılmasında umarım Kuhn ve Althusser'den yaptığım yukardaki alıntılar açıklayıcı olur.

Ancak söz konusu alanda günümüz bilim adamlarının önemli bir bölümü "felsefesizdir" Birbirine taban tabana zıt akımların görüşlerini alt alta bir arada benimsemek yalnızca psikiyatri ders kitaplarında görülen bir tutum değil, tanı ve tedavi yaklaşımlarında da varlığını sürdüren bir uygulamadır. Dünyada psikiyatristler arasında tanı ve ölçüt birliği sağlama doğrultusunda önemli adımlar atılmıştır. Amerikan Psikiyatri Birliği ve Dünya Sağlık Örgütü'nün birbirine çok benzer tanı sınıflamaları ülkemizde de kullanılmaktadır. Bunlardan birinin giriş bölümünden yaptığım alıntı yukarda anlatmaya çalıştığım gerçekliğe bir örnektir. "Akli bozuklukların bazılarında hastalık nedeni ve patofizyolojik süreçler bilinmektedir. Örneğin organik akıl bozukluklarında olduğu gibi... Bununla birlikte çoğunda hastalık nedeni bilinmez. Bu bozuklukların nasıl oluştuğunu açıklamada her zaman ikna edici olmasa da birçok kuram geliştirilmiş ve kanıtlarla desteklenmiştir. DSM III-R'de gösterilen yaklaşım, hastalık nedeni ve patofizyolojik süreçlerle ilgili olarak kuramlardışıdır (atheoretical)... Şüphesiz zamanla, nedeni bilinmeyen bazı bozuklukların biyolojik nedenleri bulunacak, bazılarının oluşumunda rol oynayan psikolojik; ya da birlikte rol oynayan hem psikolojik, hem sosyal, hem biyolojik etkenler gösterilecektir... Bu, genel, kuramlar dışı yaklaşımın en önemli sebebi, her bozukluk için akla uygun nedensel kuramların hep birden yansıtılmasının olanaksızlığından ötürü, değişik kuramsal yönelimli klinisyenlerin DSM-III-R'yi el kitabı olarak kullanmada güçlüklerle karşılaşacağı kaygısıdır."¹⁹

Gerçi ciddi bilimsel araştırmaların içindeki kesimde yönelimler daha belirgindir, ama "kendiliğinden felsefe" orada da hâkimdir. "Bilim üzerinde, yalnızca filozofların kafalarında değil, aynı zamanda bilim adamlarının kafalarında da yanlış fikirler var. İlerlemeyi sağlamak yerine, gerçekte 'epistemolojik engeller' Bachelard olan sahte açıklıklar. Bunları, ileri sürdükleri hayali çözümler altında örttükleri gerçek sorunları göstererek eleştirmek ve yok etmek gerekir. Ama, daha da ileri gitmek gerek ve eğer bilimsel faaliyet alanının bazı yerlerinde bu yanlış fikirler hüküm sürmekteyse bunun bir rastlantı olmadığını kabul etmek gerek. Bunlar bilimsel olmayan ideolojik düşünce ve tasarımlardır. Geçici olarak, bilimsel ideoloji, ya da bilim adamlarının ideolojisi diyeceğimiz şeyi oluşturmaktadır. Bunları fark etmeye ve eleştirmeye muktedir bir felsefe, bilim adamlarının dikkatini, bu kendiliğinden bilimsel ideolojinin temsil ettiği epistemolojik engelin varlığına ve etkisine çekmeyi sağlayabilir."¹⁸

Yine de araştırma pratiği içinde artık belli bir ilke birliğine varılmıştır. "...Açık seçik tanımlanmış ve tekrar tekrar denetlenerek doğruluğu tespit edilmiş olan verilere dayanan, doğru ve yanlış olduğu kanıtlanabilir varsayımlar bilimsel olarak kabul edilir."²⁰ "Günümüzde bilimsel yöntem dört aşamalı (gözlem, hipotez kurma, hipotez sınama, genelleme) bir süreç olarak kabul edilmektedir ve bu dört aşamanın dördünde de istatistik yöntemlerden yararlanılması çoğu zaman zorunludur."²¹ "Günümüzde biyolojik ve tıbbi problemleri tarafsız ve eleştirici bir düşünce içinde sayısal esaslara göre değerlendirmeye alışmamış olan bir hekim, bir bilimin temsilcisi değil, ancak bir sanatın uygulayıcısı olabilir."²²

Bununla birlikte, insanın ruhsal süreçlerinin sayılarla ifade edilemeyeceği gibi haklı görünen gerekçelerle pozitivist direniş sürmektedir : "Freud düşüncesinin bilimsel olmadığını iddia etmek, özellikle akademik psikoloji uzmanları arasında moda olmuştur. Böyle bir tavır takınmak, aslında bilimsel yöntemden ne anlaşıldığına bağlı olan bir şeydir. Sosyolog ve psikologların genelde duygusal bir bilimsel yöntem anlayışları vardır çoğunlukla. Bu yöntemi; veri toplamak, sonra bunları çeşitli sayısal ölçüm ve biçimlerle bilgisayarların da büyük yardımıyla incelemek, sonuçta da herhangi bir bilimsel teori veya en azından bir varsayımı ulaşmak olarak tanımlayabiliriz."²³

Nisan 1994

YANILMANIN GERÇEKLİĞİ – 2 (YANILGILARIN GERÇEKLEŞTİĞİ ALAN)

İnsanın doğası iyi mi, kötü müdür? İnsan neden yanılır? Bu soruların yanıtlarını arayacağımız çalışmaya, psikolojinin ve genel anlamda bilimin felsefesi üstündeki görüşleri ve görüşlerimi aktardıktan sonra başka, bir temel alana atlayarak devam ediyorum. Bu alan insanın doğasının, karakterinin üstüne oturduğu, yanılmanın gerçekleştiği düzendir. İnsan beyninden söz ediyorum. Beynin yapısını, işleyişini anlamaya çalışmak; algı, duygu, düşünce gibi kavramları açıklamak, konunun işlenmesinde ilk adımdır.

"İnsan bilmelidir ki neşe, hoşnutluk, gülme, sporlar, acı, üzüntü, karamsarlık ve matem yalnızca beyinden gelir. Ve bununla, özel bir tarzda, sezme ve bilgiyi elde eder; görür ve işitiriz. Ve aynı organla deli ve çılgın olunur; korkular ve dehşet, bazen gece, bazen gündüz bizi etkisine alır..."²⁴ MÖ 4. yüzyılda yaşamış Hipokrat böyle söylüyor. Birçok akli, ruhsal süreci, beyin dışı bazı güçlere bağlayanların günümüz toplumlarında hâlâ seslerini oldukça güçlü duyurduklarını göz önünde bulundurursak, insanın yanılma eğiliminin, doğruya karşı direncinin ciddi boyutunu daha iyi anlayabiliriz.

İnsan Beyninin Yapısı

Yeryüzündeki canlı varlıklar zaman içinde basitten karmaşığa gelişmişlerdir. Hayvanlar aleminde ortaya çıkan ilk tür, tek hücreli canlılardır. Daha sonra evrim ve mutasyon zinciri boyunca solucanlar, balıklar, sürüngenler, kuşlar, memeliler gibi giderek daha yetkin işlevler gören canlı türleri ortaya çıkmıştır. Zincirin en son halkası insandır. Hem konumuz açısından baktığımızda, hem de genel anlamda, canlı

türlerinin gelişme sürecinde en önemli ve en belirleyici gelişme, sinir sisteminde ve beyinde ortaya çıkan gelişmedir. "İlkel canlılarda sinir sistemi yoktur. Mesela, tek hücreli bir canlı olan amip dış dünyadan hücrelerini çevreleyen zarı aracılığıyla haberdar olur. Eğer ortam kendisinin yaşamasına uygun ise, yalancı bacaklarını, hücre uzantılarını kullanarak ona doğru gider; uygun değilse yalancı bacaklarını aksi yönde hareket ettirerek oradan kaçır. Daha gelişmiş canlılarda mesela planarya sınıfından hayvanlarda ve solucanlarda basit bir sinir sistemi görmekteyiz. Solucanın her boğumuna uyan bir çift sinir, bu sinir düğümlerini birbiriyle birleştiren ve böylece yukardan aşağıya uzanan bir merdiven görünümü alan sinir lifleri sinir sisteminin meydana getirir. Daha gelişmiş canlılara doğru sinir sisteminin de inkişaf ettiğini, karmaşılaştığını, bu sistemin baş parçasının, yani beynin meydana geldiğini ve giderek daha büyük bir yer işgal ettiğini görüyoruz."²⁵

Sinir sisteminin temel birimi nöron, yani sinir hücresidir. Nöron hem tüm vücuttaki sinir ağının, organlarla omuriliğin bağlantısını kuran sinir demetlerinin (liflerinin), hem omuriliğin, hem de beynin temel yapı taşıdır. Beyinde 13 milyar nöron bulunduğu bilinir. Hepsi birbiriyle ilişki halinde, iç ve dış uyaranları merkeze, merkezde gelen emirleri de uç organlara taşıyan, çevreyi algılayıp uyum sağlamak için kararlara varan yapı, işte bu birleşik nöron ağıdır. Uçlarda ve beyinde yapısal olarak birbirinden çok farklı olduğu gösterilemeyen nöron ağında işlevsel olarak belirleyici olan şey, büyük olasılıkla aralarındaki ilişkidir. Nöronlar uçlarında birbirleriyle Sinaps denilen bitişme noktalarıyla iletişimlr. Bir nöronun ucuna etkide bulunan uyarı eğer ileti doğuracak kadar güçlüyse, nöronun o bölümdeki zarı, dinlenme halinde artı elektrik yüklüyken eksi yüklü hale gelir ve bitişigindeki zar bölümünü de eksi yüklü hale getirerek elektrik akımını kendi uzantısı (akson) boyunca iletir. Bu iletiyi kabaca bakır bir kablodaki elektrik iletisine benzetebilirsek de, işlevsel olarak alevin fitil boyunca ilerlemesine benzetmek daha doğrudur. İleti, sinapsa geldiğinde ne olur? Sinapsın getiren hücre bölümündeki kesecikler açılarak iletici biyokimyasal maddeleri (nörotransmitter) sinaps boşluğuna dökerler. Bu maddeler sinapsın komşu (götürücü) nöron bölümündeki alıcılara (reseptör) yerleşirler. Alıcıların iletici maddeyle birleşmesiyle, komşu nöronda yeni bir elektrik uyarı oluşur veya oluşmaz. İletici maddelerin bir bölümü uyarıcı bir bölümü engelleyicidir. Ayrıca her bir nöron dalla-

nan birçok ucu ve bu birçok uca eklenen birçok başka nörondan aynı anda birbirine zıt veya birbirini destekleyen çok sayıda uyarı alır. Bu birçok uyarıyı değerlendirip evet veya hayır kanununa göre kendisinden sonraki nöronlara iletme veya iletmemeye kararı alacak yapı taşı nöronudur. Nöron kendi başına karar alan temel yapı taşıdır.

Sinir ileti ağı insanda basitten karmaşığa bir diziliş gösterir. Bir duyu sonucu hareket yanıtının en basit örneği reflekslerdir. İnsandaki en basit refleksle, kası kemiğe birleştiren tendona vurulduğunda kas kasılarak yanıt verilir. Daha karmaşık reflekslerde ileti bir dizi sinapsı atlamak zorundadır. Gelişmiş bir canlı türü olarak insanda gelişme basamağının alt türlerinden miras aldığı temel yapı korunmuştur. Başka bir deyişle ilkel canlılarda işlev gören bilinçli beynin işe karışmadığı refleks düzeneklerinin bir bölümü insanda da işlemektedir. Koşullu refleksler ve edimsel refleksler, bu düzeneğin en karmaşık çeşitleridir ve insanda öğrenme işlevinde önemli rol oynarlar. Elbette gelişmiş canlılarda beynin rolü refleks yanıtlarla sınırlı değildir. Algı ve düşünmede refleks kavisleriyle açıklanamayacak kadar karmaşık düzenekler işler. Gelişmiş canlı türlerinin en üst basamağında yer alan insanda algı ve düşünme yeteneği alt basamaktakilerle zor karşılaştırılabilecek denli gelişmiştir. Algı ve düşünme işlevinde aynı anda çok sıfırlı rakamlarla gösterilebilecek kadar çok nöron ve sinaps çalışır. Kabaca örneklendirirsek, çok karmaşık bir elektrik devre sisteminde olduğu gibi, yüzlerce binlerce evet-hayır cevabı, algıyı, düşünceyi, hafızaya almayı, hafızadan çıkarmayı, öğrenmeyi, duyguyu ve öbür beyinsel işlevleri oluşturur. Nasıl beynin normal işleyişinde sözünü ettiğim nöron devre ağı rol oynuyorsa, anormal işleyişinde de aynı yapılarda bozulma söz konusudur. Herhangi bir nedenle belli bölgelerde oluşan yaygın nöron tahribatında, o bölgeye ilişkin işlevlerde bozukluk görülür. Beyinde yaygın nöron azalması (ölümü) bunamayla kendini gösterir. Birçok psikiyatrik bozuklukta sinapslardaki iletili madde miktarının azaldığı ya da arttığı, bunlara duyarlı sinaptik alıcıların sayısının ya da duyarlılığının arttığı ya da azaldığı ileri sürülür ve bu hipotezler çok sayıda bulguyla desteklenir. Nitekim antidepresif, antipsikotik ilaçların tedavi edici etkileri, sinapslardaki çalışmayı yoluna koymalarıyla açıklanır.

Getirici ve götürücü pek çok sinir demeti omurilik yoluyla beyinle ilişki içindedir. Omuriliğin beyinle birleştiği yer biraz kalınlaşır. Bu bölge medulla oblongata ya da bulbus denilen bölümdür. Onun üs-

tündeki biraz daha kalınlaşmış bölge pons adını alır. Ponsun üstünde de mezensefalon (midbrain) vardır. Bu üç bölüm topluca BEYİN SAPINI oluşturur. Beyin sapı solunum ve dolaşım gibi hayati işlevlerin kontrol merkezidir. Ayrıca bu bölümde, işlevsel bir saha olduğu için yeri tam olarak gösterilemeyen Retiküler Formasyon Sistemi bulunur. Bu sistem aktivatör ve inhibitör faaliyetiyle uyku – uyanıklık, bilinçlilik (şuurluluk) hali-koma durumlarından birinci derecede sorumludur. Başka bir deyişle bilinçlilik halimizi, dikkatimizi oluşturan temel uyarılar bu sistemden gelmekte, yine bu sistemin engelleyici işleviyle uyku hali doğmaktadır.

Beynin ortasındaki merkez Talamus ve Hipotalamustur. Talamus beyin kabuğu (Korteksten) önceki son büyük röle (değiştirgeç) merkezidir. Tüm duyu liflerinden aldığı mesajları kabaca işler, değerlendirir, kortekse gönderir. Kendi çekirdeklerinden doğan mesajları da yaygın olarak kortekse yollar.

Beyin kabuğu iki bölümde incelenir. Paleokorteks yani eski korteks denilen bölüm korteksin talamusu çevreleyen iç katmanıdır. Bu bölgeye Limbik lob da denir. Öfke, korku, endişe gibi heyecanlar, cinsel dürtüler, besin arama gibi işlevler bu merkezden yönetilir. Onun üstünde de en dış katman Neo-korteks bulunur. En üst düzeyde akli işlevleri (algı, düşünce, bilinçli davranış, bellek çalışması) yürütmek neokorteksin görevidir. Limbik korteks filogenetik olarak (evrimsel oluşum sırasında) korteksin eski katmanıdır. Hayvanlarda neokortekse göre daha fazla yer işgal eder. Hayvan deneylerinde limbik lobun bazı bölümlerinin elektrikle uyarılması hayvanın kendine has heyecanları gösterememesine, belli davranışlardan kaçınmasına yol açar. Örneğin, öfkeyle matadora saldıran boğanın öfkesi, uyarılmayla birden geçer. Kedi, yanında dolaşan fareye aldırılmaz olur. Heyecan, motivasyon ile öğrenme ve bellek arasında önemli bir ilişki bulunduğundan, limbik sistem söz konusu işlevlerde belirleyici yapıdır.

İnsanın dürtülerinin oluşumunda, heyecanlarında ve dolayısıyla düşünce süreçlerinde hormonlar da rol oynar ki, bir bölümü cinsel, bir bölümü başka bazı gelişimsel ve metabolik görevler yüklenmişlerdir.

Sinir sistemi anatomisi, fizyolojisi alanında kaynaklar için bkz. 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31 nolu notlar.

Beyinde Gerçek Merkez Nerededir?

Beynin yapısına kısaca göz attıktan sonra akla bir soru gelebilir. Beyindeki gerçek merkez nerededir? Kişiyi "ben benim" kavrayışını veren, emirleri gönderen yer hangisidir? Beynin çeşitli bölümlerinin yukarda kısaca söz edilen görevlerinin ortaya çıkarılması, ayrıca kortekste de belirli bölümlerin belirli işlevlerle ilgili olduğunun gösterilmesi bu konuda değişik görüşlerin ortaya atılmasına yol açmıştır. Fakat genelde birleşilen nokta merkez sinir sisteminin hatta tümüyle organizmanın bir bütün olduğu, asıl merkez diye bir şeyin pratik anlamda bulunmadığı ya da şimdiye dek gösterilemediğidir. Bir otomobili örnek verelim. Otomobili otomobil yapan çekirdek nerededir, otomobilin en önemli bölümü hangisidir, diye bir soru sorulsa, herkes ayrı bir yanıt verecektir. Motoru diyecektir bazıları. Hakikaten motor olmasa otomobil yürümez, otomobil olmaktan çıkar. Ama iskeleti ve tekerleği olmayan bir motor da yerinden kıpırdamaz. Onların da bulunduğu varsayalım; direksiyon yoksa araç yolda gidemez. Freni olmadan duramaz. Bir de sürücü gerekir ki, alet işlev görebilsin. Sürücü için de yerleşebileceği bir yer gerekir. Kısaca toparlayacak olursak otomobil ancak tüm temel işlevsel bölümleriyle bir otomobildir. İnsan bedeni de böyledir. Onun sürücüsü beyindir. Beyni de alt bölümlerine ayırıyoruz. Tüm bu işlevsel anatomik bölümler olmaksızın, beyin beyin olarak çalışamaz.

Fakat ille de merkezin merkezini ararsak, bazı bölümleri çekirdek, bazı bölümleri de çekirdeğin çevresindeki yan öğeler olarak görebiliriz. Önemli çekirdeklerden biri, retiküler formasyon sistemidir Retiküler Aktivatör Sistem Uyanık kalmamızı, çevremizden haberdar olmamızı bu sayede çevreye mesajlar verebilmemizi sağlar. Onun üstündeki talamus da önemli bir merkezdir. Kabaca bu iki merkez, yani beyin sapındaki retiküler formasyon sistemi ve talamus bizi biz yapan, temel, hayvansı merkezimizdir. Şuurluluğumuzu oluşturma anlamında bilincin mızrak ucu bu bölgelerdir.

Bu merkezlerin üstünde limbik korteks bulunur. Limbik korteks hayvansı beyin kabuğumuzdur. Heyecanlarımıza, güdülerimize kaynaklık eder. Soyut düşünceyi, simgelerle işaretleşmeyi, konuşmayı beceremez. Freud'cu terimlerle açıklarsak, "İd"imizi oluşturan ana bölümdür. Yeni korteks ise en insansı yapımızdır. Memeli hayvanlara gö-

re hem oran olarak daha çok yer kaplar, hem daha kıvrımlıdır. Soyut düşünceyi, konuşmayı onun sayesinde beceririz, gelişmiş insani algıyı, beğenimizi ona oturturuz. Beyin sapı ve talamusu gelişmemiş kaba saba, yönetsel anlamda zorlayıcı bir patrona benzetebiliriz. İşi, bencil, heyecanlı ve aptal yardımcısının (limbik lob) yardımıyla idare eder. Emrinde pek çok uzman çalışır (Korteksin ilgili bölümleri.) Freud'cu terminolojide bu bölgeye Ego'yu oturtabiliriz. (Süperego kavramını nereye oturtacağımız ise belirsizdir.)

O halde insanın iyi ya da kötü yanları hangi bölümlere dayanır? Beyin sapı, talamus ve limbik korteks hayvansı beynimizdir. Hayvansı olması anlamında ona, iyi ya da kötü diyemeyiz. Çünkü temel güdülerıyla davranır. Yer içer, uyur, kendini korur, cinsel arzular duyar. Nasıl ki hayvanlara insani ölçülerle iyi ya da kötü diyemiyorsak, insanın hayvansı yanı da ne iyidir, ne de kötü. İnsani ölçülerle baktığımızda ise iş değişir. Örneğin insan olarak baktığımızda hayvanları bazen bizden üstün görürüz. Çünkü istisnalar dışında hayvanlarda aç olmadıkça öldürme, bilinçli tasarımı kötülük, işkence yoktur. Sürü halinde yaşayanlarda örnek bir dayanışma görülür. Bazen de tam tersini düşünürüz. Hiçbir insani değerin, hiçbir gelişmiş insani duygunun bir hayvanınla karşılaştırılamayacağını kabul ederiz. İnsanın sevmediğimiz yanlarına hayvansı yanlar deriz.

İşte insanla hayvan arasındaki davranış, duygulanım, düşünüş farklarının olduğu yer, yeni korteksimizdir. Maymunun, köpeğin de neokorteksi vardır ama bizimki kadar gelişmemiştir. Maymun da algılar, düşünür, problem çözer, sever, dostluk gösterir ama, soyut düşüncesi pek az gelişmiştir, konuşamaz, gelişmiş kavramlar, kategoriler kuramaz. Biz bunları korteksimizdeki ilgili bölümlerimiz, uzmanlarımızla yaparız.

Artık bu uzmanların, yani bölümlerin yapıp ettikleri için "iyi" ya da "kötü" diyebiliriz. Çünkü gerçek insansı bölgeye ulaşmış bulunuyoruz. İnsani ölçülerle değerlendirdiğimizde kaba saba patronun ve onun bencil, fevri yardımcısının emrindeki anasının gözü uzmanların işlevleri çok önemlidir. Bu uzmanlar üretirler, değiştirirler, algıları değerlendirip onları düşünsel olarak yeniden üretirler, insanı insan yaparlar. Tüm insani güzellikleri yaratan, değerleri oluşturan işte bu cin fikirli uzmanlardır. Ama açık konuşmak gerekir; uzmanların çoğu bir yandan da patronun ve onun yardımcısının gözüne girme, onların hayvansı ar-

zularını doyurmak zorundadır. O yüzden tüm insani kötülükleri, sınıfları, sömürüyü, savaşları, işkenceyi, katliamları oluşturup, örgütleyen de bu uzmanlardır. Yani insanı iyi ve kötü yanlarıyla insan yapan katman neokortekstir.

Beyindeki değişik işlevsel merkezlerin bulunmasıyla lokalizasyoncu görüşler yaygınlaşmış, daha sonra beyin işlevlerinin tüm yapının işi olduğunu ileri süren bütüncül görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşleri birleştirmede Jackson'ın temellendirdiği "seviye kavramı" hayli başarılı olmuştur. Yukarda açıklamaya çalıştığım beynin basitten karmaşığa katmanları ve her birinin giderek yetkinleşen işlevleri kuramı bu görüşe uygundur.

Bir üst seviye, bir alttakinin işlevlerini baskı altında tutarak düzenlemekle görevli olduğu gibi her seviyenin kendisine özel işlevleri de söz konusudur. Bir seviyenin ortadan kalkması iki türlü bozukluğa yol açar. O seviyenin ortadan kalkması sonucu görülen eksiklik belirtileri (negatif belirtiler) ve alttaki seviyeler üstündeki denetimin yıkılması sonucu ortaya çıkan serbest kalma belirtileri (pozitif belirtiler). Bu savı güçlendiren pek çok örnek verebiliriz. Yeni doğmuş bebekte korteks henüz gelişmesini tamamlamamıştır. Bu yüzden bebekte daha sonra ortadan kalkacak ilkel refleksler görülür. Uzatılan parmağı yakalama, yüz bölgesi parmakla uyarılınca ağzı yaklaştırma ve emme gibi. Korteksi devreden çıkmış ileri derecede koma halindeki hastalarda da alt katmanlardan kaynaklanan ilkel refleksler gözükmeye başlar. Psikiyatrik hastalıklarda takıntı, dürtü kontrol bozukluğu ve aşırı heyecanlılığı aşağı katmanların serbest kalma belirtisi; bunama, bellek bozukluğu, duyarlılık kaybı gibi belirtileri eksiklik belirtisi olarak yorumlamak mümkündür.

Birçok heyecan belirtisi irade ile durdurulamaz. Bu, irade merkezi olan neokorteksle, limbik korteks arasındaki bağlantıların ne denli zayıf olduğunu gösterir. Bazen mantıksız olduğunu bildiğimiz halde herhangi bir şeyden korkmaktan kendimizi alamayız, fobilerimizin üstesinden gelemeyiz. Mantıksız bir korkumuzu yenmek için psikoterapilere ve aldığımız ilaçlara karşın aylar boyu gayret sarf etmemiz gerekebilir; yine de başarılı olamayabiliriz. Korteksimiz gündelik yaşamımızda da çoğu kez heyecanlarımızın, cinselliğimizin, korkularımızın, açlık duyumuzun esiridir. Burada hemen yine kaba saba patronlar ve onların cin fikirli uzmanları arasındaki ilişkiye dönelim. Uzmanlar bazen

patronu, onun ilkel arzularına hiç de uygun düşmeyen etkinliklere ikna ederler. Bir şeyi protesto etmek için açlık grevi yapan insan, patronundan aldığı gücü ona karşı kullanmaktadır. Ya da politik bir nedenle ölüme yürüyen insan, ölümü göze almanın kendi onursal varlığı için gerekli olduğuna benliğini ikna etmiş demektir. Limbik lob da kandırılmıştır ve artık tüm heyecanlarını bu amaca ulaşmak için kullanır. Görüldüğü gibi bunlar yalnızca insanda ortaya çıkan, üst düzeyde yetkin korteks çışılmalarının sonucudur ve hayvansı temel aşılmıştır. Neokorteks giriştiğı üst düzey etkinliklerle soyut kavramlar yaratır, patronlarının ilkel güçlerini gelişmiş insani güçlere dönüştürür. Az önce belirttiğim gibi toplum bunları "iyi" ya da "kötü" diye değerlendirir. Freud'cu terminolojide iyiye dönüştürmenin karşılığı 'Yüceltmedir.' Oysaki işin aslı Freud'cu kuramda açımlandığı gibi değildir. Olumlu insani etkinliğin tamamı bir anlamda yüceltmedir ve bu yüceltme iddia edildiğı gibi bilinçdışının değil, bilincin ürünüdür; bilincin alanına girer. Başka bir deyişle insanı insanlaştıran bilinçdışı ve bilinçsiz süreçler değil, bilinç ve bilinçli çalışmadır. Fakat şu da vardır ki, bugün okumuşların çoğı nasıl içgüdüsel kafalı, çok paralı burjuvalarca satın alınıyorsa korteks de her zaman patronlarını olumlu etkinlikler için ikna etmez, onun ilkel dürtülerini olabildiğince uygarlaştıarak, toplumdaki ilişkiler sistemine akılcı bir tarzda uyarlayarak tatmin etmeye çalışır. Hayvansı ilkel arzularla yüklü olmayan tek bir insan yoktur yüzünde. Daha önce de belirttiğim gibi bu arzular hayvansı olduğu için tek başına ne iyi ne kötüdür. Suçunun bilincinde olmayan bir çocuğı, geri zekâlıyı, deliyi o yüzden affederiz. İyi ya da kötü olan, onları iyi ya da kötü yönde tatmin etmek için yollar gösteren uzmanlardır. İnsanı insan yapan korteks ve bilinçli faaliyet, hem iyiliğın hem kötülüğün kaynağıdır.

Gelişmiş bir neokorteks ancak insani anlamda bir yetkinliktir. Yani yetkinliğı sınırlıdır. Neokorteksin alt katmanlarla ilişkisi nasıl yukardan aşağıya bir emir komuta zincirinde olduğu gibi değilse, korteks içi ilişkiler de her yerde ve her zaman sıcak değildir. Bildiğimizden emin olduğumuz bir bilgiyi bazen anımsayamayız. Yanlışlığını bildiğimiz bir takıntıdan bir türlü kurtulamayız. Musluğu kapattığımızı anımsadığımız halde, "ya kapatmadıysam" kuruntusuyla gidip kontrol ederiz. Sigara içmemizin sağlığınıza zararlı olduğunu bilmemize karşın, bunu mazur gösterecek nedenler buluruz.

İnsan beyni bazı yönleriyle en gelişmiş bilgisayardan daha yetkindir. Ama çoğun, veriler doyurucu bile olsa en ilkel bilgisayarın yapmayacağı hatalar yapar, tutarsızlıklar gösterir. Herhalde bunlar programındaki yanlışlardan kaynaklanır. Ne olduğunu tam çıkaramadığımız bu yanlışların sonuçlarını gördükçe bazen isyan eder, bazen hayra yorarız. Şimdi, programın neresinde bozukluklar var; onları bulmaya çalışalım.

Bazı Psikoloji Kavramları

İnsanda Bilgişlem Süreci : Duyu ve Algı, insanda bilgişlem sürecinin ilk iki aşamasıdır. Sonraki aşama bilişimdir. Duyu, duyu organlarının getirdiği henüz işlenmemiş bilgidir. Pencereden sokağa bakalım; görme alanımıza giren her şey gözümüzle alınır; bu uyarı sinir lifleriyle beyne gelir. İşte bu, duydur. Algı ise, duyu verilerini örgütleyip yorumlayarak çevremizdeki nesne ve olaylara anlam verme sürecine verilen addır. Sokağa baktığımızda sokağın sokak olduğunun bilincine, düşünmeden, zaman geçirmeden, zihnimizi zorlamadan ulaşırız. Sokakta bir kedi yürümektedir. Bunun kedi olduğunu keza düşünmeden, anında biliriz. Hatta kedinin boynunda bir tasma görürsek yine düşünmeksizin onun sahipli bir kedi olduğu bilincine kavuşuruz. Burada duyumla gelen uyaran o anda eski bilgilerle karşılaştırılmış, kafamızdaki kedi kavramına ilişkin görüntülerle benzerliği görüldüğünden, "kedi" algılamasına varılmıştır. Bu süreç bir neokorteks işlevidir.

İnsanın bilgişlem sürecinde ilk önemli yanılgılar ya da yetersizlikler işte bu aşamada ortaya çıkar. Duyum da önemlidir gerçi. Ama duyu organları sağlam olduğu ve iletici yollarda bir hasar bulunmadığı sürece insanlar arasında kayda değer duyu farklılıkları ortaya çıkmaz. Gözleri sağlam olan her insan aynı pencereden sokağı aynı görür. Burada yalnızca duyu organlarının eşik yetilerinin yetersizliğinden söz etmek olanaklıdır. Örneğin iyi bir göz bile üçüncü kattan baktığında yerdeki karıncayı göremez. Ancak insanın yanılgı süreçlerinde duyu eşiklerinin rolü görece çok azdır.

Gelelim algı yanılgılarına. Bunların bazıları patolojik, yani normal dışıdır. Beynin bazı bölümlerinin tahribinde kişi, gördüğü bir nes-

neyi önceden bildiği halde tanıyamaz. Kalemı görür, fakat kalem olduğunu çıkaramaz. Buna agnozi denir. Ya da söylenen sözleri duyar fakat anlayamaz. Bir de duyusuz algı vardır. Ses olmadığı halde kişi sesler duyar. (Varsanı-hallüsinasyon)

Algısal süreçlere özel önem veren Gestalt psikolojisinin yayılmasıyla birlikte bu konuda pek çok araştırma yapılmış, savlar ileri sürülmüştür. Algının bir örgütlenme süreci olduğu ve bu örgütlemenin yasaları bulunduğu gösterilmiştir. Gördüğümüz ya da işittiğimiz bir bütünlükte bir veya birkaç noktayı şekil, geri kalanı zemin olarak görmemiz (şekil zemin ilişkisi), duyduğumuz ya da gördüğümüz bir cümleyi ya da şekli kafamızda tamamlayarak algılamamız (tamamlama), birbirine benzer birimleri gruplayarak algılamamız (benzerlik), bu kurallardan yalnızca bazılarıdır. Normal kişide algı yetersizliği ve yanılgısı fizyolojik süreçlerden kaynaklanır. Normal algı yanılgılarına verilen klasik örneklerden biri şudur: Karanlık bir odada deneye zayıf bir ışık kaynağı gösterilir. Bir süre ışığa bakan denek aslında sabit duran ışığın hareket ettiği sanısına kapılır. Işık kaynağının gücü değiştirilir. Işık azaltılır, çoğaltılır. Denek ışık kaynağının uzaklaştırılıp yakınlaştırıldığını zanneder. Renklerle, şekillerle, perspektifle ilgili böyle pek çok yanılgısalma örneği verilebilir.

Algıda seçicilik kavramı insanların farklı algılamalarını, algı yetersizlik ve yanılgılarını açıklamada çok önemli bir kavramdır. Sokağa bakan üç ayrı kişi, dikkatlerini üç ayrı noktada toplayacaktır ve sorulduğunda her birinin dışarda neyi gördüklerine ilişkin ifadeleri farklı olacaktır. Hayvanları seven biri kediye görecektir; otomobil meraklısı yoldan geçen son model arabayı ayımsayacak; annesini bekleyen çocuk ise yalnızca annesini seçici olarak algılayacaktır. Çocuğa kedinin renginin ne olduğunu sorduğunuzda belki de söyleyemeyecektir. İnsan kendisine ilginç gelen şeyleri daha seçici algılamak eğilimindedir. Burada ilgiler, inançlar, bireysel değerler, gereksinimler rol oynar. Uyarıcının rengi, büyüklüğü, hareketliliği gibi çok sayıda başka etmen de önemlidir. Aynı konuşmayı dinleyen iki kişiden dindar olan kişi konuşmanın dinle ilgili cümlelerini, sanatla ilgilenen kişi ise estetikle ilgili cümlelerini daha iyi algılayacaktır. Peş peşe seyrettiğimiz iki klipten eğer biri özel ilgi alanımıza girmiyorsa hareketli olanı daha iyi algılanacaktır. Reklam ve müzik kliplerinde görüntülerin sürekli değişmesi bu gündendir. Günümler politikacıları, reklamcıları, işletmecileri, psikoloji-

den, özellikle normal algı süreçleri ve algı yanılgıları bilgisinden yaygın olarak yararlanmaktadırlar.

Yapılan deneyler bazı algı yeteneklerinin insanda doğuştan geldiğini ama kişinin deneyimleri ve öğrendiklerinin doğuştan gelen bu yeteneklerinin gelişmesinde önemli rol oynadığını göstermiştir. Örneğin kör doğan ve sonradan gözleri açılan kişilerin görme, şekil tanıma yeteneklerinin yavaş geliştiği, hiçbir zaman da doğuştan görenlerin düzeyine ulaşamadığı saptanmıştır. Aynı konuda bir pigme örneği ilginçtir. Yaşamı boyunca ormanlık bölgeden çıkmamış ve açık alanları görmemiş bir pigme ilk kez açıklık bir araziye çıktığında uzaktaki bir mandayı, (orman içinde dolaşan mandaları önceden bildiği halde) yakınındaki bir böcek zannetmiştir.

Algı konusuyla ilgili önemli iki noktanın altını çizmek istiyorum. Bunlardan birincisi algı yanılgılarında ve farklılıklarında bireysel beklentilerin, inançların, değer yargılarının önemli rolüdür. Bu anlamda nesnel bir algıdan da söz edemeyiz. Çünkü her bir kişinin, her an bireysel beklentileri değişik olur ve dünya görüşü, kişiliği algısını başka kişilerin algısından farklılaştırır. Bu doğruyu politik alana uyarlarsak taraf olmayan ya da sınıf bakış açısı taşımayan hiçbir algının bulunamayacağı sonucuna varırız. Sanata uyarlarsak, ideolojisiz bir sanat eseri bulunamayacağı gerçeğine varırız. Anımsatırım ki henüz algı konusundayız ve insan beynindeki bilgişlem sürecinin daha ikinci aşamasındayız.

Vurgulamak istediğim ikinci nokta, algının öğrenmeyle ilgisidir. Yukarda sözünü ettiğim pigmeye bir piyano müziği dinletsek bunu duyacak ama anlamlandıramayacak, duyduğunu ancak genel bir ses kategorisi içinde değerlendirebilecekti. Bu örneği yaşadığımız topluma uyarlayabiliriz. İyi bir müzik eğitimi almayan ben, güzel piyano çalan biriyle bir dehanın çalışması arasındaki farkı anlayamam. Fakat iyi eğitim görmüş başka biri, iki çalışması arasındaki farkı hiç düşünmeden ayırtmayacak ve yargısını bu yetkinleşmiş algısına göre verecektir. Örnekleri çeşitlendirebiliriz. Sıradan bir vatandaş dinden, bayraktan, ezandan, pahalılıktan söz eden politikacının laflarını hemen kapacaktır; sosyal adalet, halkçılık gibi kavramları güçlülük algılayacak sonra da unutacaktır; sınıfsız toplum ve doğal denge gibi kavramları alamayacaktır; komünistlik, allahsızlık gibi kavramları da hemen kapacak ve bu, onda nefret uyandıracaktır. Felsefe, tarih bilmeyen, kendini geliştirmemiş

bir sosyalist, diyelim bir panelde, iki sol akım arasındaki tartışmanın özünü algılayamayacak, yargısını yetersiz, sapmış algıları temelinde verecektir. Seçici algısı konunun özünü oluşturmeyen bir davranış biçimine, bir heyecan gösterişine, ilginç bir cümleye hatta tartışanların giysilerine, jestlerine yönelecektir. İyi eğitim görmemiş kişi, bir filmin en can alıcı sahnesinde verilmek istenen mesajı algılamayacak, gözü o sahnedeki başka bir noktaya takılacaktır. Müzikte, şiirde, görsel sanatlarda, sinemada hatta romanda algısal süreçler çok çok önemlidir. İnsan müzik dinlerken, şiir, hatta roman okurken önce ve genellikle algılar ve çoğunlukla doğrudan yargıya atlar. Düşünme, akıl yürütme, problem çözme gibi yetilerini ya hiç kullanmaz, ya da çok sınırlı kullanır.

Arabesk motiflerin, söz gelimi Ahmet Kaya'nın ezgilerinin düşünsel olarak o tür müziğe karşı olan benim kulağıma bile zaman zaman hoş geldiğini fark ederim. Bunun nedeni çocukluğumuzdan bu yana söz konusu motiflere kulaklarımızın alıştırılmasıdır. Aynı motif bir Avrupalıya çok yabancı gelecek ve eğer o Avrupalı egzotik etkilerden hoşlanmıyorsa doğaldır ki beğenmeyecektir. Belirttiğim nedenle beğense bile algısı ve duygulanımı bizimkinden çok farklı olacaktır. Sokaktan sıradan bir vatandaş getirelim ve bir klasik batı müziği parçası dinletelim; çoğun deneklerimiz melodiyi çıkaramayacaktır. Çünkü algı yeteneğinin gelişmesi, eğitim ve öğrenmeye, başka bir deyişle ilgi ve çabaya bağlıdır. (Ülkemizde estetik düzeyin hayli geri olmasını da – tümüyle olmasa bile kısmen – algı alışkanlıklarına bağlamak mümkündür. Doğuştan başlayarak düşük düzeyde estetik uyarılara ve gereksinimlere koşullanan bir halkız. Evlerimiz, odalarımız, bahçelerimiz, sokaklarımız, kılığımız kıyafetimiz, müzik kulağımız, kitap okumama, tiyatroya gitmeme alışkanlıklarımız, okullarda okutulan felsefeyi, tarihi ceza olarak görmemizle insani kültür birikiminin gerektirdiği algılama düzeyinin altında yaşıyoruz. O yüzden iyi şeyler üretememiz bir yana, iyi müziğe, iyi romana, tiyatroya, dansa vs. ye gereksinim duymuyoruz.)

Yetkin algı, doğru düşünebilmenin temeli ve yolun yarısından fazlasıdır. Sürecin son aşaması olan Bilişim (düşünme, hatırlama, çözümleme, bütünleme, problem çözme, akıl yürütme, kavramlaştırma, dili kullanma vb.) ancak yetkin bir algı temelinde çok yönlü, zengin ve bu anlamda doğru olabilir.

Henüz erken olmakla birlikte buradan sanat, politika, gündelik yaşam için şu sonuçları çıkarabiliriz : 1 – Eğitimsiz olduğu alanlarda insanın algı kapasitesi dar, algı eşiği yüksektir; yetersiz algılayan kişinin düşünme yeteneği de sınırlı olur. 2 – Kişilik, bireysel beklenti, dünya görüşü algıyı ve dolayısıyla düşünceyi belirler.

Psikolojik kavramlar için bkz. 28, 29, 30, 31, 32. dipnotlar

Mayıs 1994

YANILMANIN GERÇEKLİĞİ – 3

(KAVRAMLAR VE DÜŞÜNCE)

"Demokritos'un, 'tek bir olayın gerçek nedenini bilebilmek için, bütün bildiklerimden vazgeçmeye razıyım,' dediği söylenir. Gene o, 'bir toz tanesi yok edilebilseydi eğer, bütün evren çökerdi,' diyordu. Evren ve toz tanesi arasında kurulan bu ilişki ile, olayların nedenlerinin bilinebilmesinin güçlüğü hakkındaki görüşler arasında bir bağıntı var. Her şey birbirine öylesine bağlıdır ki, tek bir olayın gerçek nedenini bilebilmek, ancak bütün olayların aranan olayla bağıntısını bilmekle mümkün olacaktır."³³

Ele aldığımız konu açısından, insanın neden yanıldığını anlamaya çalışmak da bir kördüğümü çözmeye benziyor. Evet, ipi çözdükçe görece başarılar elde ediyoruz; ama elimizde tuttuğumuz düzgün bir makaraya sarılmış durumdaki ipin artık kördüğüm olmadığını, yani ilk halinden başka bir şey olduğunu bilmemiz de cesaretimizi kırmıyor değil. Biz o kördüğümü kendi bütünlüğü içinde kavramak isterdik. Fakat bu, pratik olarak mümkün olmadığından önce ayırtırmak, sonra yapay olarak yine birleştirip kördüğüm halini tasarlamak zorundayız. "Hareketi tasarlamak için onu daima sürekliliğinden ayırmak, 'ölü gibi dondurmak' zorundayız. Tasarlamak, düşünmek, kavram kurmak, hareketi kesintiye uğratmak ve 'kaba saba' kılmak demektir. Hareketi yalnızca kavramlar içinde ifade etmek değil, duyumlarımızla algılamak da, aynı biçimde onu durdurmaktır."³⁴ "Kavram, aralarında belirli özellikleri paylaşan bir grup nesne veya olaya verilen semboldür... Kavramlar düşünce sürecimizde büyük ekonomi sağlar. Kavramlar olmasaydı dış dünyadaki her olayı teker teker öğrenmek ve hatırlamak durumunda olurduk. Düşünün bir kere; ağaç'la ilgili bilgiyi vermek için şimdiye kadar gördüğümüz her ağacı hatırlayıp teker teker onların özelliğini söylememiz gerekirdi. Kavramlar bireyin son derece karma-

şık ve ayrıntılı algısal yaşantısını özetler, soyutlaştırır ve böylece insan-
noğlunun bilim, teknoloji, sanat ve edebiyatı geliştirmesini sağlar."³⁰
"Bir kategoriler sistemi kurmak demek, nesnel gerçekliğin bağıntılı ya-
pısını, düşüncede bir bağıntılılık düzeyi olarak yeniden üretmektir. Bu
yeniden üretilmiş sisteme 'bilgi' adını veriyoruz."³³ "Düşüncenin kav-
ramlar aracılığıyla üretildiği bu somutluk, elbette somutun kendisi de-
ğildir."³³

İnsan, soyut düşünceyi, kavramları, kategorileri, sembolleri, dili,
yetkin olarak kullanabilen tek varlıktır. Bugünkü kültürel düzeyine o
sayede varabilmiştir. Kavramlarla düşünebilmek belki akli süreçlerimi-
zin bize en çok yarar sağlayanıdır. Fakat kavram kullanmanın sakınca-
ları da vardır. Kavramlar hiçbir zaman gerçekliğin kopyası değildir
çünkü. İnsanın normal düşünce süreçlerini açıklamaya çalışırken bir
dizi kavram kullanıyoruz. Duygu, algı, bilişim, düşünce, akıl, zekâ
vb... Tüm bu kavramların açıklamaya çalıştığı şey aslında bir bütünün
gerçekte birbirinden ayrılmaz parçalarıdır. Bütünü öğrenmeye çalışır-
ken onu parçalıyoruz. Ancak parçaları sonunda yeniden birleştirmeyi
ve bunu de aslına olabildiğince sadık kalarak başarmayı kolay sayma-
malıyız. Parçaları incelerken parçaların, yani kavramların esiri olma-
malıyız.

Bilişim : Günümüzün Batı önderlikli ruhbiliminde bilgi işlem sü-
reci ele alınırken kullanılan yaygın bir kavramdır bilişim. Çevreden,
geçmiş deneyimlerden, planlar, tasarımlar gibi akli faaliyetlerden kay-
nak alan duysal ve algısal verileri değerlendirmek, örgütlemek, kul-
lanmaktır. Düşünme, bilme, hatırlama, problem çözme, dili kullanma
gibi tüm zihinsel faaliyetleri içine alır. Psikolojide bilişimle ilgili beş
tür türlü yaklaşım olduğu söylenir. Bir bilgiişlem süreci olarak bilişim,
sembollerin zihinde kullanımı olarak bilişim, problem çözümü olarak
bilişim, genel kapsamlı düşünce olarak bilişim, birbiriyle ilişkili süreç-
lerin toplamı olarak bilişim bilme, algılama, hatırlama, karar verme,
düşünme, akıl yürütme, problem çözme, öğrenme, hayal etme, kav-
ramlaştırma, dil kullanımı.³⁰

Anlaşılabacağı gibi incelememizin üzerinde odaklaşacağı konu bu
konudur. Daha önce bilişimin temeli ya da ilk aşaması olan algıda or-
taya çıkan yanılgıları incelemiştik. Şimdi insanların bilmesinde, öğ-
renmesinde, problem çözüp karar vermesinde ortaya çıkan yanılgılara
yavaş yavaş girebiliriz. Ancak bunu yapabilmek için yine bazı kavram-

ları açmamız gerek. Çünkü insanın düşünsel süreçleri bu kavramların ifade ettiği birleşik süreçlerden kuvvetle etkileniyorlar.

"Hayvanların dış dünya ile kurabildikleri haberleşme işaretleşme yoluna Pawlow, 1. Sinyal sistemi der. Köpeğin eti görüp ya da kokusunu aldığında ona doğru hareket etmesi gibi. Çevre ile 1. Sinyal sistemi üzerinden ilişki kurabilen canlının bilinci de kuşkusuz hayvansal bir bilinçtir. Toplumsallaşma ve üretimle başlayan insanlaşma döneminden sonra 1. Sinyal sistemi yetmez olur. Bu sistem devam etmekle birlikte buna, nicelik ve özellikle nitelik bakımından farklı yeni bir örgütlenme eklenir. Artık doğadaki nesnelerin yerlerini onlarla ilgili kelimeler, kavramlar almaya başlar. Böylece bu kavram ve kelimelerin yardımıyla da insan, sanki doğadaki herhangi bir şeyi görmüşçesine onunla ilgili şeyleri düşünebilir, konuşabilir olur. Kelime ve kavramları, yani işaretlerin işaretlerini içeren bu yeni sisteme de Pawlow, 2. Sinyal sistemi der. Bu yeni sistem bizim, konuşma, düşünce ve kavramlaştırma yeteneğimizi kapsar. 2. Sinyal Sistemi, doğanın ve beynin en son ve en kusursuz ürünüdür."²⁸

Bir başka kavram duygulanımdır (Affection). "Bir de duygusal yaşam vardır ki, sevinç keder, korku, tutku, heyecan, sevgi, nefret, iyilik, kötülük, kızgınlık vb. sayısız duygularla doludur... Duygu, belirli nesne olay ya da kişilerin bireyin iç dünyasında uyandırdığı izlenimlerdir... Duygulanım, irade ve zekâdan ayrı görülen duygusal tepkiler gösterme durumudur."³² Acılar, hazlar, heyecanlar, tutkular duygusal durumlar kavramı içinde ele alınır. Heyecanlar denetim altında tutamadığımız kuvvetli duygulardır. Öznel yaşantı, gözlenebilen davranış ve fizyolojik değişimler gibi yönleri vardır. Görüldüğü gibi kavramlar kullanmak bir şeyin başka bir şeyle ayrılığını ortaya koymamızı kolaylaştırırken, benzerliğini ve birleşikliğini gözümüzden kaçırmamıza da yol açabilir. Çünkü duygu ve düşünce aynı yapının aynı anda yürüttüğü birleşik bir faaliyetir ve birbirini yakından etkiler. "Duygular düşünce yığınlarıdır"³⁵ sözüne ancak bütünsel bir bakış kazanabilmişsek anlam verebiliriz. "Gerçekte duyum, duygu, düşünce ayrımı yapay bir ayrımdır, bu üç öge her zaman bir bütünlükte kendini gösterir ve anlam kazanır. Düşünce edimleri duyum ve duygu süreçlerinden soyutlama yoluyla ayrılabilse de duyumlarla duygular arasında bir ayrım çizgisi koymak olası değildir. Her belirgin duyum bir duygusallıkta açınlanır, her duygusallıkta kurucu bir duyum etkeni vardır. Estetik hazda

da duyum başlatıcı etken olur, duygudan giderek düşüncüyü esinler. Bilinç bir bütünselliğin bilincidir. Onda dışla iç, duyguyla düşünce, gerçekle düş, geçmişle gelecek bir bütün oluşturur, onda her duygusal-lık bir düşünselliğe açılır, her düşünsellik bir duygusallıkla koşullanır. Bir gül kokusunu bir sevinçten, bir sevinci bir gitme fikrinden ayıramayız. Bilinç hem kendi kendisinin bilinci hem herhangi bir şeyin bilincidir, hem bir uyarılığın hem bir karşıtlığın bilincidir. Bilinç belirlerken de yadsırken de düşünsel olduğu kadar duygusal bir etkinlik içindedir. Bu etkinlikte o, başka bilinçlerle ayrı noktalarını ve ortak noktalarını koyar. Bilincin gücü hem ayrı bir bilinç olmasından hem ortak bir bilinç olmasından gelir. Yetkin bilinç ayrılık ve ortaklık özellikleri yüksek bilinçtir."²

Bilgiişlem süreciyle ilgili kavramlar konusunu kapamadan önce ruhbiliminin saptadığı bazı ilginç noktalara değinmekte yarar vardır ki; bunlar insanın akli faaliyetlerinin anlaşılmasında önemlidir. Bunlardan biri bellekle ilgilidir. "Yapılandırıcı Bellek" kavramından söz etmek istiyorum. "Yapılandırıcılık belli bir kültürde yetişmiş olmamızdan ileri gelir. Belirli bir kültürde yetişmiş olmak demek dünyaya, olaylara, bireylerin davranışlarına bakış tarzı ve anlam verme bakımından belli bir görüşü, belli bir düzeni toplumun diğer üyeleriyle paylaşmak demektir. Kültür hangi durumda neyin nasıl yapıldığı takdirde uygun düşeceğini bize öğretir. Hangi durumlarda hangi davranışların daha olası olduğunu bize söyler. Kültürün bu özelliği belleğin yapılandırıcılığı biçiminde kendini gösterir. Aşağıdaki türden bir etkileşim olduğunu farz edin : Mümtaz elindeki şişeden bir yudum aldıktan sonra karısına, 'Bıktım artık! Bu evde yemek hiçbir zaman hazır olmayacak mı', diye bağırdı. Karısı kızgın bir halde mutfığa girdi. Ağlamamak için kendini zor tuttuğu belliydi. Bir süre sonra size 'Mümtaz sarhoş muydu?' diye sorulsa, büyük bir ihtimalle 'evet' cevabını verirsiniz. Niçin? Çünkü size verilen hikâyede Mümtaz'ın elindeki şişeden bir yudum aldığı söyleniyor. Evinde karısına kızgın bir ifadeyle konuşan adamın elindeki şişenin içki şişesi olduğunu ve bu nedenle duygularını kontrol etmekte zorluk çektiğini düşünmeye başlamanız doğaldır. İçinde yaşadığımız kültür 'içki-kötü duygular-ailede uyumsuzluk ve mutsuzluk' beklentiler zincirini bize öğrettiği için, bu zincirin ancak belirli kısmı verilse dahi, bize verilmeyen kısımları zihnimizde tamamlarız... Kültürün beklentiler zinciri... oluşmuş kalıp

yargılar yoluyla da benliğin işleyiş tarzını etkiler. Yapılan bir araştırmada, deneklere, davul ve zurna çalan iki kişiyle onlara gülerek bakan bir üçüncü kişinin resimleri gösterildikten sonra, 'gösterilen resimdeki Çingene ne yapıyordu?' diye sorulduğunda ya 'davul çalıyordu' ya da 'zurna çalıyordu' diye cevap vermişlerdir. Gerçekte ise resim bir üniversite gezisinde çekilmişti. İki Çingeneden rica edilmiş, onların davul ve zurnalarını iki üniversite öğrencisi çalmaya uğraşırken, Çingene onlara gülerek bakmıştı. Bu örnek kültürümüzdeki Çingenelerle ilgili kalıp yargının belleğimizdeki yapılandırıcı etkiyi belirli bir yöne ittiğini gösterir. Belleğin yapılandırıcı özelliği, evelden olmuş bir olayı hatırlarken kendini daha etkin bir biçimde gösterir. Örneğin, bir kişi tanıklık yaparken olayı olduğu gibi söylediğine içtenlikle inanabilir, ancak gerçekte söylediği, onun belleğinin zaman içinde yapılandığı bir olaydır." ³⁰

Başka bir nokta problem çözmede karşılaşılan güçlüklerle ilgilidir. Bunlardan "İşleve Takılma Güçlüğü" ilginçtir. "Daha önceki deneylerimiz bize nesnelerin belirli işlevlerini öğretmiştir. Örneğin, kalem yazı yazmak için, çanta kitap taşımak içindir. Biz nesnelerin bu işlevlerine saplanıp kalırız ve bu işleve takılmanın sonucunda onları yaratıcı bir biçimde yeni durumlarda kullanmayı düşüneyiz." Söz konusu güçlüğü göstermek için bir deney yapılır. Deneyin tavandan sarkan iki ipin uçlarını bağlaması istenir. Ancak denek, bir ipin ucunu tuttuğunda onu bırakmadan öteki ipe yetişememektedir. Masada da bir makas durmaktadır. Makasın bazı şeyleri kesmeye yarayan bir alet olduğu bilgisine saplanan kişi çözüm yolu bulamayıp deneyi bırakır. Başka bir denek ise makası bir ipin ucuna bağlar. Onu bir sarkaç haline getirip sallar, öbür ipi tutup sarkaç kendine doğru geldiğinde her iki ucu birbirine düğümler. Başka bir güçlük, "Zihinsel Kurgu"dur. Bir sorunu belirli bir yöntemle çözdükten sonra o çözüm yöntemine bağlanırsınız. Bu, benzer ya da farklı başka problemlerde yeni çözüm yöntemleri uygulamamızı engeller. Sabırsızlık ve cesaretin kırılması gibi insani duygusal özelliklerin insanın akli süreçlerini olumsuz yönde etkilemesi konusunda da çok sayıda araştırma yapılmıştır. İnsanın düşüncesini taklit eden başka bir deyişle "zekâ gösteren" bilgisayar programları yaratılmıştır. Bunların içinde, sabırsızlık ve cesaret kırılması gibi duygusal özellikler eklenen programlarda, insan davranışına daha benzer tepkiler elde edilmiştir.

Öğrenme ile ilgili bilgilerimiz de, insanın bugünkü uygar durumunu ve bu uygarlıkla ilk bakışta bağdaşmamış gibi görünen kimi özelliklerini anlamamızda bize yardımcı olur. Bu bilgi şudur : İnsanın akli yetenekleri, zekâsı ilkçağdaki insanın akli yetenekleri, zekâsından daha gelişmiş değildir. İnsan bugünkü uygarlık düzeyine geçmiş deneyimleri birbirine aktarma yani öğrenme – öğretme yeteneği sayesinde ulaşmıştır. Bunun başka bir anlamı da şudur : Toplumsal yaşamın dışında büyüyen bir insan vahşi bir hayvan durumunda olacaktır. Değişik bir deyişle insanın genetik gizilgücü binlerce yıldır aynı düzeydedir. Ancak toplumsal yaşamla insan insan olur; ancak genetik gizilgücü bu düzeyde olduğundan bu kadar "insan" olur.

Aklıl hastalıklarında ortaya çıkan düşünce bozukluklarını, normal yaşamda sık karşılaştığımız düşünce bozukluklarını açıklamada kullanabilir miyiz? Psikozlarda ortaya çıkan ağır düşünce bozuklukları, düşüncenin şeklinde bozukluklar ve düşüncenin içeriğinde bozukluklar olmak üzere kabaca ikiye ayrılır. Düşüncenin içeriğinde bozukluklara hezeyan adı verilir. Hezeyan, kişinin bilgi düzeyi ve içinde yaşadığı kültürün özellikleriyle açıklanamayan, kişinin aksi kanıtlarla, mantıklı açıklamalarla ikna edilemediği, sabit fikirler, inanışlardır. Psikiyatride "içgörü yitimi" ya da "içgörü zayıflaması" diye bir terim kullanılır. Bu da kişinin içinde bulunduğu ruhsal durumu kavrayamadığı, örneğin hezeyanlarını, varsanılarını gerçek sandığı, ruhsal yönden hasta olduğunun bilincine şu ya da bu ölçüde varamadığı durumları anlatır. Psikiyatrinin terimlerini gündelik "normal" yaşam için kullanma alışkanlığı günümüzde hayli yaygınsa da bizim konumuz "normal" dışı akli süreçlerin incelenmesi değildir. Yazı dizimizin konusu, yaygın ve basıkın olduğu için normal sayılan akli süreç yanılgımlarıdır. Gerçi hezeyanlar ve içgörü kayıpları normal kabul edilen toplumsal yanılgıların karikatürü gibidirler. Fakat bazı farklı nitelikleri nedeniyle onların incelenmesi, normal insani yanılgıları açıklamada ufkumuzu sanıldığı kadar genişletmez. Bu yanılgıların en önemli farklı niteliği, normal sayılan sıradan insanlarca da tanınması ve benimsenmemesi, normal toplum yaşamıyla bağdaşmamasıdır.

İnsanın doğru düşünebilmesi, yanlışlarının nedenlerinin bulunması sorunu ilkçağdan bu yana filozofların en çok üstünde durdukları sorunlardan biridir. Doğru-yanlış, iyi-kötü kavramları, insanın doğruya ulaşma yolları, algı, duygu, düşünce ile ilgili kurallar düşünürlerin, bilginlerin tartıştığı ana problemlerden olagelmıştır. İnsan aklına doğru-lara ulaşabilmesi için değişmeyecek temel kuralları gösterebilmek, mantık biliminin kurucusu sayılan Aristo'nun en büyük amacıydı. Felsefe ve mantık ele aldığımız konuyu çağlar boyunca inceleyen iki bilim dalıdır. Hegel'e göre, "Mantık bilimi düşünceye, bilmeye ve dış dünyaya hükmeden en önemli genel yasaların aralarındaki bağıntıların bilimidir. Göreceğiz ki bu tanım, sonradan materyalist diyalektikçiler tarafından da geçerli bulunacaktır."³³

Sofistlerden Gorgias'ın duygulanımları sınıflamaya çalıştığını, bunlardan dördünü, sevinç, acı, yüreklilik ve korkuyu en önemlileri saydığını görüyoruz. "Ruhu, Platon üç kısma bölüyor : Ruhun idealara yönelmiş olan, güdücü, akıllı bir kısmı ile iki tane de isteyen, duyu-sal yönü vardır. Bu sonunculardan bir tanesi akla uyarak soylu, güçlü istençli eyleme, öteki de akla karşı gelerek bayağı, maddi duyu-sal isteklere, iştaha götürür. Bu düşüncesini Platon, Phaidros dialogunda, biri beyaz, öbürü yağız iki atın çektiği bir arabayı kullanan sürücü simgesiyle canlandırmıştır. Burada sürücünün kendisi arabayı güden akıllı karşılar, beyaz at soylu isteğe, yağız at da maddi isteğe karşılıktır."³⁶ Aristo'ya göre, "İtkilerimiz (iştahlarımız, isteklerimiz) bizi hep kötü olan aşırılıklara doğru itip sürükler; bu arada doğru görüş, bize iki aşırılığın ortasındaki doğruyu, pek çok ile pek azın ortasını buldurur ve doğruyu yapa yapa edinilen alışkanlık da, hep bu doğru ortayı bulacak gibi istencimizi ayarlar. Doğru orta için Aristoteles'in incelediği erdemlerden birkaç örnek : Cesaret, delice atılganlık ile korkaklığın; cömertlik, müsriflik ile cimrilik; adalet, haksızlık yapma ile haksızlığa katlanmanın; dengeli oluş, deli gibi kızıp köpürme ile vurdumduymazlığın arasında bulunan 'doğru orta' dır."³⁶ Stoacılar göre doğal olan, herkeste bir olan aklın egemen olmasıdır. Doğaya aykırı olan ise, insanda içgüdülerin ağır basıp üstünlük kazanmasıdır. "Sokrates de, Platon da, Stoa da ruhun yüksek yönünün (akıl, istenç) aşağı yönüne (istekler, içgüdüler) hâkim olması gerektiği, hâkim olabileceği düşünce-

sindeydiler. Hıristiyanlığa göre ise ruh doğal haliyle bütünüyle bozulmuştur."³⁶ Dinsel dogmaya göre insan aklı ancak Tanrı'nın inayetiyle kötü doğası üzerinde egemen olur.

Hıristiyan dogmatizminden Kopernikus'un aydınlığına geliyoruz : "Duyumların bize gösterdiğinin tam tersini yapıp üzerinde bulunduğumuz yeri hareket halinde saysak daha yalınç daha sade bir doğa tasarımına varamaz mıyız? Kopernikus'a göre varabiliriz. İşte onun öğretisinin başlıca amacı da budur Algının gösterdiğinden daha yalın, hem de doğa gerçeğine daha uygun bir görüşe varabileceğimizi matematik olarak tanıtlamaktır. Bu öğreti, evrendeki nesnelerin belli bir görüş noktasından nasıl göründüklerini bir açıklama denemesidir; bu belli görüş noktasından kavranan tablo da evrenin gerçek görünüşüne uygundur ve bu görünüşe duyumlarla değil, duyumları düşüncenin işlemesiyle, bunlar üzerinde yaptığı bir eleştirmeye varılmıştır." ³⁶ Kopernikus aklın sınırlarının duyumlar ve algıyla saptadıklarımızın ötesinde olduğunu matematik olarak tanıtlamıştır.

Bacon, insan yanılgısının nedenleri üstüne en fazla kafa yoranlardan biridir. "Bacon'ın ortaçağ düşüncesine karşı savaşı, her şeyden önce önyargılara karşı bir savaştı. Ona göre insanı özgür düşünceden ve araştırmadan alıkoyan dört yanıltıcı düşünce vardı. Bacon, bu önyargıları idoller olarak adlandırmıştı. İdol, put anlamına geliyor ve doğrusu, kalıp halindeki düşünce ve önyargıların birer tapınma nesnesi gibi körü körüne savunulduğu ve onlara bağlı kalmamanın cezalandırıldığı zamanlara güzel uyuyor. Bacon'ın idol olarak gördüğü, başlıca yanlış ve yanıltıcı düşünceler şunlardı İDOLA TRIBUS (Kabile veya soy putları) İnsanın doğasında yerleşik olarak bulunan ve genellikle herkes tarafından paylaşılan önyargılara, Bacon 'soy putları' adını veriyor. Bunlar nesneleri insan ölçülerine indirgeyen, efsanelere, geleneksel alışkanlıklara dayanan düşüncelerdir.. Bu önyargılar, insanların nesneleri kendilerine benzetmelerinden doğarlar. Cansız nesneleri canlı saymak (animizm) böyledir. Evrende bir ereklilik bulunduğunu kabul etmek de, insanın kendine özgü özelliklerinin doğada da bulunduğunu sanmasından doğar. Toplumsal önyargılar, doğanın bize benzetilmesine dayanan yanlış düşünceleri kolaylıkla kabul eder ve yerleşik hale getirir. Örneğin 'güneş doğdu' dediğimizde dünyanın dönmediğini söyleyen eski inançlara bağlı kalmaktayız. Ve bu bir önyargı olarak herkes tarafından paylaşıldığında, artık bilimsel tezlerin kabul ettirilmesi

için bedeli ağır mücadeleleri göze almak gerekmektedir. İDOLE SPE-CUS (Mağara putları) : Bacon'a göre insanın bireysel yapısı, kendisini hapsedtiği bir mağaradır. Dış dünyanın gerçekliği, buraya ancak ölgün ışıklar, belirsiz gölgeler halinde yansır ve bireysel özelliklerle karışarak iyice çarpılmış ve yanlış görüntüler oluşur. Böylece nesneler arasındaki benzerlikleri ve farkları kendi mizacına göre yorumlayan insanın önyargıları doğar. Örneğin kişi tembel ve uyuşuksa, olaylara yavaş ağır anlamlar yükleyecek, dünyaya durgunluğun penceresinden bakacaktır. Öyleyse, bilimsel araştırmada, gerçekliği 'olduğu gibi' görebilmek için araştırmacı, içindeki mağaranın etkilerinden, kendi huy ve alışkanlıklarının görünüşü bozucu sonuçlarından kurtulmayı bilmelidir. Dış dünyayı olduğu gibi değil de, kendi mağarasının duvarlarında görüldüğü gibi yorumlayan birisi, en önemli ve temel özellikleri görmezden gelirken, hiç önem taşımayan özellikleri abartabilecektir. İDOLA FORİ (Çarşı putları) Bacon'a göre, kullandığımız dilin kelimelerine verilen değişik anlamlar ve bunların genel gündelik kullanışları, bilimsel düşüncüyü saptıran bir başka önyargıyı doğrular. Bunun gibi içerikleri dondurulmuş kavramlar da düşüncüyü doğru bilgiye ulaşmaktan alıko-yarlar. Ona göre kavramlar genellikle geçmiş zamanların eksik ve yanlış bilgisini taşırlar. Onların olduğu gibi kullanılması, canlı bilginin gelişmesinin önünü tıkar. Bunlar en tehlikeli yanılgıları doğururlar. Gerçeği yansıtmayan, ya da yalnızca eski zamanlar için belli ve sınırlı bir gerçekliği ifade etmiş olan soyut düşünceleri bugün de kullanmaya devam etmek, düşüncüyü geri götürür. İDOLA THEATRİ (Tiyatro Putları) Gelenekler tarafından kabul ettirilmiş, ya da araştırmacı tarafından bağlanılmış bulunan düşüncelerin, felsefi görüşlerin ya da bunların temsilcileri olan 'büyük ustaların' otoritelerinin yarattığı önyargılara Bacon, tiyatro putları adını veriyor. Bu tür düşünce ya da düşünür-lere körü körüne bağlanan insanların durumu, bir tiyatro oyununu gerçek zanneden insanın durumuna benzer."³³ Bacon'ın yukarıdaki saptamaları, felsefenin, bilimin ve ruh biliminin bu denli geliştiği günümüzde bile geçerliliğini koruyan önemli değerlendirmelerdir. Özellikle mağara benzetmesi insan yanılgılarını açıklamada (elbette ki tek başına yeterli olmayan) iyi bir saptamadır ve kişilik engelinin gerçekliğini yansıtmaktadır. Dilin ve kavramların kullanımı konusundaki tespiti de yerindedir ve bu konudaki mücadelesi günümüzde de kıyasıya sürmektedir. (Dille düşüncenin karşılıklı olarak birbirini etkilediği yö-

nündeki tezlerin dışında Psikolojide, kişinin konuştuğu dilin türünün o kişinin düşüncesinin içeriğini ve biçimini belirlediği yönünde bir tez de vardır.)³⁰

"Ruhumuzda önceden yerleşik olarak bulunan Tanrı düşüncesi gibi düşüncelere ya da tasarımlara Descartes 'doğuştan ideler' der. Buna karşılık duyuların aracılığıyla bize dışardan gelen ve hayal gücümle benim kendimin yapmış olduğu ideler vardır. Son iki grup ideler bulanıktır, çünkü ikisinin de aracı duyulardır. Duyuların bildirdikleri daima bulanıktır. Ruhun kendisinin devşirdiği doğuştan ideler ise hep açık ve seçiktir. Örneğin gözle gördüğümüz bir daire ile matematikçinin düşündüğü bir dairede, birincisi ne kadar bulanıksa ikincisi o kadar açık ve aydınlıktır. Çünkü bu ikincisi daireyi kuran son öğeler ve bunların arasındaki ilgilerle açık ve seçik olarak kavranmıştır. Descartes matematiğin kavramlarını da doğuştan kavramlar, ideler arasında sayar... Ancak Descartes doğuştan ideler derken, insanın birtakım düşünceleri dünyaya hazır olarak birlikte getirmiş olduğunu anlamaz, bu gibi düşünceleri geliştirebilmek için insanda doğuştan bir yatkınlık olduğunu söylemek ister." ³⁶ Leibniz de matematiğin gerçeği tanımada en elverişli bilgi olduğu anlayışındadır. Ona göre, "Duyu bilgisi tam olmayan bir bilgidir (cognitio imperfecta), asıl bilgi akılla edinilmiş bilgidir. Bilginin birinci basamağı duyu bilgisidir. Son öğelerine kadar çözümlenmemiş olan bu bilgi seçik olmayan bilgi çeşididir; onun için buna karışık bilgi (cognitio confusa) diyebiliriz. Bu duyu bilgisi içinde iki basamak vardır. Duyu bilgisi ya bulanıktır ya da açıktır. Bir şeyi duyumlarımla onu yeniden tanıyabilecek kadar kavramamışsam bu şey üstüne olan tasımım bulanıktır. Örneğin bir şeyi karanlıkta görürsem, bu görme bulanık bir duyum, bulanık bir bilgi olur. Buna karşı bir şeyi onu bir daha gördüğümde yeniden tanıyabilecek kadar net algılamışsam bu şey üstüne olan bilgim açık bir bilgidir (cognitio clara). Ama bu da bir duyu bilgisi, olduğundan yine de seçik olmayan bir bilgidir (cognitio clara confusa). Demek ki duyu bilgisi açık olabiliyor, ama seçik olamıyor. Hayvanlar bu bilgi basamağına kadar çıkabilirler. Duyu izlenimlerinde birtakım ayrımlar ayırt edip bunları tanımlamaya girişince bilginin üçüncü basamağına yükselmiş oluruz. Bu bilgi artık tamdır, çünkü hem açık hem de seçiktir (cognitio clara et distincta). Örneğin bir bitkinin sadece rengini, biçimini, katılığını vb. algılamayıp onda bir de kök gövde, yaprak çiçek diye ayrımlar yapınca bu

bitkide birtakım ayrımlar belirlemiş olurum. Bunu yapmakla duyu bilgisinden akıl bilgisine geçerim. İnsan çoğu zaman bu bilgi basamağında kalır. Duyu izlenimlerini çözer, ayrımları kavrar, bunları elden geldiğince aydınlık olarak tanımlamaya çalışır. Ama asıl bilgiye dördüncü basamakta varırız. Buradaki bilgi upuygun olan bilgidir (cognitio adaequata). Bir nesneyi kuran her bir öge seçik olarak kavranmışsa, yani çözümleme (analysis) sonuna kadar götürülmüşse, bilgi upuygun olur. Sayı bilgisi böyle bir bilgidir."³⁶

"Hume'a göre... Bizim bir şeyi bilmemiz bir algılama olayından başka bir şey değildir. Buna göre insan zihninin tüm algıları izlenimler ve fikirler olmak üzere iki ayrı türdedir. Şöyle der Hume 'Daha büyük güç veya daha büyük şiddetle giren algıları izlenimler diye adlandırıyorum ve bu ad altında ruhta ilk göründükleri biçimiyle duyular, tutkular ve duyguları topluyorum. Fikirden, izlenimlerin düşüncede ve usa vurmada bıraktığı zayıf imgeleri anlıyorum.' Hume'un asıl konusu izlenimlerin araştırılması değildir. Onun gözünde böyle bir araştırma felsefeyle değil de anatomiyle ve fizyolojiyle ilgilidir. Yalnızca fikirler, izlenimlerin kopyaları olan fikirler, bu fikirlerin kendi aralarındaki ilişkileri ve izlenimlerle ilişkileri zihnin dokusunu oluşturur... Descartes'in usçuluğu, imgelemi bir yanılgılar kaynağı olarak görür. Hume ise bilginin verimli kaynağı olarak imgelemi görür ve düşüncesini bu yolda derinleştirir."²

Kant'da "duyu dünyasıyla düşünce dünyası birbirinden ayırt edilir, bu iki dünya için değerleri başka başka olan iki ayrı bilgi ileri sürülür."³⁶ Takipçisi olduğu rasyonalistlere göre, "a priori ya da doğuştan dedikleri kavramlar, bilgiler, ilkeler hep salt öğelerdir. İmdi Kant, duyu bilgisinin de salt öğeleri olduğunu ileri sürer. İşte bu anlayış felsefe tarihi için tamamıyla yenidir. Ona göre duyu bilgisinin salt öğeleri uzay ile zamandır."³⁶ "Biz duyumla nesnelerden etkileniriz, anlık bu nesnelerin sezgisiyle bilgiye ulaşır, yoksa eskilerin sandığı gibi duyulardan düşünülere ve düşünülerden duyulara geçmek olası değildir. Kant burada koyduğu ayrımı, duyumla anlığın ayrı şeyler olduğu görüşünü geliştirecektir. Böylece Kant duyulara tekili-olumsuzu, usa evrenseli-zorunluyu uygun gören eski anlayışa karşı çıkar."² "Sezgi ve kavram tüm bilgilerimizin öğeleridir, ne kendilerini herhangi bir biçimde karşılayan sezgiler olmadıkça kavramlar, ne de kavramsız sezgiler bir şey sağlayabilirler..."² Ona göre, "İçeriksiz düşünceler boş, kavramsız sez-

giler kördür" ve "Tüm bilgimiz duyularla başlar, oradan anlığa geçer, usta son bulur. Sezginin gerecini geliştirmek ve onu düşüncenin en yüce birliğine götürmek için usun üstünde bir yeti yoktur."² Ona göre, metafizik insanda doğal bir yatkınlık olarak bulunur. İnsan, varlığın son sorunlarını çözebileceğini umar. Ancak akıl bu yolda ister istemez kuruntulara düşer. Aklın eleştirisini yapmak, bu yolda nasıl yanılmakta olduğunu ortaya çıkarmaktır. "Kant'a göre deneyin üstüne yükselmeye kalkan düşünce zorunlu olarak çelişmelere düşer, ya da Kant'ın kullandığı bir deyimle söylersek birtakım antinomilerle karşılaşır. Kosmolojik ideleri de düşünmeyi deneyince, ister istemez çelişmelere düşeriz. Bu yanlış düşünme, düşünmede yanlış bir yol tutma yüzünden olmuyor. Yanılmadan kaçınmanın yolu eninde sonunda bulunabilirdi. Burada çalışmanın kendisinden kaçamıyoruz, çünkü antinomiler aklın yapısıyla ilişkilidir. Bundan dolayı onları ortadan kaldıramıyoruz. Kant'a göre bizi antinomiler karşısında bırakan dört tane kosmolojik ide vardır. Bunların problemleri şöyle formüllenebilir. 1 – Evrenin zamanda bir başlangıcı, uzayda bir sınırı var mı? Yok mu? 2 – Maddenin artık bölünemeyen son parçaları yani atomlar var mı? Yok mu? 3 – Nedenler zincirinde geriye doğru gidersek, sonunda artık kendisinin olmayan, yani özgür olan bir varlığa varılabilir mi? Varılamaz mı? (Özgürlük sorunu) 4 – Evrenin nedeni olan zorunlu bir varlık var mı? Yoksa rastlantılı bir varlık mı bu? (Tanrı sorunu). İmdi Kant'a göre bu sorunların hem tezlerini hem anti tezlerini aynı kesinlikle tanımlayabiliriz. Ama birbirine karşıt olan iki önermenin ikisini de doğru saymakla, ister istemez çelişmeye düşmüş, antinomilere saplanmış oluruz."³⁶

Psikodinamik kuramın akli süreçlerdeki yanılgıları açıklamak bakımından ruhbilime yaptığı en önemli katkılardan biri "bilinçdışı" kavramı, öbürü "Savunma Düzenekleri"dir. Savunma düzenekleri benliğin (egonun), içgüdüleriyle çevre koşulları, baskıları arasında denge sağlamasına yarayan ve genellikle baskın olarak bilinçdışı süreçlerin bir faaliyeti olarak yorumlanan düzeneklerdir. Elliye yakın savunma düzeneği içinde en önemlilerden biri "bastırma" dır. Çevreye, toplum kurallarına uymayan birçok içgüdüsel arzu, örneğin cinsel arzular bilinç dışına itilir, yani bilincin algılayamayacağı bir derinliğe bastırılır. Konumuz açısından da önemli olan bir başkası "yansıma"dır. Örneğin bir kişi bir tanıdığından nefret etmektedir. Benliği bu gerçeği olduğu gibi kabullenmek, kendini suçlu duruma düşürmek istemez; ar-

kadaşının kendisinden nefret ettiğini düşünerek, o duygu ve düşünceyi karşı tarafa yansıtır. Yadsıma, yer değiştirme, akla uydurma, yalıtma, düşünselleştirme gibi bazı savunma düzenekleri yanılgılarımızı açıklamada bize önemli ipuçları sağlar. Freud'cu kuramı eleştirirken açacağım gibi benim bu konudaki itirazım, savunma düzeneklerinin baskın olarak bilinçdışı süreçler olmadığı yönündedir. Zaten bilinçdışı kavramına verdiğimiz anlamlar da tümüyle farklıdır.

Sonuç :

Düşünce yanılgıları konusunu şimdilik geçiyoruz. Görüldüğü gibi insanın akli süreçlerinde yanılgılara yol açan birçok etmen var. Bunların en önemlileri duyguları, güdüleri, ve (başka bir açıdan da) aklını, zekâsını, duygularını, güdülerini bir benlik yapısı içinde birleştirdiği kişiliği, karakteridir. Farklı bir deyişle bilinçli (ve bilinçsiz) varlığıdır. İşte bu konuları iyice açtıktan sonra düşünsel yanılgılar konusuna yine döneceğiz.

"Doğru ile yanlış arasında ayrım yapabilmenin kendisini, inanmak ve cesaret etmek ya da kuşkuya kapılmak ve korkmak kıstasları içinde gösterdiğine pek çok kez tanık oluşumun, beni mantık ve metot üzerinde çalışmaya zorladığını belirtmeliyim. Doğruyu düşünebilmek cesaretiyle, doğru düşünme bilgisi her zaman birlikte bulunmuyor; ya da yanlış, haksız yere cesaretle olumlanıyor, ya da bilgi korkunun örtüsü kılınabiliyor."³³ İşte sonuna dek katıldığım bir görüş...

Bu bölümü, Horkheimer'in bir sözünü tekrarlayarak bitirelim "Doğru istemenin doğru düşünmeye bağlı olduğu kadar doğru düşünme de aynı şekilde doğru istemeye bağlıdır."³⁷

Haziran 1994

YANILMANIN GERÇEKLİĞİ-4 (GÜDÜ, İÇGÜDÜ)

"Altın arayanlar çok kazar, az bulurlar."
Herakleitos

İnsanın özü, doğası üstüne görüşleri artık aktarabilirim. Konunun ruhbilimsel yönünden başlayabiliriz. İnsanın özü ile ilgili tartışmalar, ruhbilimde içgüdü, güdü, dürtü kavramları çevresinde yürütülür.

"İçgüdü, hayvanı gerekenlere iten dürtü"dür. "İçgüdü, belli bir olay karşısında belli ve türsel bir davranıştır... İçgüdünün ayırıcı niteliği, bir hayvan türünün bütün bireylerinde ortak oluşudur... Örneğin düşmanını gören tavşan kaçır, maymun ağaca tırmanır, aslan saldırır. İnsanın ne türlü davranacağı, o belli anda içinde bulunduğu töresel, toplumsal, anlıksal vb. gibi birbiriyle kaynaşabilen koşullara bağlıdır. İnsan koşullar gerektiriyorsa düşmanını yanaklarından öpebilir... Çevreye uyma olayı da, içgüdünün karşıtıdır, çünkü fizik çevrenin değişiklikleri karşısında kör içgüdülerıyla yaşamakta devam eden bir hayvan mahvolur... Yanılmaz içgüdü kavramı kökünden çürütülmüş bulunmaktadır... Hayvana özgü bulunan içgüdü, insana özgü bulunan içtepi deyimiyle karıştırılmamalıdır. Ruhbilim edebiyatında bu iki terim arasındaki anlam karışıklığı Dr. Sigmund Freud'un içgüdü kavramına verdiği özel anlamdan doğmuştur... Canlı örgenliği devindirip bir amaca yönelten güce güdü diyoruz. Güdülenme içten ve fizyolojik olabildiği gibi dıştan ve toplumsal da olabilir. İşte canlı örgenliğin içinden gelen fizyolojik güdüye dürtü denir. Güdü daha geniş kapsamlı bir terimdir, dürtüyü de içine alır... Her ne kadar güdü deyimi dürtü anlamını da kapsamaktaysa da, içtepiyle aralarındaki büyük anlam ayrılığından ötürü insansal fizyolojik güdülere içgüdü değil, içdürtü denmesi daha doğru olurdu."³²

Anlaşılabileceği gibi Orhan Hançerlioğlu, değişmesi güç ve hayvansal olan içgüdü kavramıyla, insani *güdü* kavramını haklı olarak birbirinden ayırmaya çalışmaktadır. Elbette bir kavramı değişik anlamlarda kullananlar olabilir. Caudwell, Freud'culuğu eleştirisinde aynı kavramın kendisi için neyi ifade ettiğini şöyle açıklamıştır : "Doğum anında sinir ağına uygun sinir gözeleri, dış ve iç uyaranlar nedeniyle belirli özel bedensel davranışları da kapsayan, belirli özel sinir ağı örüntüleri sergilerler. Bu örüntülere içgüdü denir. Ancak bu örüntülerin uyanışından doğan deneyim, bellek diye adlandırabileceğimiz fakat bilince yabancı olmayan bir görüngü yoluyla örüntülerin kendilerini de değiştirir. O halde zamanın herhangi bir anında bir önceki örüntü bütünlüğünün yol açtığı davranışın sonucu olarak tüm sistemin tınsı ya da örüntü bütünlüğü hafifçe farklılaşır. Bunun sonucu zamanın geçişiyle gerçekliğe olan davranış tepkisinin alan ve karmaşasının artması ve olası sinir ağı bileşme gruplarının daha da hiyerarşik bir yapıya ulaşmasıdır. Bu nedenle insan yaşam boyunca deneyimle öğrenir, ya da biraz daha teknik olarak, içgüdüleri durumlara göre değişir ya da koşulları deriz... İçgüdüğü yalnızca davranışta nasıl görünüyorsa öyle, yani bir duruma karşı gösterilen tepki şeklinde ele almalıyız. Bu yüzden hiçbir zaman saf bir içgüdü elde edemeyeceğimiz söylenebilir. Çünkü durum her zaman bir öncekinden hafifçe farklıdır ve bundan ötürü böceklerde bile davranış her zaman bir öncekinden hafifçe farklı olur... Organizmanın içgüdü denilen içsel tepkileri aslında bilinçsiz, mekanik ve deneyimin etkisinden uzak bir haldedirler. Bu yüzden fizyolojiye konu teşkil ederler ve psikolojinin konusuna girmezler. Bilinç ve bilinçdışının incelenmesinde psikolojinin konusu, tepkilerin deneyimle değişimiyle oluşan tüm o psikik içeriktir. Değişen, gelişen, açıkça insani olan bu malzemedir, psikolojiye değişmeyen böcekli temeli göz ardı etmelidir, zaten de öyle yapar. Yalnızca çağdan çağa değişmekle kalmayıp, bireyden bireye, hatta bireyde saatten saate değişen değişkenle ilgilenir... Tüm canlı renkleri içinde duygu, kültürün yıllarca kör, duygusuz içgüdü üzerindeki çalışmasının bir ürünüdür."³⁵

Bu iki alıntıda açıklananlar, içgüdü kavramının diyalektik kavranışını yansıtır. Az sonra göreceğimiz gibi felsefe tarihi boyunca pek çok düşünür insanın özü, doğası üstüne fikirler ileri sürmüştür. Bazıları "iyi" demiştir insana, bazıları "kötü" Tartıştıkları genellikle durgun, değişmez bir insan özüdür. Bazıları diyalektik ve gerçekçi yaklaşımın

kıyısına ulaşabilmişler, insanı değişkenler içinde inceleyebilmişlerdir. Ancak çoğu metafiziğin tek boyutlu kavrayışından kurtulamamıştır. Bunlardan biri Freud'dur. Kuramı, uygarlıklar doğuran, uygarlıklar batıran kör, sabit bir içgüdü kavramı üstüne oturur. El yordamıyla ilerleyen günümüzün burjuva psikolojisinin bile kaldırıp attığı bir anlayıştır onun içgüdü anlayışı "Güdü (motivasyon) istekleri, arzuları, gereksinimleri, dürtüleri ve ilgileri kapsayan genel bir kavramdır. Açlık, susuzluk, cinsellik gibi fizyolojik kökenli güdülere dürtü (drive) adı verilir. .. Hayvanlar bazen belirli durumlarda ve belirli uyarıcılar karşısında türlerine özgü son derece yapılaşmış davranışlar gösterirler. Bu tür davranışlara içgüdüsel davranış adı verilir."³⁰

Psikolojide temel güdü veya içgüdüler, ya da yaşamın temel sorunu gibi kavramlar üstünde yürütülen tartışma aslında felsefedeki insanın özü tartışmasının farklı bir disiplindeki uzantısıdır. Freud'a göre, libido adını verdiği cinsel içgüdü insanda yaşamın, iyilik ve kötülüğün motor gücüdür. İnsana esas olarak bu içgüdü'nün hâkim olduğu bilinçaltı yön verir. Freud daha sonra libido kuramını değiştirmiş, insanda eros ve ölüm içgüdü'sü adlarını verdiği iki temel içgüdü'nün sürekli mücadele halinde olduğunu ileri sürmüştür. Jung'a göre cinsel içgüdü'nün bu denli abartılması doğru değildir. Bilinçaltı süreçler onun kuramında da insana hâkimdir. Üstelik kişisel bilinçaltının yanında kolektif bilinçaltı denilen bilinçaltının (daha doğuştan atalarımızdan bize geçen deneyimlerin bilinçaltı içeriğinin) bilinçli davranışlarımıza güçlü bir etkisi söz konusudur. (Sokrates'in, Stoacıların görüşlerini, Descartes'in doğuştan idelerini anımsayınız.) Adler'e göre yaşamın temel sorunu aşağılık duygusu, Rank'e göre anne karnından ayrılma bunalımı, Horney'e göre temel anksiyete, yani kişinin kendini düşman bir dünya içinde yarımsız ve yalnız bulması duygusudur. Gerçekliği şu ya da bu yönüyle yansıtan bu görüşler metafizik yöntemlerle türetildikleri için insanı tam olarak kavramaktan uzak kuramlardır. Söz konusu bilim insanlarının insan denilen karmaşık varlığı tek bir çelişkiyle açıklamaya kalkmaları, kuramlarının her şeyi hallettiği sanısına kapılmaları bize, kafalarını kırdıkları halde bunu kabul etmek istemeyen Althusser'in bilim adamlarını anımsatmaktadır.

İnsanın özü üstüne felsefi görüşlere geçmeden önce güdüler ve doyumlarıyla ilgili ilginç bir görüşe yer veriyorum. Günümüz psikolojisinin Freud'u aşan düzeyini yansıtmaması bakımından da önemlidir bu görüş

"Abraham Maslow insan güdüleriyle ilgilenen ünlü psikologlardan biridir. Maslow, insan güdülerinin hayvan güdülerinden bazı yönlerden farklı olduğunu savunmuş ve insan güdülerini bir pramit gibi birbiri üstüne merdiven basamağı şeklinde çıkan mertebeli bir düzen içinde düşünmüştür. Bu güdü pramidinin temelinde biyolojik güdüler, üst katında ise psikolojik güdüler yer alır." (En alt basamakta, açlık, susuzluk ve cinsiyetin fizyolojik doyumu, ikinci basamakta, emniyet, güven, düzen ve değişmezlik beklentisi, üçüncü basamakta ait olma ve sevgi beklentisi, dördüncü basamakta, değer, başarı, kendine saygı beklentisi, beşinci ve en üst basamakta kendini gerçekleştirme durumu yer alır) "Maslow'a göre temeldeki güdünün gereksinmelerini karşılamadan, birey üst düzeydeki güdülerden etkilenmez. Alt düzeydeki güdüler doyunca birey, üst düzeydeki güdülere hazır hale gelir. Piramidin en üst tepesinde yer alan kendini gerçekleştirme aşamasına herkes ulaşmayabilir." Ancak, "Şu noktaları açıklığa kavuşturmak gerekir. 1 – Üst düzeydeki bir güdüye gidebilmek için alt düzeydeki bütün güdülerin doyuma ulaşması gerekliliği yoktur. Belirli bir düzeyde doygunluk, sizi öbür düzeye hazır hale getirebilir. 2 – Bireyden bireye düzeyler arasında farklılık olabilir. 3 – İnsanların içinde büyüdüğü aile ortamı ve kültürün değerleri hangi düzeydeki güdülerin daha belirgin ve baskın bir rol oynayacağını saptar."³⁰

İnsanın Özü Nedir?

"Herakleitos, yığını hor görür. Ona göre yığın anlayışsızdır, her şeyin dış yönüne takılıp kalır, boş inançlar içinde yuvarlanıp gider."⁽³⁶⁾ Platon da aynı görüştedir. Ona göre, "Yığın hiçbir zaman filozof olmayacaktır... İnsanların çoğunda maddi hazları amaç bilen ruhun aşağı itkileri egemendir... Platon insanları üç kategoriye ayırıyor : Zenginliği sevenler, şerefi sevenler, bilgiyi sevenler..."³⁶

Herakleitos, Platon ve Aristo genel olarak insanın özü kadar, belirli gruplardaki insanların özlerini incelemeyi de ihmal etmemişlerdir. Aynı amaçla son ikisi insanda karakter sınıflamasına da gitmişlerdir. Bu konu gerçekten önemlidir. Çünkü daha sonra ele alacağımız gibi, insanın genel özü diye tartışılan şey, her bireyde farklı görünümde ortaya çıkar. Ayrıca insan, her konuda olduğu gibi gerçekliğe ulaşma-

yı kolaylaştırması açısından kişilikleri-karakterleri de sınıflama eğiliminde olmuştur.

Stoacı Epiktetos şöyle der "At şarkı söyleyememekten mutsuz mudur? Hayır, koşmadığı zaman mutsuzdur. Köpek uçamamaktan mutsuz mudur? Hayır, duyumsayamaz olduğu zaman mutsuzdur. İnsan aslanları boğazlayamamaktan ve olağanüstü şeyler yapamamaktan mutsuz mudur? Hayır, insan bunun için yaratılmış değildir. O ancak utancını, iyiliğini, bağlılığını, adaletliliğini yitirdiği zaman, tanrıların onun ruhunda yarattığı tanrısal özellikler silindiği zaman mutsuzdur."² Stoacılığı savunan Cice-ro'ya göre de insanın özü doğrudur. İnsan doğuştan belli fikirleri kafasında bulur "Doğru akıl, doğaya uygun, bütün varlıklarda aynı, değişmez yok olmaz bir güçtür. O bize görevimizi gösterir. Namuslu adam, onun buyruk ve yasaklarına kulaklarını tıkamaz. Bu kanun hiçbir değişme tanımaz. Atina'da başka, Roma'da başka değildir. Bu bütün zamanlarda ve bütün ulusları yöneten tek ve aynı kanundur."¹⁰ Sokrates ve onun izinden gidenler, Stoacılar iyimser, Platon biraz kötümser de olsa bu tartışmada herkes insanın tanrılarca verilmiş iyi bir özü olduğu fikrindedir. Kerna-edes, Stoacıların bütün ulusların birtakım görüşlerde birleştikleri düşüncesine karşı çıkar. Her ulusta Tanrı düşüncesi yoktur, der. Onun görüşleri, insanın doğuştan bazı doğrularla dünyaya geldiği, değişmez bir özü olduğu yolundaki fikre ilk itirazlardan biridir.

Paulus'a göre, "İnsan doğuşundan, doğasından günahlıdır. Bu yüzden ölüme mahkûmdur. Ölüm cezasına çarptırılmıştır. Ama Tanrı kendisi isteyerek insan olmuş, bununla da insana ölümden kurtuluş yolunu açmıştır. Çünkü insan, ölüp dirilen İsa ile bir olunca, dolayısıyla onun kaderine katılınca, onun gibi yeniden doğma, ölümü aşma olanağını kazanabilecektir. Bu Tanrı'nın insana lütfudur. Günah Hıristiyanlığa göre, doğmuş olması, ölümlü olması gibi insana özgü olan bir niteliktir. İnsan doğasından günahlı ve ölüme mahkûmdur. Bundan Tanrı'nın inayetiyle kurtulabilir. Sokrates ve onun izinden gidenlere göre erdem bilgidir. Kimse bile bile suç, kötülük, günah işlemez. İnsanın bilgisi artıkça suçtan da uzak durur. Dolayısıyla en yüksek amaç olan mutluluğa insan kendi gücüyle ulaşabilir. Hıristiyanlığa göre ise böyle bir şeyi düşünmek bile küstahlıktır."³⁶ Skolastik felsefenin önemli isimlerinden Augustinus, insanın doğuştan, öz olarak kötü olduğu yönündeki kuramını, Paulus'un, İncil'in temelini oluşturan görüşleri üstüne kurmuştur.

İnsanın esas olarak kötü olduğu görüşü daha sonra giderek yayılmıştır. İbni Tufeyl, *Tanrı'nın oğlu Hay* adlı yapıtında kötümser bir insan doğası tablosu çizer. "İnsanlar ne türlü olursa olsun, hiçbir yoldan Tanrı düzenine ayak uydurmak istemiyorlar. Bu yollar kişiyi erdeme ulaştıramıyorlar. Nitekim yapıt da, toplumu düzenlemekten umutlarını kesen Hay ile Absal'in, toplumsal adayı Salaman'ın yönetimine bırakarak ıssız adaya dönmeleriyle sona ermektedir."¹⁰ "Hükümdar" adlı yapıtında Macchiavelli, tüm gerçeği gösteren "aynasında" gördüklerini açıklar : "İnsanlar, nankör iki yüzlü, tehlike karşısında korkak, kazanç karşısında çıkarcıdırlar. Bütün bunları bilerek onları yönetmek gerekir. İyi olmayan insanlar arasında iyi kalmak isteyen insan er geç ortadan silinir."¹⁰

Düşünce tarihinde insan iyidir-kötüdür tartışmasının kıyasıya sürdüğü görülür. Jean-Jacques Rousseau'ya göre insan doğal haliyle iyidir, özgürdür. Onu medeniyet bozmuş, kötüleştirmiştir. Yapılması gereken, çocuğa doğuşundan başlayarak iyi bir eğitim verilmesi, doğuştan özgür ve bağımsız insanların özgürce bir araya gelmesi, yeni bir toplumu oluşturmaktır. Rousseau, buradan toplum sözleşmesi anlayışına varmıştır. Montaigne, "İçimizde bir doğa kımlıdır; ona kulak verir, yasalarını kavırsak erdeme dolayısıyla mutluluğa giden yolu da bulmuş oluruz. Çünkü erdem dediğimiz şey doğaya uygun olarak yaşamaktır" demiştir. Hobbes kötümserlerdendir. "İnsan her şeyden önce kendi varlığını ayakta tutmaya, koruyup sürdürmeye çalışır. Bu onun ana güdüsüdür. Onun bütün eylemlerini belirleyen bu ana güdüdür. Bu da insanı doğa nimetlerinden elden geldiğince çok yararlanmaya sürükler. Ama bu yüzden de herkes, ister istemez birbirinin düşmanı olur ve herkesin herkese karşı savaşı durumu başlar. Bu durumda insan insanın kurdur."³⁶ Ona göre açmazdan kurtulmak için insan doğa durumundan devleti kurarak yurttaşlık durumuna geçmiştir. Yurttaşlık durumunda bireylerin birbirine aykırı istençleri bir tek genel istençte birleştirilmiştir. Spinoza da, "Temel öğeleri arar ve bunu kendimizi koruma ya da varlığımızı koruyup sürdürme isteğinde bulur. Bu istek organizmada kendini kör, bilinçsiz bir korunma isteği olarak gösterir, ruhi hayatımızda ise kendimizi korumak için bilinçli bir istenç halini alır. Kendimizi koruma duygusuna aykırı olan her şeyden kaçır, bunu destekleyen her şeyi elde etmek isteriz. Bir şeyin iyi ya da kötü olduğuna da buna göre hüküm veririz."³⁶ Ona göre, iyi ya da kötü, varlığımızın temel duygu-

sundan doğan görece kavramlardır. Ona göre de varlığımızı koruma duygumuzu güven altına almak için en iyi şey devlettir. Spinoza, "Özgürlük zorunluluğun bilgisinin gün yüzüne çıkarılmasıdır" der. "Özgürlük, bilincine varılmış zorunluluktur", diyen Schelling, Spinoza'nın ardılıdır. Daha sonra Engels ve Marx'ın, üstünde ısrarla durdukları söz konusu görüş, yalnızca burjuva sözde sınıflar üstü özgürlük kavramının eleştirisinde ufkumuzu genişletmez, insanın özü tartışmasıyla da yakından ilgilidir. Kör, insani duygusuz, bilinçsiz içgüdülerin serbest bırakılması mıdır gerçek özgürlük; yoksa zorunluluğun yasalarıyla, bilinçli bilgiyle donatılan, değiştirilip, dönüştürülen ilkel arzuların belli koşullarda olabilecek en iyiye, en güzele yönlendirilmesi midir? Spinoza, Marks'çı ruhbilimle, Freud'cu ve başka akımlardan burjuva ruhbilimi arasındaki temel tartışmanın ilk sorusunu oluşturmuştur.

"Bencilik kolundan tutmasa erdem pek uzaklara gidemezdi" demişti La Rochefoucauld. İnsanın kötülüğünü sergileyen en özlü sözlerin yaratıcısıdır o. "Bir kötülüğüne rastladığımızda şaşmamamız gereken insan yoktur" der. "Bir kötülüğe tutulmamıza engel olan şey, birçok kötülüklerimiz oluşudur... Dürüst insanlar kötülüklerini hem başkalarından, hem kendilerinden gizleyebilenlerdir... İkiyüzlülük kötülüğün erdeme saygısıdır."¹⁰ O, kapitalist insan ve ahlak anlayışının ilk temsilcilerindendir.

Sosyalist Toplum Düzeni Neden Çöktü?

"Bernard de Mandeville, *Arılar Efsanesi ya da Genel Zenginliği Yapan Kişisel Kötülüklerdir* adlı yapıtını 1714'te yayımladı... Mandeville, insan toplumunu bir arı kovanında inceliyordu. Arıları durmadan çalıştıran, güvendiren, zengin eden, örgütleyen, örnek bir toplum haline koyan neden, erdemlilik değil, erdemsizlikti. Arı kovanındaki yükselmenin nedenleri hırsa, çekememezliğe, kendini beğenmişliğe, açgözlülüğe, zevk düşkünlüğüne dayanıyordu. Gelişme, kötülüklerden doğuyordu. Genel çıkarlar özel çıkarların toplamından başka bir şey değildi... Mandeville bundan sonra düşüncesini masallaştırıyor. Erdemsizlikle zengin olmuş bir arı düşünürü, bu genel erdemsizliği gözleyerek, insan toplumlarında olduğu gibi, erdem elden gidiyor, halimiz nice olacak, diye haykırmaktadır. Kuşkusuz, gün geçtikçe öteki arıları da et-

kilemiştir. Şimdi bütün arılar erdemliliği özlemektedir. Oysa Jüpiter gerçeği görmekte, arıların bu nankörlüklerinden ötürü öfkelenmektedir. Sonunda onları bir çırpıda erdemli kılarak cezalandıracaktır... Erdemli arıların kovanı ıssız bir çöle dönmüştür. Mahkemeler kapanmış, yargıçlar ekmeksiz, papazlar aç kalmış, devlet memurları işsizlikten bunalmaya başlamıştır. Her arı azla yetinmekte, kimse çalışmamaktadır. Sadece gerekli olan iş yapılmaktadır. Herkes aşırı zevklerden sıyrıldığı, başkalarını kıskanmadığı, pek azla doyduğu için çok az şey gereklidir. Lüks, düşünce, sanatlar sıfıra yönelmiştir. İyi arılar savaş güçlerini de yitirmişlerdir. Düşmanları bundan kolaylıkla faydalanıp onları kılıktan geçirirler. Canını kurtarabilen pek azı da bir ağaç kovuğuna sığınır... Mandeville şunu demektedir Erdemsizliklerimiz olmasa toplumumuz gelişmez."¹⁰

Bu masalı, insanlığın sosyalizm deneyimiyle benzeştirecek yönler az değildir. Bir kez sosyalizm kurulduktan sonra kâğıt üzerinde her şey sosyalizmin yanında gibi görünür. Üretim araçları toplumsallaştırılır. İnsanın insan üstündeki baskısının maddi temelleri büyük ölçüde ortadan kaldırılmış olur. Üretim planlıdır. Ekonominin amacı toplumun gereksinmeleridir. İşletmelerin ve devletin kâr amacı yoktur. Devlet, kültür, eğitim, iletişim kurumlarıyla, askeriyle polisiyle işçindir artık. Bir de kapitalizme bakalım Ekonomide plansızlık egemendir. Rekabet üretimde esastır. Güçlü sermaye büyüğü yutar. Kaynak israfı son sınırında gibi görünür. Üretim toplum için değil, kâr içindir. Dayanıklı, uzun ömürlü mallar değil, birkaç yılda çöpe atılacak mallar piyasaya sürülür. Lüks ve gereksiz tüketim kriz dönemlerinde bile yavaşlamaz. Kâğıt üzerinde pek çok şey kapitalist ekonominin ilerlemesine karşıt görünür. Peki, yarış sonunda hangi tarafın ekonomisi daha güçlü çıkmıştır? Hangi tarafın teknolojisi daha hızlı gelişmiştir?

Yüksek teknoloji ekonomik rekabette önemli bir etmendir. Teknolojisi yüksek düzeyde olan doğaldır ki, daha ucuza, daha çok üretir, daha yüksek kaliteye ulaşır. Kapitalizmin ilk bakışta engel çıkaracakmış gibi görünen üretim ve tüketim anlayışı, sonuçta daha yüksek teknolojiyi doğurmuştur. Elbette burada insan etmeninin, sosyalizm adına uygulanan yanlış politikaların da önemi büyüktür, belki de öncelidir. İnsanın özünün tarihi değişimi ve yığınların sosyalizme karşı direnişi konusu felsefi açıdan tartışılması ihmal edilmeyecek yaşamsal bir sorundur. Bu konuya daha sonra yine döneceğiz.

lamaya çalışıyorlardı. Yapılması gereken önyargısız bir biçimde yaşama ya da varoluşa yönelmek, onu bütün boyutlarıyla gözlemleyerek bilgiye ulaşmaktır. Bilgi yaşamın bilgisidir. Başka bilgi yoktur. Varoluşçu filozoflar bu bakış biçimiyle felsefede bir yenilik yapmış, en azından felsefe tarihi boyunca sürmüş olan öz ve varoluş karşıtlığını kaldırmış oldukları inancındadırlar."² Bu düşünüşe göre, öğüt alacağı kimseyi seçmekle insan kendini seçer. Örneğin çeşit çeşit keşiş var. Bir keşişten öğüt almak isteyen Hristiyan keşişini seçerken almak istediği öğüdü de seçmiş olur. İnsan her zaman her şeye karşı sorumludur. Bir gazeteyi alır, artık onu almakla bütün insanlığa karşı sorumludur. Bu sorumluluk duygusu uçsuz bucaksızdır. İnsan kendisini nasıl yaparsa odur. Örneğin, bir çiftçi çiftçi gibi düşündüğü için çiftçi olmuştur. Özünde gerçekçi fakat öznelliğe düşmüş bir felsefedir o.² Bireyi bazı yönleriyle iyi açıklar, bireyin ufkunu bazı yönleriyle açar, ama bireyin tarih içindeki oluşumunu ve değişimini, toplumu açıklamada açmazlara düşer. "Gözleri bağlanmamış bir insan için kendisini aşan bir gerçekle çarpışan zekânın görünümü kadar güzel bir görünüm yoktur" der Camus. Bu kötümser bir felsefenin iyimser güzellik arayışıdır. Marksizmin mekanik yorumu ve Freud'cu burjuva psikolojisi insanı, pisliklerinin sorumluluğundan kurtarır. Kaba sosyalistler bireysel kötülüklerin kaba hatını topluma, sisteme; Freud'culuk da bilinçaltına yükler. İnsanın bireysel sorumluluklarını ve kendini gerçekleştirme bireysel sınırsızlığını anımsatmada varoluşçu felsefeden öğreneceğimiz bazı şeyler vardır. İnsan isteminin, çabasının gücüne güvendir bu düşünce.

Marksizmin İnsanın Özünü Anlayışı

Marksizm, insanın özünü-doğasını değişmez bir kalıp olarak görmez. İnsan, yaşamı için gerekli nesneleri, koşulları üretme mücadelesi içinde insan olduğuna ve aynı uğraşı devam ettiğine göre özünün değişim süreci, başka bir deyişle insanlaşma süreci de devam etmektedir. İnsanı yaratan emektir, toplumsal varlığı ve toplumsal üretimidir.

İnsanın son atalarından olan primatlardan en önemli farkı antropolojik bulgulara göre elinin yapısıdır. Başparmağının gelişmiş yapısı ve bu yolla aletleri daha yetkin kullanma olanağı insan emeğinin hayvan uğraşlarından en önemli farkı olan aletli üretimi doğurmuştur. İn-

san beyninin-kafatasının anatomik yapısının, elin gelişiminden daha sonra değiştiği ve son şeklini aldığını gösteren bulgular vardır. Kafatasının anatomik yapısı son elli-yüz bin yılda değişmemiştir.³⁸ Buradan şu sonuçları çıkarabiliriz : Üretim çabası içinde insan beyninin yapısal olarak daha da gelişmesini sağlayacak koşulların ortaya çıkma olasılığı vardır. Ancak bu, tarihsel gelişimin süresi göz önüne alındığında daha binlerce yıl geçmesini gerektirebilecek uzun soluklu bir süreçtir. (Önce elin değişmesi, sonra beynin gelişmesi olgusunu da kanımca tek boyutlu ele almamak gerekir. Beynin gelişmesi için genetik-yapısal bir yatkınlık olmasaydı, herhalde elin gelişmesi bugünün insanını yaratmayacaktı.)

"Marx, insanın özünün, toplumsal ilişkilerinin toplamı olduğunu söylemişti. Feuerbach, kulübede yaşayan bir insan, kulübedeki gibi, sarayda yaşayan bir insan saraydaki gibi düşünür, diyordu. Her iki tanımda da belli bir varoluş, kendine özgü bağıntılar içinde yorumlanıp tanımlanmıştır. Feuerbach, düşüncelerle hayat biçimleri arasında tek boyutlu bir ilişki kuruyor. Marx ise, toplumsal ilişkilerin toplamı kavramıyla insanın özünün çok boyutlu bir koordinat sistemi içinde ele alıyor, özel türde bir bağıntılar bütünlüğü olarak tanımlıyor. Feuerbach'ın tanımındaki donmuşluk, Marx'ın tanımındaki canlılık ve hareketlilik karşısında kuru bir mekanizm olarak kalıyor. Böylece Marx, değişen toplumsal ilişkilere bağlı olarak, değişecek bir öz kavramı ileri sürmüş oluyor. Özü belirleyen, tanımlanmasını mümkün kılan bağıntılar değiştikçe, öz de değişmektedir. İnsanın ölümsüz ve evrensel özü kavramı, böylece hareketli, değişken bir içerik taşıyan, toplumsal öz kavramına yerini bırakıyor."³³

Marx ve Engels, yalnızca insanlaşma sürecinin tarihi boyutunu ve temel koşullarını göstermekle kalmamışlar, kapitalizm döneminde insanın karşılaştığı en önemli ruhsal sorun olan yabancılaşma olgusunun da kaynaklarını ortaya koymuşlardır. Yabancılaşma diyalektiğin bir sorunsalıdır ve ilk olarak Hegel tarafından enine boyuna incelenmiştir. Marx bu kavramı temellendirmiş ve üretim içindeki insanın ayakları üstüne dikmiştir.

"Sermaye birikimi işbölümünü artırır, işbölümü de işçi sayısını artırır. Bununla ters yönlü bir süreç de, işbölümünün sermaye birikimin

(*) Bu konuda daha yeni, dahadoğru bilgiler edinmek için lütfen kitabın 3. bölümünü okuyun.

artırması gibi, işçi sayısındaki artışın da işbölümünü artırmasıdır. Bir yandan işbölümü, bir yandan da sermaye birikiminin gelişmesiyle, işçi emeğe gittikçe bağimlanır, üstelik emeğin özel, son derece tek yanlı, mekanik bir tarzına bağimlanır. Böylelikle fiziksel ve manevi baskı altında makineleşir ve insan olmaktan çıkarak soyut bir etkinlik ve bir mide olurken, bir yandan da piyasa fiyatlarındaki bütün dalgalanmalara, sermaye yatırımlarına ve zenginliklerin ruhi durumlarına gitgide daha çok bağimlanır... Emeğin ürettiği nesne, emeğin ürünü emeğin karşısına yabancı bir şey, kendini üretenden bağımsız bir güç olarak dikilir. Emeğin ürünü, bir nesneye aktarılmış maddeleşmiş emektir. Emeğin nesneleştirilmesidir. Emeğin bu gerçekleştirilmesi, işçiler için gerçekliğin yok olması şeklinde görünür; nesneleşme, nesnenin yok oluşu ve nesneye kölelik, mülk sahibi olmak ise yabancılaşma, başkalaşma olarak ortaya çıkar... İşçinin nesneye aktardığı hayat yabancı ve düşman bir şey olarak karşısına çıkmaktadır... Emek güçlendikçe işçi güçsüzleşir, emek akıllandıkça işçi ahmaklaşır ve doğaya köle olur... İnsan emeğinin yerine makineleri koyar- ama işçilerden bazılarını barbarca bir çalışmaya iteler ve başka işçileri makineleşir. Zekâ üretir ama işçi için ürettiği aptallıktır... Bir kere çalışma işçinin dışındadır, yani onun özsel varlığına ait değildir... Çalışmadığı zaman kendindedir, çalışırken kendinde değildir. Onun için çalışması gönüllü değil, zorlamadır; zorla çalıştırılır. Dolayısıyla bir gereksemenin doyurulması değil, çalışmanın dışındaki bazı gereksemeleri doyurmak için bir araçtır. Bütün bunların sonucunda insan (işçi) yalnız hayvansal işlevlerinde yani yerken içerken, çocuk yaparken ve olsa olsa evinde giyiminde vb. serbestçe etkin olabilir; insani işlevlerinde ise hayvanlaşmıştır. Hayvansı özellikleri insani, insani özellikleri hayvansı olmuştur... Yabancılaşmış emek insanın türsel varlığını, hem doğayı hem de manevi türsel özelliğini, insanın dışında bir varlığa, bireysel varoluşunun bir aracına çevirir. Dışardaki doğayı ve manevi özünü, insanca varlığını yabancılaştırdığı gibi, insanı kendi bedenine de yabancılaştırır... Aslında, insanın türsel özelliğinin kendisine yabancılaştırılması önermesi, bir insanın öbürüne ve her ikisinin de insanın öz doğasına yabancılaştırıldığı anlamına gelir... Yabancılaşmanın bir görünümü, bir yandan gereksemeler ve onların araçlarında bir incelik yaratırken, öbür yandan hayvanca bir barbarlaşmaya, incelmemiş, soyut, tam bir gerekseme basitliğine yol açmasıdır... Benim hayat aracımın bir başkasına ait olmasında, benim

isteğimin başka birinin el sürülmez mülkü olmasında görünmez yalnız yabancılaşıma, her şeyin kendinden farklı oluşunda, benim etkinliğimin başka bir şey oluşunda ve son olarak (bu kapitalist için de geçerlidir) her şeyin insanlık dışı bir gücün egemenliği altında oluşunda görülür. Bütünüyle eğlenceye ayrılan etkin olmayan aşırı bir servet vardır, bunu kullanan kişi kendini amaçsızca harcayan geçici bir birey gibi davranırken başkalarının kölece çalışmalarının kendi zevk düşkünlüğünün kurbanı olduğunu bilir ve dolayısıyla kendini ve insanı kurban edilmiş boş bir varlık olarak görür. Böyle bir servetle insanın küçümsenmesi yan yana ilerler; burada hem küstahlık, hem yüzlerce kişiyi geçindirecek servetin boşa harcanması, hem de kendi israfının ve bitmez tükenmez, üretici olmayan tüketiminin, ötekinin emeği ve dolayısıyla hayatta kalmasının koşulu olduğu gibi iğrenç bir yanılgı vardır."³⁹

Marx'ın gönderme yaptığı Shaekespeare'in, *Atinalı Timon*'u, meta üretiminin ve paranın ortaya çıkmasıyla başlayan yabancılaşıma sürecine ilk tepkilerdendir

Bu sarı köle
Bağlar, çözer dinleri; günahkâr kutsar;
Cüzamlıya bile taptırır insanı; alır hırsız,
Unvan verir, nişan verir, şan verir,
Oturtur senatörle yan yana : budur
Kocamış dolu yeniden gelin eden;
Hastanenin, çibanlarını görse kusacağı kadını
Allar pullar da bu, ilkyazına kavuşturur,
Çekil karşımdan, kahrolası çamur,
İnsanlığın orta malı orospu, sen,
Ulusları birbirine düşüren. ⁴⁰

Marx'ın bazı öngörülleri şimdilik boş çıkmıştır. Kapitalizm ekonomik bunalımlarından her keresinde kendini kurtarmasını bilmiş, batılı işçi sınıfı sefaletе düşmek yerine yüksek bir refah düzeyine ulaşmıştır. Sosyalist sistemde yabancılaşıma olgusu ortadan kaldırılamamış, gerçek anlamda işçi devleti yaratılamamıştır. Ancak insanın kendine ve insanın insana yabancılaşması, çağımızda Marx'ın bile tahmin edemeyeceği boyutlara varmıştır. Sevgi sözcüğünü dillerinden eksiltmeyen insanlar birbirini katletmekte, her gün doğadan söz eden insanlar do-

ğayı öldürmekte, en çok üzerinde titrenen değerler, duygular parayla alınıp satılabilmektedir. Marx ve Engels'in bilimsel yöntem anlayışı gibi, yabancılaşma kuramı da günümüz ruhbilimine ışık tutmaktadır. Kuramlarının çöktüğünü gösteren geçerli bir kanıt henüz ortaya çıkmamıştır. Çünkü, öngörülerini sınıadığımız dönem insanlık tarihinin pek küçük bir dilimidir. Çünkü insanlaşma süreci daha bitmemiştir.

Haziran 1994

YANILMANIN GERÇEKLİĞİ-5 (FREUD'CULUĞUN ELEŞTİRİSİ)

"Düşsel uydurmalara karşı öne sürülecek hiçbir mutlak gerçek bulunmamaktadır, bu uydurmalara karşı ancak düşsel içeriği gerçek yaşamda açığa çıkan düşsel gerçeklik ileri sürülebilir."³⁵

Christopher Caudwell

"Freud, kuşkusuz bilimsel psikolojinin öncülerinden biri olarak hatırlanacak ve onurlandırılacaktır. Ancak büyük bir olasılıkla, o da Kepler gibi önemli deneysel olgular keşfetmiş, ancak bu buluşlarını ilkel yarı sihirli bir çerçeve dışında sentezleyememiş bir bilim adamı olarak değerlendirilecektir. Kutsal Güneş Tanrısı ile Kepler, fiziğin dinsel çağında yaşamıştır. Freud ise bütün dürüstlüğüne karşın psikolojinin mitolojik çağında yaşar."³⁵

Yukarıdaki alıntı da Caudwell'den. Freud kuramının bilimselliğine ben de onun gibi bakıyorum. İncelememin birinci bölümünde anlatmaya çalıştığım gibi bilim çevrelerinde, neyin ne kadar bilimsel olduğu, bilimselliğin koşulları sorunu tartışmalıdır. Ancak kendiliğinden felsefesiyle el yordamıyla ilerleyen günümüz ruhbilimi, Caudwell'in yıllar önce varmış olduğu anlayışa nihayet pratikte ulaşabilmiştir. Organik psikiyatrinin nesnel bulguları Freud'cu kuramın birçok çıkarımıyla çelişmektedir. Birçok bilimsel araştırma, hastalıkların oluşum mekanizmalarında söz konusu kuramla çelişen gerçekler ortaya çıkarmıştır. Freud'cu yaklaşım ölçme, karşılaştırma, istatistik yöntemlerinin kullanımına uygun değildir. Psikoterapi alanında klasik psikoanalizden çok daha hızlı ve etkili teknikler geliştirilmiştir. Sözünü ettiğim gelişmeler psikiyatri-psikoloji camiasında oldukça açıklık kazandığından burada sizi referanslara boğmak istemiyorum. Kaldı ki ben ne ka-

dar çok referans göstersem, karşı görüşü savunanlar da ileri sürecek bazı referanslar bulabileceklerdir. Kaynaklarımı, eğer bir tartışma başlarsa ilerde kullanmak üzere saklayarak konunun çok daha önemli yanına, psikolojik- felsefi boyutuna kaymak istiyorum.

Sayfanın başındaki epigraf, Caudwell'in din eleştirisinden alıntıdır. Caudwell, Marksistlerin salon dinsizlerinden farklı olarak dine karşı mücadeleyi dinin toplumsal köklerine karşı mücadele olarak anladıklarını belirtir. Her yanlış düşünce için olduğu gibi, dinsel bir yön taşıyan Freud'cu düşünceye karşı mücadele için de geçerlidir Caudwell'in anlayışı. Kuramın fantastik-mitolojik yönü onun bilimselliğinin en zayıf tarafıdır. Popper'in, bir savın bilimselliğinin en önemli ölçütü onun çürütülebilir olmasıdır, tezine katılıyorum. Bilindiği gibi dinsel inanışlar ne ispat edilebilir, ne de çürütülebilir. Tanrı'nın, meleklerin varlığını kanıtlayıp ölçemez, yokluğunu da ispat edemezsiniz. Aynı şey Freud'cu kuram için de geçerlidir. Bazı iddialarının saçmalığı karşısında apışıp kalsanız da, bunun öyle olmadığına ilişkin kanıtlar bulup gösterseniz de, onu savunanlar yine de sıyrılacak bir yer bulur ve inanmaya inandırmaya devam ederler.

Nedir peki bu inandırıcılığın toplumsal-psikolojik kökleri? Onun kökleri insanın mitolojik-fantastik düşünceye yatkınlığının kökleridir aynı zamanda. Caudwell'in 1930'lu yıllarda kaleme aldığı deha pırıltısı yazılar neden insanların kafasında değer bulmuyorsa, odur işte bu kökler. Caudwell'in 30 yıllık kısacık yaşamı İspanya İç Savaşı'nda son bulmuş. Partili seçkin aydınlarla ilişkileri zayıf olduğundan sıradan bir nefer gibi en ön saflarda çarpışıyormuş. Neden söz ediyorum bunlardan; şunun için Bir İngiliz aydınının İspanya İç Savaşı'nda ölmesi birçok okumuş için hiçbir şey ifade etmez. Ruhlarında yaprak titremez bunu okudukları zaman. Aslında yakınlarında uzaklarında şimdi veya geçmişte Caudwell gibi birçok insan tanımışlar, duymuşlardır ve zorla değil ya, hoşlanmamaktadırlar böyle tiplerden. Bir yazarın komünist, solcu olması, hele düşüncelerini eylemiyle tamamlaması yazdıklarının değer bulmaması için yeterli nedendir bazen. Buradan şuraya varmak istemiyorum Sağlam karakterliler sağlam ürünler ortaya koyarlar. İlerde açımlayacağım gibi bu ikisinin mutlaka bir ilişkisi var. Ama aradaki bağlantı öylesine basit değil. Söylemek istediğim başka şey Kuhn'un işaret ettiği gerçek... Bazen bir bilimsel tezin yaygın kabul görmesinde, tezin fantastik estetik yapısı, bazen tezi ortaya atanın kim-

liği, örneğin etnik kökeni bile etkili olabiliyor. İnsanlar ve aydınlar sanat ürünleri konusunda olduğu gibi bilimsel tezler konusundaki tercihlerini saptarken kendi kişilikleri temelinde düşünüyorlar, düşünmek zorunda kalıyorlar.

O halde dünyada kendini Marksist sayan pek çok Freud'cunun durumunu nasıl açıklamalı? Bu az önce söylediklerimi yadsımayan gerçek bir çelişmedir hakikaten. Önemli nedenlerinden biri, burjuva psikolojisine alternatif Marksçı bir psikolojinin yaratılamaması, meydanaın idealist metafizik kökenli kuramlara kalmasıdır. Ama Marksçı bir psikoloji yaratılamamasının kökenini de yine dünya psikiyatristlerinin, psikologlarının kişiliklerinde aramak gerekir. İnsanın cereyana göğüs germesi, herkesce tekrarlanıp durduğu için doğru kabul edilen görüşlere her alanda karşı çıkması zordur. Üstelik aydınlar genellikle sorumluluklarını artıran kuramlardan çok, kendilerini rahatlatan kuramlara yakınlık duymuşlardır.

Freud Kuramının Doğuşu

Psikiyatride Freud ortaya çıkıncaya dek Kraepelin'in tanımlayıcı anlayışı egemendi. Akıl bozuklukları organik kaynaklı olarak görülüyor ve bunların nedenleri araştırılıyordu. O zamanın teknik olanakları nedeniyle nesnel kanıtlamalar da havada kalıyordu. Bu yüzden hastalıkları tanımlamak, sınıflamak, belirtilerinin dökümünü yapmak esastı. (Günümüzde de yaygınlık kazanan tanımlayıcı, betimleyici, kuramlar üstü anlayış yeni-Kraepelincilik olarak eleştirilir.)⁴¹ İnsanın ruhsal yanıyla ilgili bilgiler çok sınırlıydı. Bu konuda mekanik materyalist görüşlerle geleneksel-dinsel görüşler çarpışıyordu.

Genel anlayıştan farklı olarak Fransa'da Charcot'nun çalışmaları ilginçti. Charcot ve öğrencisi Janet, histeri ve bilinç çözülmesi olguları üstünde çalışıyorlardı. (Bu iki kişi psikodinamik teoreinin öncülleri olarak kabul edilir.) Daha sonra Freud da, Charcot'nun öğrencisi olarak çalışmalara katıldı. Janet'e göre histeriyi yaratan şey bilincin çözülmesiydi. Buna sebep, kişide doğuştan akli bir zayıflıktı. Sonra Freud, Charcot'un yanından ayrıldı ve yine histeri olguları üstünde çalışan Breuer'e katıldı. Breuer'in kullandığı hipnoz tekniğini yetersiz bularak serbest çağrışımli konuşma ve rüya anlatımına dayanan ruh çözümlemesi yöntemini geliştirdi, adım adım kuramını oluşturdu.²⁹

Bilinçdışından ilk kez söz eden Freud değildi. Bilinçsiz ya da bilinçdışı akli etkinliklerden bazı felsefe ya da psikoloji metinlerinde söz edilmekteydi. Örneğin Leibniz, "Değirmenci değirmenin dönmesini şuurlu olamaksızın uykuda bile duymaktadır" demişti. Ancak yine de insanın tanıdığını bilmeden tanıyamayacağı, istediğini bilmeden istemeyeceği, duyduğunu bilmeden duyamayacağı görüşü kabul görmekteydi. Bilinçdışı kavramını psikolojik bir kavram haline getiren Janet ve Freud olmuştur. Freud bu konuda daha çok yol almış, bilinçdışını kuramının temeli yapmıştır.³¹⁻²⁹

Freud üçlemeleriyle ünlüdür. Sisteminde bilinç-bilinç öncesi-bilinçaltı; id-ego-süperego üçlemeleri temel yapıyı kurar. Diyalektik bir kural olan sav, karşısav, bireşim üçlemesi gibi üçlemelerin Hegel diyalektiğinde de yeri büyüktür. Platon da ruhu üçe ayırır. Ruhun aşağı bölümü duyumla ilgilidir. Ruhun orta katı sanı katıdır, yanılmaya eğilimlidir. Bilimsel düşüncenin, doğru bilginin katı ise ruhun en üst, ölümsüz yanıdır. İnsanın doğal olarak yatkın bulunduğu bu üçleme geleneği eski çağlardan beri bilinir ama efsaneye, dine karıştıkça diyalektik bilimsel niteliğini yitirir. Üç, kutsal semboller arasında yaratılış simgeleri. "Akıl, beden ve ruh; doğum, yaşam ve ölüm... Üçleme birçok dinde vardır ve kutsallığın birliğini sembolize eder." İç içe üç kareden oluşan bir "Kadim Kelt sembolü insan bilinçliliğini temsil eder. Dıştaki kare aklın duyularla algılanan dış dünyayla ilgili parçasıdır. En içteki kare tanrılardan ve öteki dünyalardan gelen görüntülerle ilgili bilinçsiz akıldır. Ortadaki kare hem fiziki dünya, hem de ruhtan gelen algılarla ilgili akıl parçasıdır."⁴²

Freud'un üçlemesi, bir olguyu iyi anlamak amacıyla onu ayıştırdıktan sonra doğru biçimde birleştirememenin yarattığı can sıkıcı duruma iyi bir örnektir. Etkisinde kaldığı mekanik Alman materyalizminin düşünce perspektifiyle oluşturduğu üç parçalı ruh kuramının hayatta gerçek bir karşılığı yoktur. Üç parçanın hangi ikisini birleştiresek, öbür parça elimizde kalmaktadır.

Freud'un Öğrencileri Onu Çürütüyor

Yigidi öldür hakkını teslim et, demişler. Freud'un ruh bilimine katkısını yadsımak ahlaklı bir tutum olmayacağı gibi doğru da olmaz.

Bilimsel gelişme birbirini inkâr eden, fakat bunu yaparken bir öncekinin üstüne basarak yükselen savların mücadelesiyle gerçekleşir. Freud insan ruhunda, bilinçli olarak bildiklerinden başka şeyler de döndüğünü, insanın her zaman bildiği gibi olmadığını göstermiştir. O zaman bir tabu olarak görülen (bugün bile birçok ülkede tabu olan) cinselliğin, düşünce ve davranışlarda, kişilik oluşumunda taşıdığı önemi göstermiştir. İnsanın gerçeklikten uzaklaşan düşünüş ve davranışlarında rol oynayan savunma düzenekleriyle ilgili bilginin oluşmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

Ancak tüm bunlar onun metafizik kuramını eleştirmemize engel değildir. Nitekim öğrencileri de bir süre onunla birlikte çalışmışlar ve sonra onu eleştirmeye başlamışlardır. Öyle ki klasik psikanalizden türeyen kuramlar geliştiren ve onun ardılları olduklarını kabul edenlerin eleştirilerini alt alta yazsak Freud'un kuramından geriye pek az şey kalır.

Örneğin Jung ve Adler Freud'un cinselliği fazla abarttığını söylerler. "Freud kompleksler ardında koşuyor, benimse böyle bir amaç güttüğüm yok," der Jung. Başka yerde şöyle söyler : "Bilinçdışını deneysel yoldan araştırıp örneğin Freud'un iğdiş kompleksi kuramını ele geçiremeyiz. İğdiş kompleksi mitolojik bir tasarımdır, bir kompleks olarak saptanamaz. Bizim gerçekten saptayabileceğimiz şeyler, özel biçimde dizilmiş kimi olgulardır ve bunları da gerek mitolojik gerek tarihsel koşutluklara dayanarak çeşitli isimlerle donatırız. Mitolojik bir motifi değil, kişisel bir motifi bulgulayabiliriz. Bu da asla kuram kılığında değil insan yaşamının canlı bir olayı görünümündedir."⁽⁴³⁾

Yeni Freud'cu Fromm'a göre Freud'un hatalarının kökenleri, Almanya'da yaygınlaşmış burjuva materyalizmi görüşüne kapılması, dünyaya otoriter ataerkil bir burjuva gözüyle bakması, kadınları cinsel açıdan soğuk, sevmeye yeteneği bulunmayan varlıklar olarak görmesi, insani sevgi konusundaki anlayışsızlığıdır. Şöyle demektedir Fromm "Freud psikanalizin gelişimi içinde, çocukluk dönemi cinselliği sistemin temel taşı olarak kalmıştır. Böylelikle psikanaliz, aslında kendi inancına tam ters bir hal almış ve insanlardaki ve insanlar arasındaki çelişkilerin ortaya çıkmasını önleyen bir direnç, bir karşı koyucu öge haline dönüşmüştür." Fromm, insan yaşamında cinselliğin abartılmasının tüm insani, toplumsal sorunların cinsel özgürleşmeyle çözülebileceği yanılgısını getirdiğine işaret eder. Marcuse'cü, Reich'ci cinsel öz-

gürlük sloganının Batıda nasıl tüketim toplumlarının sloganı haline getirildiğini gösterir.²³ (Frankfurt okulu ideolojisinin temelinde Freud'culuk yattığından bu ideolojiyi ayrıca eleştirmeyeceğim.)

Reich'in, Freud'a eleştirisi ise tam tersi yöndedir. Freud cinsellik konusunda çok önemli bir buluş ortaya koymuş, fakat işin sonunu getirememiştir. Bu konuda hem toplumsal baskıdan korkmuş hem de "psikanalizi sarı liracıklara dönüştüren" yandaşlarının etkisinde kalmıştır. Şöyle der Reich "Doğal akımın kendi yatağına girmesine ve doğal ölçülere göre akmasına izin vermek gerekir. Buysa eğitim, çocuk eğitimi ve aile yaşamı konusunda büyük değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılar. Cinsel kuramın toplumsal sonuçları bunlardır. Freud bu alanda beni izleyecek güçte değildi. Ona aykırı gelen kişilik çözümlemesi uygulayımı değil, yapılması gereken cinsel devrimdi... Bence ruh-çözümlemesinin sinir hastalıklarını geçirmekte uğradığı başarısızlıklar karşısında büyük bir umut kırıklığı içindeydi. Ruh çözümlemesine büyük umutlar bağlamış, bu umutlar boşa çıkmıştı. En sonunda da Freud sağaltıma sırt çevirdi. Artık insanlığın durumunu düzeltmek istemiyordu... Freud'un canını sıktilar. Açılıp çiçeklenmesini önleyecek kadar çok sıktilar. Böylece o ölüm içgüdüğü kuramına gömüldü..."⁴⁴

Savunma Düzenekleri

"Klasik psikanalizin tanımlamış olduğı ego, İd ve süperegonun talepleri arasında sıkışmış bir güçtür. Bu nedenle ego, bir insandan diğere değişebilen oranlarda anksiyete yaşar ve bu anksiyetenin yoğunluğunu azaltabilmek amacıyla bilinçdışı dünyasında bazı savunma mekanizmaları geliştirir. Savunma mekanizmaları insanın dıştan gözlemlebilen davranışlarını önemli ölçüde yönlendirirler."⁴¹

Savunma düzenekleri kuramı, akıl yürütme ve duygulanım biçimlerinin, davranışların açıklanmasında önemli ipuçları verir. İnsanın binlerce yıla dayanan kültürel birikimleri ve psikolojinin deneyimleri üstüne yükselmiş akıllıca açıklamalardır bunlar. Ancak yorumlanmasında, kuramın yanlış temellendirmesi ve abartıyı seven uygulayıcılar yüzünden yine yanlış yerlere varılır. Benim, savunma düzenekleriyle ilgili karşıtlığım, bunların ağırlıklı olarak (hatta bütünüyle) bilinçdışı süreçler olduğı savı üstündedir. Başka bir karşı çıkma noktam da bu

düzeneklerin savunma işlevi konusundadır. Psikodinamik kuram her türlü ruhsal-akli bozukluğu savunma işlevi sayar. İnsanı canından bezdiren nevrotik bozukluklar savunma mekanizmasıdır. İnsanı insanlıktan çıkaran birçok psikotik bozukluk da birer savunma mekanizması gibi görülür. Burada savunma ve savunulan şey gibi kavramlar karmaşa içine düşürülmüştür. Söz konusu olan kertenkelenin canını kurtarmak için kuyruğunu bırakıp kaçması değildir. Bireyin, akıl sağlığını korumak için akıl sağlığını tahrip ettiği gibi bir mantık hatasına düşülmektedir. Bedene bir mikrop girince vücudun savunma sistemiyle etken arasındaki savaş bazı belirtilere yol açar. Fakat bilimsel hekimlikte tüm hastalıklar içinde bedenin kendini savunma düzenekleri yüzünden ortaya çıkan hastalıkların oldukça sınırlı olduğu kabul edilir. Hekimler vücudun savunma etkinliklerini hastalık nedeni ya da hastalığın kendisi saymazlar genellikle. Şizofrenik gerileme, ya da takıntı nevrozu bir savunma düzeneği değildir sonuçta. Kaldı ki söz konusu bozukluklar elbette ki ruhsal boyutları da olmakla birlikte organik-genetik temelleri gösterilmiş hastalıklardır.

Şimdi bazı savunma düzeneklerine bakalım.

Akla uydurma : "Bir eylem ne denli akıldışı ya da ahlak dışı olursa olsun, insanda onu akla uydurmak için bastırılmaz bir istek oluşur; başka deyişle kendisine ve başkalarına bu eylemin akla sağduyuya ya da hiç değilse töresel ahlaka uyacak biçimde yapıldığını kanıtlama isteği doğar. İnsan akıldışı davranmakta pek güçlük çekmez; ama bu davranışına akla uygun bir dürtüye göre yapılmış görünümü vermeden edemez."⁴⁵ Gerçekten tüm yaşamımız akla uydurma faaliyeti içinde geçer. Başkalarının hoşlanmadığı, ya da vicdanımıza ters gelen her etkinliğimizde akla uydurmaya başvururuz. "Herkes yapıyor ben niye yapmayayım," ya da "Ben yapmasam başkası yapacak," anlayışı, bunun en yaygın örnekleridir. Rüşvetçi memur, "Bu maaşla başka türlü geçinilmez," der. Sistemin ideolojisini üreten eski solcu şöyle düşünür : "Bugüne dek az mı sıkıntı çektim. Biraz da başkaları uğraşsın. Zaten bu millet adam olmaz. Hiç olmazsa kendimi kurtarayım..." Akla uydurma konusunda aydınların işi daha zormuş gibi görünür. Çünkü hem çelişkilerinin daha çok farkındadırlar, hem de insani değerlerden haberdarlık düzeyleri yüksektir. Ama onlar da bilgi birikimleri ve zekâlarıyla akla uydurmanın daha ince yollarını bulurlar. Burjuva sanatı akla uydurmanın ve başka bir savunma düzeneği olan entelektüelize et-

menin ürünüdür. Sistemin sanatı belli bir yaşam biçiminin, bireyci burjuva kişiliğinin estetize edilmesidir. Burjuvazinin pek çok paradigması soygun, talan ve despotizmin akla uydurulmasıdır. Çalışanların ücretleri dondurulmuştur ama bu, onların geleceğini kurtarmak için alınmış önlemlerdendir. Ülkede demokrasi yoktur, ama bu gelecekte demokrasinin serpilmesi içindir. Zaten bazı özgürlükler bünyemize henüz uygun değildir. Adam vergi kaçırmaktadır, devlet de buna göz yummaktadır ama o para yine istihdamda kullanılmamakta mıdır!.. Kıyı yağmasına katılıp bir villa kapmıştır sözde yeşilci, ama o oturmasa bir hanzo oturacaktır eve, öylesi daha mı iyi olacaktır. Şovenist bir tutum takınılmaktadır, ama karşı taraf şovenist olduğu için böyle tavır alınmak zorunda kalınmıştır... Akla uydurmaların sonu gelmez ve ne ilginçtir ki insan hep kötü şeyleri aklına uydurur. İnsani, toplumsal değerleri savunanlar için ise yalnızca şöylesi akla uydurma biçimleri kalır : Bende bu kişilik varken zaten başka türlü davranamazdım. O yüzden katlanmak zorundayım... Aslında özgeçicilik, çilecilik de bir savunma yöntemi, hem de başarılı(!) bir savunma yöntemi olarak kabul edilmektedir.⁴⁶

Pisliklerimiz için kullandığımız düzenek akla uydurmayken, yetersizliklerimiz ve başarısızlıklarımız karşısında kullandığımız yöntem "bahane bulma"dır. Suç bizde değildir hiçbir zaman. Kitap okumuyorsak, kitap ederlerinin yüksekliğindendir. Hiçbir konuda kafa yormuyorsak, zamanımızın olmayışındandır. İşimizi iyi yapmamamız sistem yüzündendir, ya da maaşımızın düşüklüğündendir. Ülkede birbirinden berbat filmler üretiliyorsa sermayenin azlığındandır. Doktor tabip odasına üye olmuyorsa, tabip odasının siyasetle uğraşması yüzündendir. Randevumuza geç kalmışsak trafiktendir...

Yansıtma düzeneği Belli bir duygu ya da düşünceyi kendimize mal etmek istemediğimizde başkalarına yamarız. Sokakta kızları rahatsız eden delikanlı kız kardeşini dışarı bırakmak istemez; zaman iyi zaman değil, ortalık serseriden geçilmiyor, der. Bir toplumsal etkinlikten korkar, katılmayız. Sonra da toplumu korku sardı, diye yakınırsınız.

Benimseme düzeneği Üyesi ya da tamamen dışında olduğumuz bir gruba, topluluğu ya da kişiyi kendimizden sayarız. Ben Türk'üm, deriz ya da ben Kürt'üm. Bunu daha ilerilere de götürebiliriz. Ben Erzurumluyum-dadaşım; ya da ben Fenerliyim; falanca köydenim deriz, böylece bir kimlik kazanırız. Dostlarımızı düşmanlarımızı buna göre

saptarız. Grubun ya da kişinin başarısı bizim başarımız olur, grubun ruhu bizim ruhumuza geçer. Burada tek başına olumlanacak ya da küçümseenecek bir yan yoktur. Özdeşleşme duygusu az ya da çok her insanda vardır. Önemli olan şey, grubun değerlerinin olumluluğu ya da olumsuzluğu ve kişinin grup içinde kendi bireysel kimliğini, düşünce farklılığını koruyup koruyamadığıdır.

Hayal kurma Erişemediğimiz deneyimlerin hayallerini kurarak görece tatmin ederiz kendimizi. Hayallerimiz bazen bizi gerçeklikten koparır bazen yeni bir yaşam itkisi kazandırır. Hayalleri iyiye ya da kötüye kullanmak da kişiye kalmış bir şeydir.

Yadsıma Hepinizin başından geçmiştir. Aniden kötü bir olayla karşılaşsak belki bir iki saniye kadar bir süre için, böyle bir şey olmadığını, olamayacağını düşünürüz. Bazen tuttuğumuz takım bir gol yese bile gelir başımıza bu. Bazı kişilerde söz konusu durum uzamış, hastalık boyutu kazanmıştır. Kişi bir yakını yitirmiştir ama, o ölmedi demekle, söylediğine kendi de inanmaktadır. Günlük yaşamımızda ve toplumda yadsımanın değişik biçimleri sık sık karşımıza çıkar. Çocuğunuz açıkça geri zekâlıdır ama akıllı olarak görsünüz onu. Büyük sermayeye hizmet edersiniz, devlet yanlısı tutum alırsınız, ya da ırkçı faşistleri sol cephede görürsünüz ama, kendinizi sosyalist sanırsınız hâlâ. Pek kitap okumazsınız ama aydın kabul edersiniz kendinizi.

Yerini doldurma ya da telafi etme Kişi bir eksikliğini kendine ve çevreye karşı gizleme dürtüsüyle başka bir alanda gayretini artırır. Birçok sahtekârın koyu dindar olması bunun en yaygın örneğidir. Ya da geçimini eroin ticaretinden sağlayan kişi kimsesiz çocukları okutarak ruhunu arındırır. Sanatıyla sistemi estetize eden kişi fırsat buldukça sistemin uygulamalarına karşı demeçler verir... Yer değiştirme düzeneğinde, kişi belli bir kişi ya da nesneye karşı duygulanımını başka bir kişi ya da nesneye yöneltir. Müdüründen azar işiten şefin acısını altındaki memurdan çıkarması buna örnektir. Faşist yönetimler, belli grupların düzene ve bulundukları duruma karşı tepkilerini azınlıklara veya komünistlere karşı yönlendirirler.

Karşı Tepki Kurma Vicdanımıza karşı cimriliğimizden şüphemiz varsa aşırı bonkörleşiriz. Kaba olduğumuzu düşünüyorsak nezakette aşırıya kaçırırız. Kendimize çok güveniyorsak gereksiz alçakgönüllülük sergileriz. Anlaşılabileceği gibi bu düzenek gerçeklik payı taşımakla

birlikte spekülasyona açıktır. Bizi, tüm kötülüklerin iyilikten, tüm iyiliklerin kötülükten geldiği şeklinde bir totolojiye götürebilir.

Daha basit savunma düzenekleri de vardır. Örneğin kişi sonradan pişmanlık duyduğu bir davranışını şöyle gerekçelendirir : Ben o işi yapacak insan mıydım; içime şeytan girmiş olmalı...

Bilinç ve Bilinçaltı

Dördüncü bölümde Freud'un metafizik içgüdü kuramını eleştirmiştim. Ardıllarının cinselliği abarttığı yönündeki görüşlerine katılmakla birlikte o konuya da girmeyeceğim. Cinselliğe gerçeküstü, masalsı bakış ve oral, anal karakter, fallik dönem gibi saplantılar günümüz psikiyatrisince pratikte aşılmış bulunuyor. Üzerinde durmak istediğim asıl konu Freud'un bilinçaltı kavramıdır. Kuramının en az yara alan, belki de ayakta kalmasını sağlayan ana direğidir bu kavram.

Bilinçaltı denilen şeyi Freud fantezi olsun diye mi uydurmuştur; hayır. Vardır gerçekten böyle bir şey. Doğduğumuz andan başlayarak her saniye, her an izlenim sağanağı altındayız. Milyonlarca veri boş bilgisayarımıza durmaksızın dolar. Bu bilgilerle insan olmayı öğreniriz. Konuşmayı, düşünmeyi, çalışmayı becerir hale geliriz. Yaşam sürekli bir bilgi alış, bilgi değerlendirıştır. Ancak kafamızda bir yerlerde saklanan bilgi yığınının her an ancak bir bölümünün bilinçli olarak farkında oluruz. Bazı temel yeteneklerimizi gayret göstermeden sanki kendi liginden yerine getiririz. Adımızı yazmak, şarkı mırıldanmak gibi. Bazı şeyleri yapmak için bilincimizi daha çok yoğunlaştırmamız gerekir. Kitap okumak gibi. Ama bilinçli olarak farkında olduğumuz bilgiler, her an için sınırlıdır doğal olarak. Bir bilgisayarın ekranındaki bilgilerdir o andaki bilinçli bilgimiz. Bilgilerin çoğu yeri geldiğinde ekrana çıkmak üzere bekler. Bir bölümü de başka bilgileri işleyen program bilgileridir. Bir bilgi grubuna ancak gereksinim duyduğumuzda ulaşırız. Bazen rasgele dolaşan bilinç projektörü ilgisiz bilgi bölümlerini aydınlatır. Bazen çok gereksinim duyduğumuz bir bilgi depodan çıkmaz. Projektör o bilginin yerini bir türlü bulamaz; bakarsınız bir kokuyla, bir kişiyi görmekle, ya da nedenini anlayamadığımız bir çağrışımla anı sizin yüzeye çıkarır. Ya da rüyalarımızda açığa vurulur bazı anılarımız. Ya da bir duyumu algıladığımızın ayırımında olmayız; ama belle

ğimize işlenmiştir o veri. İlgisiz bir yerde ortaya çıkar, bilincimizi şaşırır. Bazen varlığından haberdar olmadığımız ya da bilinçli olarak denetleyemediğimiz bazı duygu-düşünce kümeleri ya da dürtüler bizi zor durumlarda bırakır. Freud'un üzerinde çalıştığı ve çok etkilendiği histerik-konversif bayılmalar böyle bilinç denetimsiz tepkilerdir. Ya da hasta, belli bir duygulanım yüküyle kör olur, sağır olur, kolu bacağı tutmaz olur; veya kişi anlamsız bir korkunun esiri durumuna düşer. Tüm bu nevrotik bozukluklar bireyin bilinçlilik halinin kısmen dışında gerçekleşen olgulardır.

O halde karşı çıktığımız ne? Birinci madde, Freud'un bilinci ve bilinçaltını mekanik bir biçimde ayırmasıdır. İkinci madde bilinçaltı etkileri esas kabul ederek insanın bilinçli etkinliğinin önemini göz ardı etmesidir. Üçüncü madde de bunu yaparken birçok bilinçli etkinliği bilinçaltı süreçlere mal ederek insana çarpık bakışı yaygınlaştırmasıdır.

Aslında Jung ve Fromm da bilinçaltı ile bilincin kaba ayırımına karşı çıkıp ikinci maddenin kıyısına dek gelmişler, ancak daha ileri gitmekten korkmuşlardır. "Fromm'a göre bilinçdışı terimi esrarlı bir sözcüktür. 'Bilinçdışı diye bir şey yoktur; yalnızca bilincinde olduğumuz ve olmadığımız davranışlarımız vardır. İşte bu bilincinde olmadığımız davranışlarımıza bilinçdışı diyoruz.'"47 Jung da şöyle söyler "Freud ruhsal süreçlere durağan nitelik vermekte, bense bu süreçlere dinamik açıdan bakmaktayım. Benim için her şey görecedir. Kesin bilinçdışı diye bir şey yoktur; nesneleri ancak belli açılardan baktığımızda bilinçte bulamayız."48 Ancak bilinçaltı denilen süreçlere yine de özel bir önem verir Jung : "İnsan kendi ruhunun efendisi olduğuna inanmaya eğilimlidir. Fakat duygudurumu ve heyecanlarını denetleyemedikçe, kararları ve ilişkilerine gizli gizli sokulan pek çok bilinçdışı etmenin ayırımına varamadıkça gerçekte kendinin efendisi değildir. Bu bilinçdışı etmenler varlıklarını arketiplerin başına buyrukluğuna borçludurlar."48

Bilinçdışının Marksist eleştirisi Caudwell'dedir :

"Ne denli basit olursa olsun her sinir ağında bütün nöron sistemi gerçekten işin içindedir. Piyanoda bir nota çaldığımızda basılmayan teller de basılanlar kadar işin içindedirler, çünkü notanın neyse o olmasına yol açan iyi ayarlanmış bir ses dizini içinde bulunmasıdır... Tüm bilinçli görüngülerde sistemin geri kalan sinir ağları da işin içindedir ve değişmiş olsun ya da olmasın bunların tüm içsel tepkileri bilinçli görüngü dahil tüm davranışlara, özel örüntülerinin temelini ve-

rir. Böylece bilinçdışı bilinç dahil bütün davranışları değiştirir, diyebiliriz. Yani bilinçdışı sinir ağı ve deneyim, bilincin bir parçasıdır... Bazen bilinçli sinir ağı örüntüsünün geçici bir dengesizliğinde (örneğin tehlike zorluk ya da uyku durumlarında) davranış tavrı daha çok sosyal olarak daha eski nöronlar tarafından belirlenir, bunlarsa daha yeni gruplara oranla daha az öğrenilebilirler. O zaman çocuksu gerileme denilen bir davranış elde ederiz... Elbette ki bilinç ve bilinçdışı kesinlikle belirgin varlıklar olarak birer soyutlamadır. Davranışın bir parçası olan tüm sinir ağlarında değişken bir oran bizim herhangi bir anda bilinç ya da benlik dediğimiz grubu oluşturur... Freud'culuk bir tarafın öyküsünü diğerini dışlayarak kabullenmez. Her ikisini de eleştirmeksizin kabul eder. Böylece çözülmez bir ikiciliğe ulaşır... Bilinç tek izli bir etkinliktir. İnsan bir anda normal olarak ancak tek bir düşünce dizisinin izleyebilir ve bu dizi en güçlü düşünce adamlarında bile bilincin donuk yarı bilinçli bir bulanıklığa çevrelenmiş nokta ışığında arka arkaya gelmiş birkaç imgeden oluşur. Genelde insan düşüncesinin zenginlik özelliklerinden hiçbirisi özelde bilincin özelliği değildir. Herkes bir anda yalnızca bir şey üstünde yoğunlaşabildiğimizi bilir... Zihinsel ürün ne kadar bilinçli ve canlı olursa ürünün gerçek içeriği de o kadar çizgisel ve az olur. Oysa bize canlı olduğu için hiç de zayıf görünmez. Bizi kaygılandıran ve dikkatimizi isteyen şey tüm diğer bağlantıları örter. Sevdığımız birinin görüntüsü her şeyi unutturur bize. Deliye dönmüş bir boğanın saldırısı görsel alanın geri kalan kısmını perdeler... Eğer iyi eğitim görmüş birinin korteksinin (n) sayıda gizilgüce sahip olduğunu düşünürsek bilinç bir anda n'in ancak çok küçük bir oranıyla ilgilenebiliyor. Geri kalan kısım ise bilinçdışı olarak kalıyor. Bu yüzden korteks öncelikle bilinçli değil bilinçsiz bir organdır. O tek bir sahibi olan bir bilgi kütüphanesi gibidir. Çok geniş kaynakları olmasına rağmen sahibi bir anda bir kitabın bir satırındaki tek bir kelimeyi tarayabilir. Bu yüzden kortikal bilinç gerçekte temel olarak kortikal bilinçdışıdır... Kortekste ki bilinç milyonlarca hücreden birkaçının parçasıdır... Her şeye karşın bilinci bir derece sorunu olarak görmemiz gerekir... Bilinç ve bilinçsizlik de duygusal canlılığın derecelerini temsil eder. Bizim için eşik altında kalan pek çok durum balıklar için bağlayıcı bilinç olabilir... İlkelerin alışılan dünyasında patlayan gök gürültüsü ve şimşek gibi nedensel görüngülerin tanrıların rasgele davranışlarına yorulması gibi bilinçli dünyada dalgalanmalar yaratan bilinçsiz

etkiler de Freud tarafından çarpıtma, ketleme, bastırma, karmaşa ... gibi kaba isimlerle çağrılır. Freud, teorisinin fizyolojik içeriğini kavrayamaz. Bütün sinir ağı örüntüleri deneyimin (ketleme) değiştirdiği bir iç tepki (içgüdü)den oluşmuştur. Böylece tüm sinir ağı örüntüleri tek bir devre oluşturan değişik oranlarda bilinçli ve bilinçsiz öğeler taşırlar... Toplum ketleme ve baskılarıyla bilinci yaratarak içgüdüleri kölelik değil özgürlük yolunda yürütür. Köleleşmiş içgüdüleri özgürleştiren bir şeye Freud gibi ketleme ya da baskı demek önyargılı bir davranıştır."³⁵

Yurdumuzda genel acil veya psikiyatrik acil polikliniklerde çalışan hekimler birkaç yılda yüzlerce histerik-konversif bayılma olgusuyla karşılaşır. Kişi ruhsal bir zorlanma yüklenmeye dayanamamış, baygın, yarı-baygın durumda hastaneye getirilmiştir. Hasta çevresinde olup bitenlerin genellikle farkındadır, fakat baygınlığı yenememektedir. Bazıları biraz ilgi gösterilmesi, hastaneye getirilmesi, sakinleştirici bir iğne yapılması sonucu kısa zamanda ayılırlar. Bazısı ise saatler geçtiği halde ayıltılamaz. Kişiyi ayıltmak için değişik dozda faradik akım kullananlar vardır. Aslında birçok olguda buna gerek kalmaz. Çünkü ölü gibi baygın yatan kişinin yanında, yakınlarına, hastanın hastaneye, akıl hastalarının yanına yatırılacağı ya da tetkik için belinden su alınacağı gibi korkutucu birkaç söz söylenmesi birkaç dakikada sonuç almaya yeter. (Bu eski bir yöntemdir. Modern psikiyatri öncesi akıl hastanelerinde inatçı konversif hastaların kızgın demirle dağlanma tehdidiyle iyileştirilmeye çalışıldığı bilinmektedir.)⁴⁹ Daha az rastlansa da konversif körlük, sağırılık, felç olguları için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Freud'cu kuram tüm bu hastalıkları katıksız bilinçaltı süreçlerin sonucu sayar. Kurama göre kişi hastalanmakla ikincil kazançlar sağlamakta (gerilim yaratan olaydan geçici uzaklaşma, ilgi odağı olma gibi) fakat bilinçli olarak bunun farkına varamamaktadır. Oysa gerçek böyle değildir. Konversif olgularda doğrudan kazançlarla (askerin bayılarak nöbetten, öğrencinin sınavdan kurtulması gibi) ikincil kazançlar birbirinden kesin olarak ayrılmadığı gibi, kişinin bilinçli olarak hastalığı oynamasıyla, hastalığın esiri olması durumu da birbirinden ayrılmamaktadır. Çoğu olguda bu etmenler değişen oranlarda birbirine geçmiş olarak bulunur. Konversiyon tamamıyla bilinçaltısının bir ürünü olsaydı, kişi yanında bazı şeyleri konuşmakla, hatta ağırlı uyaran vermekle açılamazdı. Freud'un çalışmalarının ağırlığını oluşturan histerinin bilinçle bağlantılı yönünün bir kanıtı da, hastalığın eğitim

düzeyiyle yakın ilgisidir. Batıda, özellikle yerli halk arasında konversiyon artık çok nadir görülmektedir. Bizde ise olguların büyük çoğunluğu düşük eğitim düzeyli kesimdenidir. Yaşam biçiminin ve kültürün değişmesiyle nevrozlar da biçim değiştirmektedir. Freud otuz yıl geç doğsaydı herhalde elindeki nesnel malzemeye başka bir kuram üretmiş olurdu.

Sonuç :

Bilinç ve bilinçdışının birbirinden kesin bir çizgiyle ayıramayacağını, bunların göreceli kavramlar olduğunu gördük. Ayrıca buraya kadarki incelememizden, insanın gerek bir soy olarak niteliğini belirleyen, gerek birey olarak insan gibi davranmasına yol açan şeyin onun bilinçli etkinliği olduğu sonucu da çıkmaktadır. Ama bir şey eksik kalmıştır. Freud'cu kuramın bilinçdışını abartması ve bilinçli olan pek çok etkinliği bilinçdışının hanesine yazması.

Savunma düzeneklerinden en başta inceleneni "bastırma"dır. Başka biri "yüceltme" ismini alır. Kuram öbür savunma düzeneklerinde olduğu gibi bunları esas olarak bilinçdışı süreçler olarak kabul eder. Oysaki benim iddiam bunların esas olarak bilinçli süreçler olduğudur.

Kişi, kurama göre hayvansı temel yapısından gelen güdülerini tatmin etmek ister. Toplumsal ya da kişisel nedenlerle bunu sağlayamazsa onu bastırır, bilinçdışına iter; yani unuttur ve bu bilinçdışı içerik orada bir kompleks oluşturur. Oysaki her insan temel yapısından gelen tüm dürtülerin farkında ve bilincindedir. Ensest dahil olmak üzere cinsel arzularının da ayrımındadır ve çoğun bunları bilinç altına itmeyi, unutmayı başaramaz. Freud cahillikten, içgörü yetersizliğinden ya da duygusal durumların bilinci daraltıcı etkisinden kaynaklanan her türlü yetersiz, eksik bilinçli durumu bilinçdışı süreç kabul eder. Ona göre bir kişi eline bir günce alıp arzularını, duygularını bir bir oraya yazmadıktan, hatta altına imzasını atmadıktan sonra bu arzular, duygular bilinçli değildir. Bir erkeğin sokakta gördüğü güzel bir kızla yatma isteği bilinçli değildir. Karşılaştığı her kızla yatamayacağını bildiği için kendine başka tatmin ve mutluluk yolları araması gerektiği düşüncesi de bilinçli değildir. Freud'a göre bu yönelim ve karar süreçleri hep bilinçdışında işler. Bir küçük kızın okulda sevdiği erkeği etkilemek için

diyelim baleye ya da spora başlaması da (yüceltme) Freud'a göre bilinç-dışı bir süreçtir. O zaman günümüzün ilkokul çocukları cinsellik konusunda Freud'dan daha "bilinçlidirler" desek sanırım abartmış olmayız.

Freud düşüncesi sonunda nereye varır? İnsan bilinçliliğinin küçümsemesine ve bilincin bilinçaltının zavallı bir esiri olduğunun kabulüne. Artık insanın sorumluluğu ortadan kalkmıştır. Öyle ya, her türlü hata ve zayıflığının suçlusu kendisi değil, denetleyemediği bilinçaltıdır. Marx'ın kaba yorumcuları her türlü insani pislikten düzeni sorumlu tutarak kişileri sorumluluktan kurtarırlar. Freud'cular da her türlü kötülükten bilinçaltını sorumlu tutarlar, bu durumda "zavallı" bilince yapacak bir şey bırakmazlar.

Oysaki akıl hastası ya da geri zekâlı olmayan her birey kendinden ve yaptıklarından sorumludur. İnsan her türlü seçimini bilerek isteyerek yapar. Her insan kendini ve dünyayı değiştirmek için çaba gösterebilir, çabası oranında da bir yerlere varabilir. Çaba göstermemesinin hiçbir coğrafi, etnik, kültürel, toplumsal, sınıfsal bahanesi yoktur ve olamaz.

Bilimsel tezlere ve bilim adamlarına saygımız olmalıdır. Ama bu saygı onları inceleyerek, gerekiyorsa eleştirerek gösterilir. Freud kuramı yaratıcısının isteğinden bağımsız olarak büyük bir safsataya dönüşmüştür. Freud'culuk aydınların vicdanlarını arındıran sistemli bir savunma düzeni haline gelmiştir. Bu bahane bulma, akla uydurma felsefesi toplumsal kökleri ortadan kaldırıldığında, başka bir deyişle vicdanların günah yükleriyle ezilmediği özgür toplum yaratıldığında varlık nedenini yitirecektir.

Temmuz 1994

YANILMANIN GERÇEKLİĞİ-6 (HER ŞEYİ BELİRLEYEN KİŞİLİK)

"Dinlemeleri gerekenler söyleneni anlar, anlamaları
gerekmeyenler dinlemez."

Çin Bilgelikler Kitabından⁴³

"Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az."
Türk atasözü

Kişilik, bireyi tüm öteki kişilerden ayıran ruhsal, bilinçsel, davranışsal özelliklerin tümüdür. Aşağı yukarı aynı anlamda kullanılan karakter sözcüğü de yakın karşılıktadır, ama toplumsal-ahlaki değerlendirmeyi de içerdiğinden, bu yazıda kişilik kavramı üstünde duracak ve o sözcüğü kullanacağım.

Kişilik bir kez oluşuktan sonra bir daha kolay kolay değişmez. Hatta ana hatları hiç değişmez diyebiliriz. Ayakları havada düşünmenin rahatlığını yaşayan psikodinamikçiler bile o konuda karamsardır : "Bugün ruh çözümçülerin elindeki araçlar kişiliğin niteliksel değişimine yol açabilecek durumda değildir. Saplantılı kişilik hiçbir zaman dönüşümcü kişiliğe, öfkeli kişilik uyuşuk kişiliğe dönüşmez, canlı insan karakaygılara gömülmez" der Reich.⁵⁰

Kişilik Oluşumunda Hangisi Esas; Kalıtım mı, Çevre mi?

Kişiliği oluşturan, kalıtsal özellikler ve çevre koşullarıdır. Çevre koşulları içinde, bireyin doğum öncesinden başlayarak beslenmesi, sağlık durumu gibi fiziksel etmenlerle birlikte, aile etmenleri, toplumsal etmenler ve yaşam olayları değerlendirilir. Kişilik oluşumunda ağırlığı

çevre koşulları mı, yoksa kalıtsal etmenler mi oluşturur tartışması yüzyıllardır sürmektedir. Bu tartışmada toplumcu eğilimdekiler genellikle çevre koşullarının, tutucu eğilimdekiler ise kalıtsal etmenin temel olduğunu savunurlar ve bu savunularının idelojik-politik yönelimlerine uygun olduğunu düşünürler. Bence toplumcu felsefeye yakın olduğum halde, insanın çoğu özelliğinin belirmesinde kalıtsal-yapısal etmenin temel olduğuna inanır ve bunun felsefi-politik yönelişimle gelişmediğini görürüm. Çünkü insanın sınırlarını bilmenin toplumu ve insanı değiştirme uğraşını engellemediğine, aksine bu uğraşa güç verdiğine inanırım. Tavşanı tavşan, insanı insan yapan onun genetik programıdır. Öyle ki genetik tasımını değiştirebilerseniz bir tavşandan insan yapabilirsiniz. Aydınlar, toplumu ve insanı değiştirme felsefi, politik, kültürel uğraşı içinde malzemenin ne olduğunu bilmek zorundadır. Nasıl ki bugünün teknolojisiyle tavşandan insan yapılamıyorsa, insandan da yirmi-otuz yılda üstinsan yaratılamayacağını kabul etmek zorundadır.

Bazıları, temel olan nedir sorusunun metafizik bir soru olduğunu düşünebilirler ki, bir yönüyle haklı olabilirler. Çünkü, temel olan kalıttır önermesi eninde sonunda bir genellemedir. Temelin nereden başlayıp nerede bittiği belli değildir. Doğuştan iyi eğilimlerle yaşama başlayan, sonra olumsuz bir çevrede yetiştiği için kötü olan bir insanın özelinde genel yargının pek önemi kalmaz. Ama olsun. Bilimsel-felsefi uğraş zaten en üst düzeyde soyutlama uğraşı değil midir. Üstelik geneli bilmeden özeli kavrama olasılığına ne ölçüde bel bağlanabilir.

"Burada ünlü ve eski 'natura versus nurture'ye, yani insanın doğuşuyla birlikte getirdiği özellikler ile çevresel etki ve biçimlenme arasındaki ilişkiye değindiğimiz açıktır. Tartışma bugüne dek sonuçlanmış değildir. Kendi deneylerim sonucunda, kalıtım yoluyla getirilen özelliklerin kişisel karakterlerin biçimlenmesinde çok önemli bir rol oynadığını gördüm. Bence analizcilerin yapması gereken ilk işlerden biri çocuğun doğum anındaki karakterini ortaya çıkarmak olmalıdır. Böylelikle daha sonraki incelemelerde neyin kalıtımla geldiğini, hangi özelliklerin ise çevresel etkenlerin sonucu oluştuğunu kesin olarak anlamak mümkün olacaktır."²³ Fromm pek çok psikodinamikçi gibi genetiği iyi bilmediğinden sorunu karikatürize etmiştir, ama yaklaşımı doğrudur. Karikatürize ettiğini düşünmemin nedeni de şu Kişi mide ülserine, kansere olduğu gibi, şizofreniye, ya da bir kişilik bozukluğuna ge-

netik bir yatkınlık içinde bulunabilir ama bunu bebeğin psikolojik analiziyle saptamak olası değildir. Dolayısıyla psikoloğun tamamen sağlıklı bulduğu bebek, on yedi yaşındayken birden bire şizofren olabilir; bu da genetiğin konusudur. Ancak Fromm'un deneyim sonucu ulaştığı kalıtımın önemi savı yüzlerce araştırmayla doğrulanmıştır. Söz gelimi birbirinden farklı ortamlarda büyütülen ikizlerin yıllar sonra benzer kişilik özellikleri gösterdikleri saptanmıştır. Aynı ortamda büyüyen kardeşlerin kişilikleri arasında nasıl önemli farklar bulunabiliyorsa... Alkolizm, kişilik bozuklukları ve pek çok ruhsal hastalıkta kalıtımın rolü gösterilmiştir. Hatta bazı kanser türlerinde olduğu gibi bir takım ruhsal bozukluklarda da olumsuz kalıtıma neden olan genler açığa çıkarılmıştır.

Kişilik Grupları

Dünyada şu ana dek kaç milyar insan yaşamışsa o sayıda kişilik ortaya çıkmıştır. Fakat her konuda olduğu gibi kişilik denilen şeyi de anlamak, kavrayabilmek için insan, Hipokrat, Galen, Platon'dan; Freud, Pavlov, Jung'a varıncaya dek, kişilikleri sınıflandırmaya çalışmıştır. Bireylerin kişiliklerini kavrayabilmek kadar, kişilik gruplarının özelliklerini kavrayabilmek de önemlidir; çünkü insanın özünü, doğasını başka türlü anlamak olası değildir. Neden mi; çünkü, her kişilik ve kişilik grubu insani özellikleri şu veya bu yönde yansıtır. İnsani özelliklerin tümü varlıklarını, kişiler ve kişilik grupları temelinde gösterir. İnsan iyidir, dediğimizde aklımızda belli tür insanlar ve onların özellikleri vardır. İnsan rezil bir mahluktur, dediğimizde de temel aldığımız veriler belirli kişilik gruplarının nitelikleridir.

Bugüne dek oluşturulan elliye yakın (bilinen) kişilik sınıflamasının çoğu gerçekliği belli yönleriyle yansıtır ve insanı tanımda fikir verir. Ancak üstünde ısrar edildiğinde eninde sonunda hepsi kaba sınıflamalardır ve kişilere taşımadıkları özellikler yüklemekten kaçınamazlar. Hemen hepsi bireyi, belli bir ideolojiyle, çoğun pek de uygun olmayan kalıplara sokma pratiğinden kurtulamazlar.

Günümüzde kişilik araştırmaları biraz daha nesnel olmaya dikkat gösteren bir bakış açısıyla yürütülmektedir. Bu anlayış, kişiliği çok sayıda özelliğin bir araya geldiği bir sentez olarak değerlendirir. Türkçe-

de 15 binin, İngilizcede 20 binin üstünde kişilik özelliği yansıtan sözcük vardır. Atılgan, kaba, sessiz, çekingen, gürültülü, hayalci vb. (Doğayısıyla yirmi bin alanda kişilik özelliğinden söz etmek mümkündür.) Her sözcüğün gösterdiği kişilik özelliğini ayrı ayrı ölçmeye elbette imkân yoktur. Bu nedenle istatistik yöntemlere başvurulur. Belli sözcük-özellik gruplarının birbirine yakın karakterleri nitelediği saptanır. Böylece olabilecek en çok kişinin, en temel özelliklerini yansıtabilecek birkaç yüz hatta daha az sayıda sorudan oluşan ölçekler geliştirilir.⁽³⁰⁾ Bu tür ölçeklerle saptanan kişilik özellikleri ve onlar temelinde önerilen kişilik grupları, gerçekliğe biraz daha yakındır, ama elbette hiçbirizi kesin doğruya ulaştırma iddiasında değildir.

Burada kişilikte normallik ve anormalik kavramıyla karşılaşırız. Kişilik özelliklerini tek tek ele alalım. Cesareti, zekiliği, özverili olmayı, yalancılığı, bencilliği vb. Elbette ki her bir özellik kendi içinde de bölümlere ayrılır. Söz gelimi, gündelik yaşamında çok cesaretli davranan bir kişi toplumsal olaylarda korkak olabilir ve her özellikten her kişinin anladığı da değişiktir. Fakat tüm bunları göz ardı eden dar bakışlı bir bilim adamı olduğumuzu varsayalım (günümüzün bilim insanı) ve diyelim bin insanı bu özellikleri yönünden ölçelim. Görürüz ki, (pozitif bilimlerde ya da insani bilimlerde yürütülen pek çok araştırmada olduğu gibi), istatistikte "Normal Bölünme Kanunu" adı verilen bir dağılım özelliği bulmuşuz. Bu kanunun anlamı şudur: Özellikler (ölçülebildikleri, karşılaştırılabildikleri derecede) genellikle belirli normal toplanma, dağılıma eğrileri çizerler. (Genellikle diyoruz; çünkü başka bölünme kanunları da vardır.) Örneklersek, çok zeki ve çok aptal olanların bin kişi içindeki sayısını düşük bulur, diyelim zekâları IQ : 90 ile 100 arasında değişenlerin ise ezici çoğunluğu oluşturduğunu görürüz. Cesaret için, yalancılık için, bencillik için, hemen tüm insani özellikler için de karşılaştırabildiğimiz, ölçebildiğimiz sürece aynı sonucu saptarız. Diyelim, yaşamı boyunca ancak bir iki yalan söyleyenlerin sayısını bin kişi içinde 7, her gün her durumda yalan söyleyenlerin sayısını 17 olarak saptarız, haftada bir iki kere belirli durumlarda yalan söyleyenlerin büyük çoğunluk olduğunu görürüz. Söz konusu dağılıma eğrisi istatistikte "Çan Eğrisi" adını alır.²¹ Çan eğrisi, bence konumuz olan kişilikle ilgili önemli bir gösterge olduğu gibi, yaşamın her alanında politikada, felsefede, sanatta da pek çok şeyi açıklar ve belirler. Bazı ortalama özellikler Çan Eğrisinin kubbesini oluş-

turken, çok olumlu-çok olumsuz, pek az-pek fazla değerler eğrinin eteklerinde gösterilir. Çan Eğrisi her zaman düzgün bir kubbe oluşturmaz. Bir tarafa doğru yamuk olabilir. Örneğin kapitalist toplumlarda üçkâğıtçılığı ya da bencilliği ölçümleyebilsek, aşırı sahtekâr sayısının kabarık bulunduğunu, biraz sahtekâr olanların çoğunluğu oluşturduğunu, dürüstlerin çok küçük bir azınlıkta kaldığını saptar, Çan Eğrisinin üçkâğıtçılık yönünde yamulduğunu görürüz. Ama her zaman bir Çan Eğrisi ve onun kubbesi vardır. İşte bu Çan Eğrisi, yani istatistikteki Normal Bölünme Yasası toplumun normal, anormal kavramlarını belirler. Örneğin kapitalist toplumda az çok üçkâğıtçı olmak (yasalara, kurallara uymak koşuluyla) normaldir, aşırı üçkâğıtçılık (dolandırıcılık, hırsızlık vb.) ve özgecilik anormaldir. Psikoloji, psikiyatri biliminde de normal ve anormal değerler Çan Eğrisine göre saptanır. Yaygın özellikleri ortalama düzeylerde taşımak normaldir. Bazı değişik özellikler gösterirseniz veya yaygın özellikleri farklı düzeylerde gösterirseniz, sizin normal olmayan kişilik özellikleri taşıdığınız söylenir. Takıntılı kişilik (aşırı titiz olmak), paranoid kişilik (aşırı kuşkucu olmak), narsistik kişilik (kendini fazla beğenmek) gibi. Eğer bu kişilik özellikleriniz toplumla uyumu bozacak kadar güçlü ise ortada bir "kişilik bozukluğu" var demektir. Paranoid kişilik bozukluğu, narsistik kişilik bozukluğu gibi. Dünya sağlık örgütünün tanı sınıflamasında böylesi on iki tip kişilik bozukluğundan söz edilmektedir.⁵¹

Tarih boyunca görülmüştür ki her toplum kendi normal ve anormal değerlerini ortaya koymuş ve insanları ona göre yargılamıştır. Çoğunluğun benimsediği değerler normal değerlerdir. Toplumun üstyapısını oluşturan kurumlar normal değerlerin savunucularıdır. Normal değerlerden sapmayı engellemek için, en kötü olan normal dışı değerler örnek gösterilir. Kötü ve iyi kavramları sürekli değişmekle birlikte toplumun çoğunluğunun benimsediği değerler doğrudan iyi değerler, anormallerin benimsediği değerler kötü değerler kabul edilir. Anormal insanlar hırsızdır, sahtekardır, teröristtir, sapıktır, bölücüdür, kökten dincidir, fahişedir, komünisttir, faşisttir, canidir, ruh hastasıdır. Normal insan süregelen durumu korumaktan yanadır, huzuru mutluluğu değişimsizlikte arar; o yüzden anormal insanı sevmez. Fakat insanlığı ilerleten, tarihi yaratan, esasta normal dışı insanların mücadelesidir. Marx'a göre tarih, dövüşen, savaşılan, üreten insanların tarihidir.⁵²

Herakleitos'un, Platon'un, yığınların hiçbir zaman filozof olamayacağını söylediğini, insanların çoğunun gündelik çıkarları peşinde koştuğuna işaret ettiklerini biliyoruz. İnsanın genel karakterinde o zamandan bu yana önemli bir değişiklik görülmediğini de biliyoruz. Belli kişilik özellikleri nedeniyle toplumlarıyla uyuşamamış insanların ortaya çıktığını ve bunların her dönem değişik yollarla yakınmalarını dile getirdiklerini görüyoruz. Stoacılar insani erdemleri, kişinin sorumluluklarını vurgulamışlar yalnız kalmışlar. Bugünün varoluşçularını düşünün.) Kinikler tüm dünya zevklerinden kendilerini çekmişler, yoksulluk içinde doğaya uygun yaşamının erdemini savunmuşlar. (Yeşilci Komüncüleri, ya da Çiçek Çocuklarını düşünün.) Bazı insanlar, (Spartaküsler, Şeyh Bedrettinler) sömürünün olmadığı bir toplum idealiyle ayaklanmışlar (Komünistleri düşünün). Ama bu grupların değerleri, düşünceleri azınlıklarla sınırlı kalmış hep. Nedeni nedir peki? Herakleitos'un, Platon'un işaret ettiği gerçektir. İnsanların çoğunluğu için insani erdemler için mücadele boş bir mücadeledir. Kuramlar ancak onlara yakın olanlar içindir.

Ülkemizde halkın yüzde 99'unun Müslüman olduğu söyleniyor. Bunların kaçta kaç Kuran'ı okumuştur, kaçta kaç Kuran'da yazılı görevleri yerine getirmektedir. Milyonlarca Atatürkçü var şu ülkede. Kaç kişi Nutuk'u okumuştur. Rusya'da halk yetmiş beş yıl sosyalist isimli bir rejimde yaşadı. Kaçta kaç Marksizmi öğrenebildi. Çinli komünistler yığınlara felsefeyi kavratmak için ter döktüler. "Felsefe Bir Sır Değildir" gibi kitaplar yazıp dağıttılar. Ne oranda başarılı oldular.

Kuramlara yakın olanlar, hele özveri isteyen politik eylemlere katılan insanlar daima azınlıkta kalmıştır. Cesaret, bazı değerler için mücadeleye etme sorumluluğu duyma, özveri ve benzeri özellikler sağda ve soldaki uçlarda çarpışanların ortak nitelikleridir. Sağ kesimde yer alanlar tutuculuk, geleneksel değerlere ve otoriteye bağlılık gibi noktalarda solculardan ayrılan kişilik özellikleri gösterirler. Soldaki insanların ideolojik-politik yönelimleri de kişilikleri temelinde belirlenir. Silaha, silahlı eylemlere yakın olanlar, küçük grupların korkusuz eylemlerini gönüllerinde yüceltenler, halkla birlikte yapılacak ihtilallerin hayalini kuranlar, darbeciler, bir büyük devletin gelip sosyalizmi kurmasını düşleyenler, sosyalizmi kurma mücadelesini salt entelektüel bir faaliyet

olarak yaşamak isteyenler, halktan çok şey bekleyenler, birilerinin mücadele edip düzeni değiştirmesini seyretmeyi yeğleyenler; kişiliklerine uygun kuramları ve politik akımları seçerler. Kişiliğin belirleyici etkisini aydınlar arasında daha açık görürüz. Çünkü onlar için bazı şeyleri hiç duymamış bilmemiş olma mazereti yoktur. Örneğin, "Devrim gibi şeylere pek inanmıyorum", (Nokta, sayı 12, 1988) diyen Murat Belge'yle yirmi beş yıl konuşsanız, boşunadır; onu devrimci yapamazsınız. Çünkü pek çok şeyi zaten sizden iyi bilmektedir. Ama bildiklerini kişiliği temelinde yorumlamaktadır.

Çoğunluk Her Zaman Tutucudur, İlerici Olamaz

Geniş yığınların ileri amaçlar için ayağa kalkması ancak devrimci durumlarda ya da ulusal kurtuluş savaşlarında söz konusudur. Ama bu sizi yanıltmasın. Devrim durumlarında bile ayağa kalkan kitle halkın çoğunluğu değildir. Fransız ihtilalcileri bugün batı demokrasilerinde iktidarı ele geçirmek için gereken yüzde 40-45'lik orana ulaşmayı bekleselerdi daha hâlâ bekliyor olacaktı. Bolşevikler Ekim Devrimi'ni, Kuvayı Milliyeciler Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başlatamayacaklardı. "İki başkentin işçi ve asker vekilleri sovyetlerinde çoğunluğu sağlayan Bolşevikler, iktidarı ele alabilirler ve almalıydılar... Bolşeviklerin yapmacık bir çoğunluğa sahip olmayı beklemeleri saflık olurdu. Hiçbir devrim bunu beklemez."⁵³ Bunları söyleyen Lenin'in ve birçok ülkedeki devrimcilerin kararları somut koşulların somut tahlilinden çıkan kararlardır. Sistemi değiştirmek isteyenler çoğunluğun desteğini kazanmak istiyorlarsa amaçlarını sulandırmak, bazı ileri değerlerinden ödünler vermek zorundadırlar. Böyle yapsalar bile geçirilecek zaman çoğunluğun ya da karşı azınlığın toparlanarak ileri azınlığın tahakküm tehditini savuşturmasına yol açabilir. Tek barışçıl komünist iktidar deneyi olan Şili deneyinde Allende'yi tepeye milyonlar taşımıştır. Cuntaya karşı dişe diş direnebilen ise birkaç bin kişi çıkmıştır.

Sağ azınlık, geniş kitleleri etkilemek için sol azınlıktan çok daha elverişli ortam bulurlar. Aşırı sağdaki faşistler ve kökten dinciler gerçi çoğunluğun statükocu eğilimlerini zorlarlar; ama bunu zorladıkları aynı eğilimler temelinde yaparlar. İç ve dış düşman edebiyatı, şovenizmin körüklenmesi, dinin kullanılması en yaygın rastlanan yön-

temlerdir. Sağın, toplumu, sistemi ve insanı değiştirme amacı yoktur çünkü.

Sosyalist-komünistlerin amacı ise insanı, toplumu, sistemi değiştirmektir ve bu amaç çoğunluğun eğilimleriyle çatırır. İlericilerin kullanabileceği en yaygın olumlu eğilimlerden biri yurtseverliktir; fakat onun da bir sınırı vardır; çünkü komünistler aynı zamanda enternasyonalisttir. Sosyalist düzen kurulduktan sonra sistem bir süre devrim heyecanı ile ileri atılımlar yapar. Sonra çoğunluğun eğilimleri ağır basmaya, Çan Eğrisi toplumun ufkunda lanetli bir gökkuşağı gibi belirmeye başlar. Devrim öncesi ve devrimin kan ve barut kokan koşullarında devrimci örgüt çevresinde bireyci, kariyerist eğilimleri, insani zaaf ları gizlemek görece zordur. Görece diyoruz, çünkü o koşullarda bile görevlerini aksatan, işlerini unutan, randevularına gelmeyen, okumayan, çalışmayan bir sürü "yoldaş", öbürlerinin hoşgörüsü ve başka nedenlerle ortalıkta dolaşır. Ya devrim sonrası! Devrim sonrası nın barışıcı ortamında sözünü ettiğim türde yoldaşlar her yanı böcek gibi sarmaya başlar. Onun oğlu, bunun sevgilisi kimliğinde birçok gereksiz kişi yi üst kademelerde görmeye alışır sınız. Gladkov'un "Çimento" adlı romanında, Lenin devrinde parti içi bürokrasiye karşı mücadele başlatıldığını okursunuz. Fakat bürokratlara karşı mücadeleyi yürüten yine bürokratlar dır... Lenin'den sonra ipin ucu iyice kaçmaya başlar. (Her sosyalist ülke için ipin ucunun ne zaman kaçtığı sorunu tartışmalıdır.) Ortada yalnızca isimler, semboller kalmıştır. Bunun nedeni iddia edildiği gibi "demokrasiden" uzaklaşılması, çoğunluğun baskı altına alınması değil, bence tam tersine çoğunluk eğilimlerinin ağır basmasıdır. Üzerinde pek çok ideolojik tartışma yapılsa da Stalinizm de, Titoculuk, Kuruřçevcilik de, Mao'nun Kùltür Devrimi de reel sosyalizmi kurma ve korumaya doğrultusunda yapılmış denemelerdir. Hemen her yol denenmiştir, ama başarılı olunamamıştır. Çünkü yığınlar ileri ideallere karşı direnmiştir. Ama bu, ileri ideallerden hiçbir zaman vazgeçmeyecek olan azınlığın yeniden ve yeniden insanı değiştirme uğraşına girişmesini engellememiştir ve engellemeyecektir. Çünkü bu saptama felsefi olduğu kadar psikolojik bir gerçekliktir. Çünkü o da ilericilerin değişmeyecek ve kaybolmayacak kişilik özelliklerinin doğal sonucudur. Ayrıca sınıfsız toplum ideali gerçekleşse bile insanlar arasındaki mücadele son bulmayacaktır. O zaman da durumu korumak isteyen çoğunlukla, değiştirmek isteyen azınlık her alanda çatırırmaya devam edecektir.

Peki öyleyse kuramlar ne işe yarar? Kuramlar belirli kişiliklere kişilik potansiyellerini anımsatmak ve saflara kazanılabilecek en çok sayıda insanı kazanmak içindir. Kuramlar saflara çekilebilecek insanlara seslenir. Benzer kişilikleri de etkilemek, ittifaka kazandırmak ya da tarafsızlaştırmak esastır. Azınlık olarak kalmaya mahkûm olan ilerici azınlığın bugüne dek bilinen en yetkin örgütlenme biçimi Leninist parti modelidir. Sosyalist sistemde azınlığın idealini gerçekleştirme örgütlenmesinin felsefi politik adı proletarya diktatörlüğüdür.

İnsanın Düşüncelerini Yaşadığı Koşullar mı, Kişiliği mi Belirler?

Feuerbach'ın kulübede yaşayanla sarayda yaşayanın farklı düşüneceğini söylediğini, Marksçıların ise sorunu böyle tek yanlı değerlendirmedeğini görmüştük. Çevre koşulları, maddi üretim ve kişinin içinde yer aldığı sınıf ilişkileri kişinin düşüncelerinin belirlenmesinde genel bir çerçeve çizer. Bu genel çerçeve içinde düşünceyi belirleyen bireyin kişiliğidir. Lenin işçilerde bir sınıf içgüdüğü olduğundan söz eder. Bu içgüdü sınıf bilincine çevrilmedikçe, işçi sınıfı kendisi için bir sınıf olduğunun bilincine varmadıkça devrimin gerçekleştirilemeyeceğini belirtir.⁵⁴ Zaten sınıf kuramını tek yanlı ele alırsak bazı burjuvaların neden işçi gibi, işçilerin büyük çoğunluğunun neden burjuva gibi düşündüğünü anlayamayız. Oysaki solda komplo teorileri yaygındır. Hâkim sınıflar hep çok kurnaz, çok akıllıdır, zavallı halkı kandırmaktadır. "Popper, komplo teorisinin, toplumları açıklamada Tanrı'yı iptal edip, peki onun yerini kim aldı, sorusunu sormaktan kaynaklandığını vurguluyor."⁵⁵ Oysaki insanlar, son tahlilde kendileri istemeseler kandırılmazlar. Halklar gerçekten isteseler devrimlerini yapar ve korurlar.

Peki yaşam koşullarının değişmesiyle düşüncelerin değişmesini nasıl açıklamalı? Bu da konunun farklı bir yanı. Yaşam koşullarının, çevrenin, sınıfın kişinin düşünceleri üstünde muhakkak önemli etkileri oluyor. Ancak bence yine de belirleyen, bireyin temel kişilik özellikleri. Ülkemizde yaşam biçimleri değişince düşünceleri de değişen milyonlarca "aydın" var. Bu konunun üstünde durulmalı. Örneğin, bunlardan biri için Kemal Özer şunları söylüyor : " ile konuşurken yalın şiirden bugün yazdıklarına onu iten nedenleri öğrenmek istedim. Söy-

lediklerine bakılırsa ozan her deneye açık olmalı, kendini sınırlamamalı. Bıkmak da ozanın hakkı... Onun bana söylemediklerine karşı ben de ona, 'sen yaşamını değiştirdin de aslında şiirin ondan değişti' diyemedim."⁵⁶

Yaşamda da kişinin hayat eğrisini belirleyen kişiliğidir. "İnsanın karakteri kendi kaderidir."⁵⁷ Kişi futbolu çok sevebilir, yeteneklidir de; fakat yıllarca her gün düzenli çalışma yapacak sorumluluk anlayışı yoksa iyi futbolcu olamaz. Belli kuramlara ve ideallere bireyin kişilik yapısı uygun olmalıdır. Geçici heves, düşmanlık veya sevgiler değil, kişinin ana karakter yapısıdır hayat çizgisini belirleyen. Zenginlere, Amerikalılara, Türklere, Sünnilere vs. düşman olduğu; halkı, işçileri sevdiği, parkalı kızlara-oğlanlara hoş görünmek istediği için solcu olanlar öznel koşulları değişince solculuktan vazgeçmişler; idealleri ile kişilikleri üst üste oturanlar yollarına devam etmişlerdir.

Yaşam biçimlerinin değişmesiyle sanat anlayışları, topluma bakışları değişenler çok. Fakat yaşam koşulları değiştikçe düşünceleri değişmeyenler de mevcut. Sanırım tartışmayı düşüncelerin değişip değişmeyeceğinde değil, hangi düşüncenin doğru olduğunda yoğunlaştırmak gerekir. Bunun tersi, işi felsefi kökünden kopuk bir ahlak tartışmasına vardırır ve onun yarattığı bulanıklık da karşı tarafa yarar.

Şimdi burada çok önemli bir sorunla karşı karşıyayız. "Akıl sağlığının asıl sorunu insan denen varlığın arzuladığı, düşlerinde çağrıda bulunduğu, kafasıyla doğru ve iyi bir şey olduğunu anladığı şeyle kılğısal olarak yapabildikleri yani kişilik yapısının izin verdiği şeyler arasındaki uçurumdur" der Reich.⁴⁴ Konumuzla ilgili olduğundan iyi bir çağrışım yapıyor bu görüş. Benim söylemek istediğim biraz değişik : 1 – Kişiye doğru ve iyi gelen şeyleri belirleyen büyük ölçüde kişiliğidir. Doğrular kişiden kişiye değişir. 2 – Reich'in söz ettiği uçurum çok önemlidir. 3 – Benim felsefe ve ahlak anlayışıma göre uçurumu gördükten sonra alınacak tavır daha önemlidir.

İrlandalı ulusal kurtuluş lideri James O'Connoly 1916'da Dublin'de ayaklanmayı başlatır. Connoly, öğrencisi O'Brien'a, "katledilmeye gidiyoruz" der. "Başarma şansımız hiç yok mu?" sorusuna ise "hayır" diye cevap verir, "Kesinlikle yok!"⁵⁸

Başarma şanslarını yüksek de görseler, intihara da gitseler tarih boyunca anlamlı, güzel şeyler için mücadele eden kişilikler çıkmıştır ve bundan sonra da çıkacaktır. Bizim yaşama sevincimiz, insanın özüne

olan güvenimiz o kişiliklere dayanır ve beyinlerimiz, sanatımız onların hizmetindedir.

Sonuç :

Felsefe insana daha ilk çağdan bu yana "neden" sorusunu sormayı öğretiyor. Aydınlanma felsefesi "neden"i yetersiz gördü, "nasıl" sorusunu önerdi. Çağımızın en yetkin felsefesi ise neden ve nasıl sorularının üstünde başka bir soruyu daha gündeme getirdi : Hangi sınıfın görüşü, hangi sistemden yana, toplumsal misyonu ne? İlkçağ filozofları bilgiyi erdem ve mutluluğun anahtarı olarak gördüler. Salt bilginin ne erdemin ne mutluluğun doğrudan nedeni olmadığı, onun bir araç olduğu anlaşıldı. Toplumda bilgi hangi sınıfın, hangi sistemin yararına kullanılmaktadır? Bireysel temelde, bilgi nasıl bir kişiliğin hizmetinde ve ne yoldadır? Önerdiğim şey, karşılaşılan her olguda bu son paragrafta sözünü ettiğim soruların sorulması ve bıkip usanmadan yanıtlarının aranmasıdır. Yazıya son noktayı koymak bence Lermontov'un hakkıdır :

DÜŞÜNCE

Kaygıyla bakıyorum bizim kuşağa!
Geleceği ya boş ya karanlık görünüyor.
Böyleyken, bilincin ve kuşkunun yükü altında
Eylemsizlik içinde kocuyor.

Zenginiz biz, ta beşikten beri
Babalarımızın yanlışlıkları ve akılsızlıklarıyla
Yaşam üzüyor bizi; dümdüz amaçsız bir yol gibi,
Bir şölen gibi yabancı bir bayramda.

Utanç verici bir umursamazlığımız var iyiye ve kötüye,
Solup gidiyoruz kavgaya girmeden daha;
Yüz kızartıcı korkaklarınız tehlikeyi görünce
Ve iğrenç tutsaklarınız iktidar karşısında.

Cılız bir yemiş gibiyiz, erkenden olgunlaşan,
Okşamayan gözleri ve beğenileri,
O öksüz yabancı gibi, çiçekler arasında asılı duran,
Ve düşüp giden onların açma mevsimi.

Kuruttuk aklımızı yararsız bilimlerle,
En içten umutlarımızı ve o soylu sesi
Gizledik kıskançlıkla en yakınlarımızdan bile
İçimizde alaya alınmış tutkuların güvensizliği.

Henüz varıyorken tadına mutluluğun,
Genç günlerimizi koruyamadık;
Doygunluk korkusuyla her sevinçli duygunun
Özünü sonsuzca çıkardık.

Şiirsel imgeler, sanat yapıtları
Tatlı bir coşku vermiyor bize;
Göğsümüzdeki yararsız gömüyü ve son duygu kırıntısını
Koruyoruz açgözlülükle.

Sevgimiz de rastlantısal iğrentimiz de,
Kurban vermiyoruz ne kine ne aşka.
Kanımızın kaynadığı an bile
Gizemli bir soğukluk egemen onda.

Sevmiyoruz atalarımızın görkemli eğlencelerini,
Uçarılıklarını, ölçülü ve çocukça;
Alaylı bir bakışla süzüp gerileri
Koşuyoruz, mutsuz ve silik, tabuta.

Sevimsiz ve unutulmaya yazgılı bir kalabalık halinde
Gececeğiz gürültüsüz ve izsis, dünyadan.
Çağlara ne bir verimli düşünce, ne de
Deha ürünü bir yapıt bırakmadan.

Çocuklarımız hor görüyle anacaklar bizi,
Aşağısarak anacaklar, bir yargıç ve yurttaş sertliğiyle.

Aldatılmış bir çocuğun acı alayı gibi
Savruk ve batkın babası üstüne!⁵⁹

Ağustos, Eylül 1994

KAYNAKLAR

- (1) Serol Teber, *Politik Psikoloji Notları*, Ara Yay. 1990.
- (2) Afşar Tımuçın, *Düşünce Tarihi*, BDS Yay. 1992.
- (3) Arthur Koestler, *Gün Ortasında Karanlık*,
- (4) Goethe. (Aktarım Martin Jay, *Diyaletik İmgelem*, Ara Yay. 1989.)
- (5) Bacon. (Aktarım 18'den.)
- (6) Erdoğan Aydın, Cumhuriyet Bilim ve Teknik, Sayı 326.
- (7) Server Tanilli, *Uygurlık Tarihi*, Say Yay. 1992.
- (8) Thema Larousse 1, Milliyet Yay. 1993.
- (9) Betül Çotuksöken, Akılcı Felsefe ile Aydınlanma Felsefesi Üzerine, İnsancıl, Sayı 7.
- (10) Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1987.
- (11) Maurice Cornforth, "Marxist Toplum Kuramının Temelleri", "İnsancıl", sayı 25. Çev. Mehmet Türdeş.
- (12) Maurice Cornforth, "Marxizmin Bilimsel Niteliği", "İnsancıl", sayı 28.
- (13) Engels. (Aktarım 12'den.)
- (14) Lenin. (Aktarım Maurice Cornforth, "Marxizmin Bilimsel Niteliği", "İnsancıl", sayı 26.)
- (15) Tom Bottomore, *Frankfurt Okulu*, Ara Yay. 1989.
- (16) Mustafa Sercan, "Ruhi Su'nun Soyu Sopu ya da Yalçın Küçük'ün Bilim Dışı 'Bilimselliği'", "İnsancıl", sayı 18.
- (17) Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Alan Yay. 1991.
- (18) L. Althusser, *Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi*, V Yay. 1990.
- (19) Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders DSM-III-R, American Psychiatric Association, 1987.
- (20) Oğuz Arkonaç, *Psikiyatrik Semptomlar ve Sendromlar*, Nobel Tıp Kitabevi, 1987.
- (21) Sıtkı Velicangil, *Biyoistatistik*, Filiz Kitabevi, 1984.
- (22) Low C. R. (Aktarım : Yukarıdaki eser.)
- (23) Erich Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, Arıtan Yay. 1993.
- (24) Orhan Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Hastalıkları*, 1981.
- (25) Ayhan Songar, *Temel Psikiyatri*, Minnetoğlu Yay. 1981
- (26) Ayhan Songar, *Psikiyatri*, Serhat Yay. 1980
- (27) Guyton, *Medical Physiology*, Saunders Coop. 1986
- (28) Serol Teber, *Davranışlarımızın Kökeni*, Sorun Yay. 1975
- (29) Kaplan, Sadock, *Textbook of Psychiatry*, Vol.1, Williams, Wilkins, 1983.
- (30) Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, 1993
- (31) Rasim Adasal, *Medikal Psikoloji*, Minnetoğlu Yay. 1977

- (32) Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1988.
- (33) Aydın Çubukçu, *Mantık ve Diyalektik*, Evrensel Basım Yay. 1993
- (34) Lenin, *Felsefe Defterleri*. (Aktarım : 33 den.)
- (35) Christopher Caudwell, *Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler*, Metis Yay. 1983.
- (36) Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1990.
- (37) Hokheimer. (Aktarım : 15'ten.)
- (38) Uluğ Nutku, *Felsefe Arşivi*, sayı 24, 1984
- (39) Marx, *1844 Felsefe Yazıları*, Payel yay. 1975.
- (40) Shakespeare, *Atinalı Timon*. (Aktarım : 39'dan)
- (41) Engin Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri*, Remzi Kitabevi 1990
- (42) David Fontana, *The Secret Language of Symbols*, Pavilion Books, 1993.
- (43) Jung, *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri*, Cem Yay. 1992
- (44) Reich, *Reich Freud'u Anlatıyor*, Payel Yay. 1981
- (45) Fromm, *Sağlıklı Toplum*, Payel Yay. 1982
- (46) Özcan Köknel, *Kişilik*, Altın Kitaplar Yay. 1982
- ✱ (47) Fromm, *Kuruntu Zincirlerinin Ötesinde*. (Aktarım Dobrenkov, *Erich Fromm'un ve Yeni Freud'culuğun Eleştirisi*, Sorun Yay. 1979)
- (48) Jung, *Man and His Symbols*, Arkana Penguin Books 1990
- (49) Foucault, *Deliliğin Tarihi*, İmge Kitabevi 1993.
- (50) Reich, *Kişilik Çözümlemesi*, Payel Yay. 1991
- (51) ICD-10, *Türkiye Sınır ve Ruh Sağlığı* Der. Yay. 1993
- (52) Marx, *Alman İdeolojisi*, Sosyal Yay. 1968
- (53) Lenin, *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, Sol yay. 1989
- ✱ (54) Lenin, *Toplu Eserler*, Cilt 24. (Aktarım : Dobrenkov, Eric Fromm'un ve Yeni Freud'culuğun Eleştirisi, Sorun Yay. 1979)
- (55) Ufuk Uras, *İdeolojilerin Sonu mu?* Sarmal Yay.1993.
- (56) Kemal Özer, *Tanık Günler 1*, Yordam Kitabevi, 1993.
- (57) Herakleitos, aktarım Cemil Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi*, Nebioğlu Yay. 1957
- (58) Temel Demirer, Sorunlar Karşısında, "İnsancıl" sayı 44.
- (59) Lermontov, *Hançer*, Adam Yay. 1983 Çev : Ataol Behramoğlu.

İKİNCİ BÖLÜM

Aydın Çubukçu, 68'lilerden hemen hepsini tanır. Bazı adları soruyordum ona. Biri için şunları söylemişti : "O işkencede direnişi sanat haline getirmiş adamdı."

Ne zamandır, insanın kişiliğiyle değişik felsefi, politik, estetik tercihleri arasındaki ilişkiye kafa yoruyordum. İşkencede direnişi sanat haline getirmiş adamın kişiliği yeni çağrışımlar uyandırdı. Acıya karşı koymanın estetik yönü ne mene bir şey olabilirdi? Estetik denen kavram nasıl bir kavramdı ki, kişiden kişiye o denli değişebiliyordu. Kişiliğin buradaki rolü neydi? Düşündüm, bilgilerimle, deneyimlerimle karşılaştırdım. Kişilikle estetiğin birbirini çok yakından etkilediğini, hatta kişiliğin, insanın sanatla ilgili yargılarını belirlediği sonucuna vardım.

Marx, tarihin dövuşen, savaşıan, üreten insanın tarihi olduğunu söyler. "Tarih sınıf mücadelelerinin tarihidir" sözünden temelde pek farklı değildir anlamı; fakat farklı bir şeyi vurgular Bilinçli insan etkinliğinin önemini. Üretim ilişkilerini, o temelde oluşmuş sınıfları ve onların mücadelelerinin değişik alanlardaki görünümelerini bilmek bize derin bir tarihi perspektif kazandırır. Politik mücadelede dayanılacak temel güçleri ve ittifakları belirlemek için de gereklidir sınıf bilgisi. Ancak değişik alanlarda temel bilgiyi açımlayamamak, ilişkilerin o alanlarda almış olduğu biçimleri çözümleyememek de insanı kaba yanılgılara sürükler. Örneğin, kişiliği ve estetiği incelerken ana bilgidен birkaç adım ileriye gidemiyorsak hata yapmamız kaçınılmazdır. Yolumuzda tökezlemeden ilerlememiz, sanatta dostu düşmandan ayırt etmemiz mümkün olmaz.

Feuerbach, sarayda yaşayanla kulübede yaşayanın farklı düşüneceğini söylemişti. Gerçeği ancak bir yönüyle yansıttığından diyalektik materyalistler bu görüşü benimsemezler. Altyapı, her zaman üste doğrudan yansımaz. Bireyin davranışlarını, düşünce tarzını tek başına sı-

nıf kimliği belirlemez. Söz konusu süreçlerde başka etkenler de rol oynar. Bir işçi, ancak sınıf bilincine ulaşmışsa politik alanda tarihin değiştirici güçleri arasında yerini alabilir. Sınıf bilinci kavramı da görelidir. Amaçlanan, her işçinin entelektüel olmasıdır. Bu, ha deyince son bulacak zahmetsiz bir süreç değildir elbette. Bugün işçilerin çoğunun köylü ya da küçük burjuva gibi düşündüğü bir gerçektir. Burjuva, küçük burjuva kökenli bazı insanların işçi gibi düşündüğü nasıl gerçekse.

Burada yığınların değil, tek kişinin, bireyin yönelimini belirleyen kişiliğidir işte. Birey temelinden bakıldığında sınıf mücadeleleri, tarih boyunca belli tür kişiliklerin çatışmalarının tarihi olmuştur aynı zamanda.

Kişilik, bireyi başka bireylerden ayıran özelliklerinin toplamıdır. Daha çok akli-ruhi özellikler için kullanılan bir kavramdır. Oluşumunda genetik-yapısal bir temel vardır. Ancak kişilik oluşumunda çevresel etkenler de önemli ve belirleyicidir. Çevresel özellikle çocukluk ve ergenlik dönemlerinde belirgin rol oynar. Kişinin aile çevresi, yetişme ortamı, karşılaştığı küçüklü büyüklü tüm olaylar ve çevresinde olumlu ya da olumsuz anlamda örnek alabileceği insanların nitelikleri, çevre etmeni içinde değerlendirilir. İki kardeşten birini hırsız, öbürünü aziz haline getiren şey, maruz kaldıkları tüm bu etmenler sürecinde ve sonucunda oluşan kişilikleridir. Gittiğiniz bir fabrikada yüz işçiye size kucak açtıran, diyelim on işçiye size düşman gibi baktıran, kalan bilmem kaç yüz işçiye de edilgin seyirci durumunda tutan, onların kişilikleridir. Aynı derslikte okuyan bir öğrenciye arabesk, öbürüne rock müzik dinlettiren de kişilikleridir. Kişilik ana hatlarıyla oluştuğunda çevresel etkileri de değiştirip yönlendirir. Burdur'da yaşayan bakkalı kitap okumaya iten, İstanbul'un göbeğindeki okumuşu romandan, öyküden uzak tutan da onların kişilikleridir.

Bir düşünürün getirdiği anlayış halk arasında oldukça yaygın kabul görmüştür Zevkler, renkler tartışılmaz. Aslında bu söz bir bakıma, kişilik özellikleri tartışılmaz, anlamına gelmektedir. Her kişilik türünün farklı şeylerden hoşlanacağını ifade etmesi bakımından doğrudur. Kişilik özelliklerini tartışmanın anlamı olmayacağını ifade etmesi bakımından yanlıştır. Sanatta egemen olan anlayış da böyle bir anlayıştır. Genelde güzel bulunan şey güzeldir o kadar. Neden güzel olduğunun tartışılması pek anlamlı değildir. Aslında belli çevrelere güzel gelen şey belli kişilikte olan insanlara güzel gelen şeydir. Bu kişilik özel-

likleri de pekâlâ tartışılabilir. İnsanların yaşam biçimleri tartışma düzlemine getirilebilir. Dünya görüşleri, politik tercihleri, davranış biçimleri, yaşamdan-insanlardan beklentileri, eğlence anlayışları vb. tartışılabilir. Okudukları roman, dinledikleri müzik de tartışılabilir. Nitekim medyada egemen olan çevreler kendi dışlarındaki çevrelerin yaşam biçimlerini tartışabilmekte, eleştirebilmektedir. Hoşlanmadıkları şey, kendi kişiliklerinin, yaşam biçimlerinin, o temelde oluşan estetik yeğlemelerinin tartışılmasıdır.

Basit ama açıklayıcı bir örnek : Bir futbol takımının taraftar kitle-sini ele alalım. Kitleyi oluşturan gruplardan biri aşırı fanatiklerdir. Yağmur, çamur, deplasman demezler, her maça giderler, karşılaşma süresince bağırarak takımlarını coştururlar. Bir de ikinci dereceden fanatikler vardır. Onlar da her maça gitmeye çalışırlar. Takımlarını zaman zaman bağırarak desteklerler; ama kavga çıkabilecek yerlerden uzak durur, takımları yenik durumdaysa genellikle susarlar. Başka bir grup, maçlara iyi havalarda gelip en küçük hatalarında futbolcularına küfreden, teknik direktörlük taslayanların grubudur. Kitlenin büyük çoğunluğunu ise maçlara gitmeyen, televizyondan izleyen ya da yalnızca sonuçları takip eden insanlar oluşturur. Bu gruplardan her birinin futboldan aldığı zevk farklıdır. Birbirlerini de kıyasıya eleştirirler. Aşırı fanatik için futbol; karda kışta, yağmurda sabahtan kapıları tutup, tribünde belli bölümlere yerleşmek, pankartları asmaktır. Bağırmayan taraftar taraftar değildir. Ilımlılar ise onları "holiganlık"la suçlar, takıma zarar verdiklerini ileri sürerler. Sonuçta, her birey bu tartışmada kendi kişiliğine göre bir tavır belirler, nasıl davranıyorsa onu haklı çıkaracak yorumlara gider.

Peki, söz konusu takımın taraftar kitlesini anlatmak isteyen bir sanatçının konumu ne olmalıdır? Bana göre iyi bir sanatçı, diyelim roman yazarı, önce tabloyu, yani olay ve olguları, kişilikleri tüm gerçekliğiyle kavrayabilmelidir. Değişik gruplardan bireylerin duygu-düşünce-davranış süreçlerini kafasında canlandırabilmelidir. Daha sonra yazıya dökmelidir yaşadıklarını. İşte burada kişisel yorumunu getirebilir, yeğlemelerini koyabilir. Gruplar arasında taraf olabilir. Anlatımda çok değişik biçimlere başvurabilir. Ama güzele, doğal olana ulaşabilmek için önkoşul, gerçekliği tam olarak algılayabilmektir. Sanatçı belli bir grup içinde yer alsa da, o grubun sıradan kişilerinin ufuklarını aşabilmelidir. Güzellik hem gerçekliğin en yüksek düzeyde bilgisidir, hem

de yapaylığa düşmeden, zorlamadan aktarabilmektir o bilgiyi. Yalnızca belli bir grubun duygulanım yaşantısına takılıp kalmak gerçeklikten, doğallıktan kopartır sanatçıyı. Kendi kişiliğinin sınırlarına hapsolmak, onu aşamamak köreltir edebiyatçıyı. Böyle bir sanatçının ortaya koyduğu ürüne, içinde yer aldığı grubun üyelerinin hayran kalması belki geçici olarak saptıracaktır güzelle ilgili gerçeği, ama daha sonra her şey yerli yerine oturacaktır.

Ya anlatacağınız kitle; futbol takımı taraftarı değil, toplum ve toplumda birbiriyle mücadele eden gruplarsa, sanatçının konumu ne olmalıdır? Bazı ilkeler değişmemektedir. Güzeli arayan sanatçı taraf olabilir, olmalıdır da. Ama o yalnızca bir grubun duygulanımını değil, tüm grupların duygulanımlarını ruhunda canlandırabilmelidir. Ancak bir şeyin önemi daha da artmıştır : Geniş kesimlere açıldıkça o kesimler ve tüm insanlıkla ilgili bilgi ve deneyim birikiminizin önemi. Artık tek bir insanı bile genel insanlık durumu içinde değerlendirme, gerçekliğe ulaşabilmek için tüm bilgi birikiminizi kullanma, kişilik engellerinizi ortadan kaldırma zorunluluğu kendini kuvvetle dayatmıştır. Seçtiğiniz her örnek bir genellemedir; eksik bıraktığınız her yaşam parçası hanenizde bir kayıptır.

İnsan, özünü oluşturma sürecinde hayvanlara göre önemli farklılıklar kazanmıştır. Beyin kabuğu gelişmiş, beyin kıvrımlanması artmış, bununla soyut düşünebilmeyi, kavram kullanabilmeyi başarabilmiş, uygarlıklar yaratmıştır. İyi ve kötü kavramını ortaya çıkaran, güzellikleri ve çirkinlikleri üreten bu beyindir, soyutlama yeteneğidir.

Sistem içinde insanın en kötü, en çirkin etkinliklerinden biri işkencedir. En güzel ve en yetkin etkinliklerinden biri de işkenceye karşı direniştir. Ama işkenceye karşı direnişin gücü, işkenceci olmanın iğrençliğini gölgede bırakır. İşkenceci görev olarak yapmaktadır bu işi. Konumuna, kurbanına yabancılaşmıştır. Yaptığı işin fiziksel ve ruhsal etkilerinden uzaktadır kafası. İşkenceye karşı direnen içins e yabancılaşma söz konusu değildir. O, bu korkunç olayı etiyle kemiğiyle yaşamaktadır ve ne güçlü bir bilinçtir ki direnişini sürdürmektedir. O ne güçlü soyutlamadır ki, acının en yüksek anlarında bedeninin feryadını bastıran ezgiler yükseltmektedir, şiirler döktürmektedir. O insanlaşma sürecinin ne üst bir aşamasıdır ki, nice güzel insan yaklaşılamamaktadır eteklerine. Acıya karşı direnişin estetik yönü işte budur. İnsanlığın en güzel kazanımı olan en üst düzeyde bilinçle insanlık durumunun son-

raki çağlarını yaşamaktır. "Kendini aşan bir gerçekle çarpışan zekânın görünümü kadar güzel bir şey yoktur" der Camus. Burada akıl, işken-
ce gerçekliğini de aşmıştır.

İşte sorun kafalardaki bu özellikleri sanatta da canlandırabilmek-
tir. İnsanın bu ve buna benzer güzelliklerini sanat diliyle yeniden üre-
tebilmektir. Sizin sanatçı olarak kişiliğiniz o güzellikleri gerçek hayatta
yaratabilecek durumda olmayabilir. Böyle kişiliklerden uzak durma,
onlardan hoşlanmama hakkınız da vardır elbette. Ama ürünleriniz in-
sanlık durumunun her aşamasını yaşamıyorsa da bilincinde olmak zo-
rundadır. Başka bir deyişle, ürününüz var olan her şeyi göstermeyebi-
lir, fakat olan tek bir şeyi bile inkâr etmemelidir.

Dostoyevski'nin romanlarını severim. Bu, onunla benzer kişilikte
olduğumu göstermez. Aynı devirde yaşasaydık belki politik tercihleri-
miz de farklı olacaktı. Dostoyevski'nin, Rus devrimcilerini pek de sev-
mediği bilinir. Özellikle "Ecinniler"de açık eder bunu. Onun eserleri-
ni sevmemin nedeni, rejime muhalif bir tavır alması ve bunun zararla-
rını görmesi de değildir tek başına. O, suya sabuna dokunmaz bir
adam olabilirdi ve ben yine eserlerini beğenebilirdim. (Sanatçının kişi-
liği, bir okur olarak benim kişiliğimden uzaklaştıkça bu olasılığın da
azaldığını düşünüyorum.) Ürünlerini beğenmemin nedeni, Rus ger-
çekliğini belli bir açıdan ve bana yakın gelmeyen bir yorumla da olsa
iyi yansıtabilmesidir. İyi sanatçıyı iyi yapan bir yönü de budur zaten.
Gerçekliği doğallığı içinde yansıtabilmesi. Anlatmadığı bazı tipleri
yadsınaması. Yapay (kukla) tipler yaratarak gerçekliğin önünü tıkama-
ması. (Sanatta biçim sorunu buna bağlı olarak değerlendirilmelidir.)
Sorunu kişilikler temelinde ele alırsak şunları söyleyebiliriz Dosto-
yevski'nin duygudaşlıkla anlattığı tiplere uzak yanlarım da var, yakın
yanlarım da. Ama yazarın ürünleri, benim kişiliğimin, gerçekliği yaka-
lama ve basitliğe, yapaylığa düşmeme beklentilerini karşılamaktadır.

Şimdi popüler romancılarımızın ürünlerine bakalım. Bu ürünler-
de adım başı bir devrimciye, sosyaliste rastlarsınız. Yine de belli bir aç-
ıdan ve düşmanca da olsa devrimci kişiliklerin gerçekliğini bulamazsı-
nız genellikle. Fatih Öktülmüş'ün direnirken ulaştığı estetiğin gölgesi
bile yansımaz o eserlere. Ekrem Ekşi'nin ve sayıları hiç de az olmayan
onun gibi nicelerinin güzelliği etkisini hissettirmez tekinde bile. Bu ro-
manlara bakarsanız böyle kişiler hiç yaşamamıştır bu ülkede.

Yalçın Küçük o tür romanlardan bazıları için "küfür romanları"

nitelemesini getirmiştir. Yerinde ve doğru bir saptamadır, ama bir yönüyle. Ülkede estetik düzey hayli geri olduğundan tespit derinleştirilememiş, kullanımda iyice sığlaştırılmıştır. Çünkü estetik açıdan sorun, devrimcilere küfredilip edilmemesi değil, gerçekliğin sanat içinde dogallıkla verilip verilememesidir. Devrimcilere yakınlık duymayan biri, iyi sanatçıysa eğer, romanındaki devrimciyi onları sevenlerden daha iyi anlatabilir. Devrimcileri övme niyetiyle yola çıkan başka bir romancı da, gerçekliği çarpıtarak, kukla tipler yaratarak onlara istemeden küfredebilir. Güzeli yakalamış bir edebiyatçının hangi sınıfın güzelliğini yakaladığı ayrıca tartışılmalıdır. Bu, bütünün başka bir yönüdür.

Yazarın kişiliği belli kişiliklere uzak olabilir. Ancak yazar başka tür kişilikleri anlatırken kendi kişiliğinin sınırlarını aşabilmelidir. Bazılarını göklere çıkardığı *Kara Kitap*, konunun olumsuz örneği olarak karşımızdadır. Nasıl mı? Ülkede onca olay yaşanırken ve yaşanmışken, gerçek aydınların canı çıkarken bu romanda seçilen tip Hıurufiliğe merak sarmış, sayıların, kelimelerin gizli manalarını arayan çok okumuş bir yazardır. (Yazar konu ve kişi seçmekte özgürdür elbette.) Yazarın Arnavutluk yanlısı sol örgütler, Bektaşilik, Alevilik bağlantısı üzerine yaptığı müthiş buluş da kişiliğinin devrimcilere karşı duyduğu hastalıklı korkuyu ifade etmektedir. Gizemciliğe saplanma, ondan yazısal yarar sağlama isteği, romandaki yazar, romanın yazarı, Bektaşiler, devrimciler, devrimcilerden nefret edenler, solcu olmaya özenenler, hepsi hayatta karşılığı olmayan yapay biçimlerde birbirine karışmış, içinden çıkılmaz bir kafa karışıklığına yuvarlanılmıştır. Yazar, esrarengiz cehaletiyle işkencede direnen devrimcinin estetiğine yaklaşılamamıştır bile. Kişiler ve olaylar, özgürce seçilmiş tip ve olaylar olmaktan çıkmış, gerçekliğin önünü tıkar hale gelmiştir. Roman bir grup Türk okumusunun kirli bir aynadaki hayalidir. Aynalarını hiç temizlemeyenler için hoş eserdir *Kara Kitap*.

Sosyalist vardır, sosyalist vardır. Herkes kişiliğine göre bir anlam verir benimsediği kimliğe. İspanya İç Savaşı sırasında, çocukları Avrupa ülkelerinde tahsil görmeye devam eden saygın İspanyol sosyalistleri vardı. O ülkelerden gelip, kendilerini bile bile ateşe atmanın estetiğini yakalayan sosyalistler de... Sunay Akın, derginin mart sayısında bunlardan birini anlatmıştır bize : John Cornford'u... O, Christopher Caudwell ve ötekiler bizim birçok estetikçimizin anımsamakta zorlandığı kişiliklerdir. Kundera'nın, tipleri öyle midir ya! Neden böyle diye ya-

zılardan anlam çıkarmaya çalışmayın. Yaşam biçimlerine, yeğlenen kişiliklere bakın...

Marksçılara göre insanın özü değişmez bir kalıp değildir. İnsanın şimdiki konumu, onun tarihsel süreçte kendi özünü aşma çabası içinde belirlenmiştir. İnsanın kişiliği de değişmez değildir. Oluşmuş bir kişiliğin ana özelliklerini değiştirmek zordur, belki mümkün değildir ama, yönelimlerini, "iyi" ve "kötü" kavramlarını değiştirmek pekâlâ olasıdır.

Sanatın amacı da insanı değiştirmek, insanın özünü, kişiliğini değiştirmek olmalıdır. Herkes onaylayacak mıdır bu görüşü? Hiç değilse insanın özünü değiştirme uğraşı veren bizim gibiler onaylayacaktır. İnsanlaşma süreci henüz bitmemiştir.

Ağustos 1994

"Her sanatçının doğaya ve dünyaya ayrı bir yönelimi vardır, buna göre ayrı bir sanat anlayışı vardır. Gauguin güzeli ilkel ve barbarla özdeşleştiriyordu. Kandinsky için güzel hep naif ya da çocuksudur. Picasso güzeli her zaman bozulmuş biçimlerde, çirkinde ya da biçimsizde bulur gibidir. Her kişi dünyayı kendi bilinç koşullarına göre, kendi kişisel tarihinin özellikleri çerçevesinde görür ve gösterir. Bu tarih elbette genel olarak tarihle sarılmış ve belirlenmiştir."¹

Kişilik konusu, ilgimi her şeyden çok çekiyor. Kişilik ve yaşam biçimi, kişilik ve politik tercihler, kişilik ve estetik... Afşar Timuçin'den yaptığım alıntıyla görüşlerimi derinleştirmeyi, irdelemeyi sürdürüyorum. Bu alıntıda kişilik özelliklerinin estetik algı ve düşünüşte ne denli önemli olduğu gösteriliyor. Son cümleye dikkat edin. O cümlede de tarihselliği içinde maddi yaşam koşullarının belirleyiciliği vurgulanıyor.

Kişilik özelliklerinin (birey temelinde) kişinin yaşam biçimsel, felsefi, politik, estetik tercihlerini belirlediğini söylüyorum bir süredir yazılarımda. Bu buluş benim buluşum değil elbette; değişik ve yeni olan, benim konuya gösterdiğim hararetli önem. Birtakım eleştiriler alıyorum. Bunların çoğu yanlış anlamalardan kaynaklanıyor. Yanlış anlamaları gidermek için şu noktaları açıklığa kavuşturmalıyım 1- Kişilik oluşumunda ve oluşan kişiliğin gündelik ya da belli başlı tercihlerinde çevre koşullarının önemini inkâr etmiyorum. Yalnızca çevre koşullarının sanıldığı kadar "belirleyici" olmadığını, ayrıca kişinin bireysel yazgısını değiştirmek için sanıldığından daha az şansı bulunduğunu, kişinin eğer bir şeyleri değiştirmek istiyorsa işinin kolay olmadığını bilerek daha çok çaba harcaması gerektiğini söylüyorum. (Belirleyicilik nedir, etkileycilik nedir; öteden beri Marksçı saflarda kafa karıştırıcı tartışmalara yol açan sorulardır zaten. Yaşamda "belirleyiciyi", "etkileyiciden" ayırmak kolay değildir. Diyalektiği iyi bilmeden işin

içinden çıkmak bana olası görünmüyor.) 2 – Kişinin estetik yeğlemelerinde kişilik özellikleri başrolü oynar. Çevre koşulları önemli bir etkileyendir. Bu hem sanatçı için hem sanat eserini algılayan için söz konusudur. Ancak kişilik ve estetik ilişkisi bire bir bir ilişki değildir. Zaten kişilik binlerce (belki milyonlarca) bileşeni içeren bir karmaşadır. Hiçbir şahsın kişilik özelliklerinin tam anlamıyla bilincine varılamaz; kişinin kendisi bile varamaz. Ama kabaca şunu söyleyebiliriz Kişilik özelliklerinden hiç hoşlanmadığımız bir insanın yaratacağı sanat ürününü beğenme olasılığımız çok düşüktür. Bu çok düşük olasılık istisnaları oluşturur. Kişilik özelliklerini beğenmediğimiz bazı büyük sanatçılar ruhlarında başka ruhları da barındırır, başka ruhlara da seslenirler. Kaldı ki günlük yaşamdan biliriz, hiç hoşlanmadığımız biriyle belli bir konuda duyarlılığımız uyuşabilir; söz gelimi o konuda saatlerce hoş bir sohbete dalabiliriz. Ancak bu, bence genel kuralı değiştirmez. Faşist birinin iyi bir sanat eseri üretebilmesinin (Carl Orff, Hamsum örnekleri) konuyla dolaylı bir ilgisi var. Bu hem sözünü ettiğim istisnaya, hem de yine düşük bir olasılıkla rastlanan, politik karşı uçta yer alan insanların ortak kişilik özellikleriyle açıklanabilecek bir durumdur. Örneğin Nasyonal Sosyalizm, adından da anlaşılacağı gibi pek çok insanın milli, toplumcu, ilerlemeci, yenileşmeci, adaletçi, ahlakçı vb. duygularını sömürmüş ve iktidarını bir bakıma bu duygular üzerine kurmuştur. Faşizmin kandırdığı bazı kişilerde ara sıra birtakım güzel şeyler bulmak şaşırtıcı olmamalıdır.

Kişilik ve estetik ilişkisi bence sanatta öbür estetik kategoriler-ölçütlerle birlikte incelenmesi gerekli noktadır. Afşar Timuçin, Kant'dan bu yana zevklerin tartışılabilir bir şey olduğunun bilincine varıldığını, evrensel estetik ölçütler üstündeki sorgulamaların ve bilginin arttığını belirtiyor. Kanımca kişilik bilgisi de evrensel ölçütleri geliştirilen bir bilgidir ve bu bilginin estetikle bağları güçlendirilmelidir.

Kişilik ve estetik ilişkisi üstüne önemli bazı yazarları incelemek istedim. Aklıma önce Dostoyevski geldi. Ancak ünlü yazarın gerçekten çok karmaşık kişiliği ve karmaşık sanat tavrı, daha başlangıçta işimin çok zor olduğunu gösterdi. O yüzden Dostoyevski'yi erteledim. İşe çok sevdiğim iki yazar, Lermontov ve Gorki'yle başladım.

D. E. Maksimov, Lermontov hakkında şunları söyler : "Şairin en içten düşünceleri, yazgısı, yaşamının belirleyici olayları, organik bir biçimde girmiştir bu şiire."² Lermontov, gerçekten yazdıklarıyla, yaşadıkları ve kişiliği arasında koşutluktan öte çakışıklık bulunan örneklerden biridir. Üstelik neredeyse o, sanatı ve kişiliğiyle şu gün yaşamakta olan biridir sanki. Ataol Behramoğlu bu noktanın altını çizer : "Onun birçok şiirinde elle tutulurcasına bir somutluk, yaşanmışlık, düşünülmürlük vardır. Örneğin 'Düşünce' adlı şiiri, günümüzün bir şairince yazılmışçasına yeni, somut ve kişiseldir... Kişisel kavramının altını özellikle çizmek istiyorum. Lermontov'un şiiriyle ilk karşılaşmamdan beri beni en çok düşündürmüş, etkilemiş olan şey budur. Bir insan, söylediği bu şeyleri, kişisel olarak gerçekten yaşamış, düşünmüş."²

Lermontov Rusya'ya yerleşmiş İskoç asıllı bir ailenin çocuğudur. Babası yüzbaşılıktan emekli bir aristokrat subay. Üç yaşındayken annesi ölüyor ve onu büyükannesi büyütüyor. Kişiliğinin gelişmesinde çocukluğunda duyduğu halk öyküleri ve köylü ayaklanmaları etkili oluyor. 1827'de büyükannesiyle birlikte, doğduğu kent olan Moskova'ya dönüyor. Burada soyluların çocuklarının devam ettiği bir yatılı okula veriliyor. Şiir yazmaya ve resim yapmaya başlıyor. Çok etkilendiği ilk şair Byron. Daha sonra üniversiteye giriyor.

Herzen'in de aralarında bulunduğu demokrat düşünüşlü soyluların okuduğu, canlı bir kültür merkezidir devam ettiği üniversite. Okulda en çok konuşulan konuların başında Dekabristlerin ayaklanması geliyor. Lermontov 1831'de "Garip Bir Adam" isimli oyununu yazıyor. Çok geçmeden gerici bir profesörle anlaşamadığı için okuldan ayrılıp Petersburg'a gidiyor, harp okuluna giriyor. 1834'te asteğmen olarak Moskova'ya atanıyor. Burada soyluların yaşamıyla ilgili eleştirel gözlemlerini dile getirdiği "Maskeli Balo" adlı oyununu kaleme alıyor. Bu dönemde tutulduğu karşılıksız bir aşk ondan sonraki tüm yaşamına damgasını vuracaktır.

Şair Puşkin 1837'de komploya getirilerek düelloda öldürüldü. Puşkin ve düello... Bu adam ve bu olay kişiliğinde belirlecı izler bırakacaktır. Puşkin'in öldürölmesini protesto için "Şairin Ölümü" adlı bir şiir yazar. Şiir tüm Rusya'da elden ele dolaşır. Saray bunu haber alınca Lermontov Kafkasya'ya sürölür. Çocukluğundan aşına olduğu

Kafkasya'nın doğal güzellikleri, Kafkas halkları ve yaşamı, orada tanıştığı devrimci aydınlar ufkunu genişletir. Zaten birkaç yabancı dil bilen Lermontov, bazı Kafkas dillerini de öğrenir ve bir Azeri  yk s n  Rusçaya uyarlar. Büyükannesi ve dönemin edebiyatçılarının çabalarıyla yeniden Moskova'ya döner. Kısa zamanda eserleriyle dikkatleri üzerine toplar, Puşkin'in ardılı olarak nitelenir, Belinski'den övgüler alır. 1840'ta Fransız büyükelçisinin oğluyla düello yaptığı için yine Kafkasya'ya s r l r. Orada birçok kez göğüs göğüse çarpışmalara yollanır ve bu çatışmalardaki cesareti, soğukkanlılığıyla üstlerinin takdirini kazanır. Moskova'da geçirdiği izinin dönüşünde tedavi olmak için Pyatigorsk kentine uğrar. Burada Petersburg sosyetesinden gençlerle karşılaşır. Çoğu kişi onun saray çevresince sevilmediğini bilmekte ve hakkında olumsuz duygular beslemektedir. Kışkırtmalar sonucu eski arkadaşı olan bir subayla düello eder ve bu düelloda ölür.^{2, 4, 5}

Lermontov Rus devrimci romantizminin temsilcilerinden biridir. Yirmi yedi yıllık yaşamı tüm demokratik kıpırdanışların ezildiği bir döneme rastlar. Monarşiyi bir anayasayla sınırlamak amacıyla 1825'te darbe girişimine yeltenen Dekabrist hareket başarısızlığa uğramış, dönemin birçok ilerici aydını ya idam, ya sürgün edilmiş, kalanlar suskunluğa zorlanmıştı. Yüzyılın ikinci yarısında sesini duyuracak olan yeni dalga devrimci hareket, henüz ortalıkta görünmüyordu.

Eserlerinde "ağır bir baskı ortamında bunalan insanın  ıkışsızlığı, vaktinden önce olgunlaşmış olmanın acıları, toplum dışına atılış, geçmişin boşluğu ve gelecekte de kurtuluş umudu görememe, en çok işlenen temalardır. "² Ele avuca sığmaz bir kişidir Lermontov.  zg rl k ateşiyle yanar. G z  pektir. Romantiktir. Üstün zekâsı ve atılganlığıyla gittiği her yerde sivrilir. Kadınlara yüceltilmiş, tutkulu bir sevgiyle hayrandır. Ancak düzgün fiziğine karşın ilişkilerinde zamanının ve zamanımızın değerlerine göre "başarılı" olduğu s yleremez. İşte bir şiiri :

A. O. S M RNOVA'YA

Siz yokken çok şey söylemek istiyorum size,
Yanınızdayken sizi dinlemek istiyorum;
Fakat susarak bakıyorsunuz bana sertçe,
Ben de utançla ve şaşkınlıkla susuyorum.

Ne yapayım ki çekemem ilginizi
Söyleyeceğim beceriksiz sözlerle...
Bütün bunlar çok gülünç olabilirdi
Keder verici olmasalardı böyle...³

Onda çevresiyle uzlaşmazlık kopuş noktasındadır :

Uyanıp aldanıştan, kendime geldiğimde
Ve gürültüsü kalabalığın, ürkütüp öteye
Kaçırduğunda benim çağrısız konuk hayalimi;
Ah! Nasıl bozmak istiyorum onların şenliğini
Ve küstahça fırlatmak yüzlerine
Acıya ve öfkeye bulanmış demirden bir şiiri...³

Yenilgi sonrası yozlaşmayı, eylemsizliği şöyle dile getirir :

Kaygıyla bakıyorum bizim kuşağa
Geleceği ya boş, ya karanlık görünüyor.
Böyleyken, bilincin ve kuşkunun yükü altında
Eylemsizlik içinde kocuyor...

Utanç verici bir umursamazlığımız var iyiye ve kötüye
Solup gidiyoruz kavgaya girmeden daha
Yüz kızartıcı korkaklarınız tehlikeyi görünce
Ve iğrenç tutsaklarınız iktidar karşısında.³

Zamanımızın Kahramanı

Çağımızın Bir Kahramanı, Lermontov'un 1839'da yazdığı bir roman. Yazınsal değeri kadar konumuzla ilgili değeri de büyük. Yazar bu romanda adeta kendi ölümünü anlatıyor. Düellonun o dönem Rus aydınları arasında çok önemli bir sorunsal olduğu açık. Romanın kahramanı Peçorin, bir kaplıca şehri olan Pyatigorsk'a gider. Orada Prenses Meri ile karşılaşır; onu sever, fakat kızın annesinin ısrarına karşın evlenmez. Çevredeki subayların çoğu ondan nefret etmektedir. Bunlar-

dan biri eski bir silah arkadaşıdır. Kışkırtmalar sonucu onunla düello etmek zorunda kalır. Düello hilelidir. Hileyi anlar ve rakibini öldürür. Romanda fatalizm (yazgıcılık) teması yinelenerek işlenir. Yazar düello öncesi ruhsal durumunu, düellonun nedenlerini, ayrıntılarını ustalıkla anlatır. Peçorin düello gecesini bir dakika uyumaz. Kitap okur, yazının coşkusuna kaptırır kendini. Sabah aynanın önüne geçtiğinde yüzünün soluk olduğunu ama gözlerinin gururla, korkusuzca baktığını görür. Kalbi küt küt atmaktadır ama yüzünden hiçbir şey anlaşılmamaktadır. Lermontov, kahramanını romanda başarıya ulaştırır ama kendisi aynı şehirde, aynı biçimde, neredeyse önceden tarif ettiği adam eliyle öldürülür. Lermontov'un yazgıcılığa inanan kişiliği belki de ölüme bile bile gitmiştir.

Peçorin karakteri o dönemde Rusya'da geniş tartışmalara yol açmış, olumsuz bir karakter olarak tepkileri üstüne çekmiş, böyle bir tipin neden yaratıldığı soruları sorulmuştur. Yazar olumsuz bir karakter çizdiğinin farkındadır. Kendini ve dostlarını anlattığı yolundaki eleştirileri gülünç bulur. Belli kişilerin alınganlık göstermelerine de güler. Ona göre Peçorin, kuşağının gittikçe gelişen kusurlarından yapılmadığıdır. Buna karşın o, aydınların çoğunluğuyla karşılaştırılacak olursa neredeyse olumlu bir karakter haline gelir. Bugünün olumsuz kahramanlarıyla da hiç karşılaştırılamayacak olumlu özellikleri vardır adamının. Peçorin'i kötüleştiren çevrenin duyarsızlığı, yoz değerleridir. Yazar, kanımca birçok duygu, düşünce yükünü, bazı özelliklerini kahramanına yüklemiştir. Peçorin başkalarını mutsuz ettiğinin farkındadır, bundan üzüntü duyar, ama mutsuz etmeye devam eder. İçindeki can sıkıntısı yatışmak bilmez. Uzak ülkelere gitmek, her şeyden kaçmak amacındadır; bunu yapar da. Zaten ölümü de İran'dan dönerken olur. Sevgilileriyle oyun oynar, onları çıldırtmak ister. Hayatta en çok sevdiği şey kadınlardır, ama onlara tutsak etmez kendini. Onuruna düşkündür. Onurunu koruma tutkusu bazen her şeyin önüne geçer. Yaşamı hiçe sayar, ölümün üstüne yürümek, onunla kumar oynamaktan hoşlanır. Düşmanlarını faka bastırmak büyük zevktir kavgada.

Lermontov da Peçorin gibi, ölme ihtimalinin çok yüksek olduğunu bildiği halde öne atılmış ve öldürülmüştür. Kendini bir süredir bu sona hazırladığı ölümünden bir yıl önce yazdığı şiirden bellidir

Başımı taştan bir miğfer eziyor,
Taştan bir zırha perçinliyim şimdi,
Kalkanıma ok ve kılıç değmiyor,
Koşuyor atım, yok binicisi...

Ey uçucu zaman, daha hızlı ak!
Bu yeni zırh bunalttı beni.
Ölüm gelip üzengimi tutacak
İnip çıkaracağım yüzümden miğfer siperliğini...³

Lermontov, yaşamı, kişiliği ve eserleriyle insana insan olma guru-
ru veren sanatçılardan biridir.

MAKSİM GORKİ (1868-1936)

Gorki 1928'de şöyle der : "Arkadaşlar bugün bana mutlu bir in-
san diyorlar. Bu doğru, önünüzde gerçekten mutlu bir insan görüyor-
sunuz, en güzel düşleri, en güzel umutları gerçekleştirmiş bir insan."⁶
Gorki'nin yaşamının son döneminde ne denli mutlu olduğu tartışıla-
bilirse de, umutlarının çoğunun gerçekleştirmiş, şanslı bir yazar olduğu
açıktır. Sosyalizmin parlak başarılarına tanık oldu. Bir yazar olarak ül-
kesinde ve dünyada, en yüksek takdir ve sevgiyle onurlandırıldı yaşar-
ken.

Aleksei Maksimoviç Peşkov, daha sonra kendi adı verilecek olan
Nijni Novgorod şehrinde bir mobilya işçisinin oğlu olarak dünyaya
geldi. Dört yaşındayken babası aniden öldü. Büyükannesi ve dedesinin
yanında büyüdü. Dedesi, onu sık sık döven sert bir adamdı. Ona kar-
şı hayranlık duyduğu noktalar vardı ama hiçbir zaman tam olarak ya-
kınlaşamadı. Annesi kendi sorunlarıyla meşgul görünen, Aleksei'yi ço-
ğu zaman umursamayan biriydi. Çocukluğundan kalan tatlı anılar yok
değildi Gorki'nin, ancak genellikle anımsadığı, vahşet ve bencillikti.
Gorki'ye gerçek anlamda sevgi veren, onda olumlu özelliklerin geliş-
mesinde en büyük pay sahibi olan, kuşkusuz büyükannesiydi. Gor-
ki'nin kendi yaşamını anlattığı üçlemesi vahşet tablolarıyla doludur.
Bunlardan biri annesinin üvey babasınca vahşice dövülüşüdür. Küçük
Aleksei bu zalimliğe dayanamaz ve bıçakla adama saldırır. Şöyle der ro-

manda Gorki : "Vahşi Rus yaşamının bütün bu kurşun gibi ağır kepa-
zeliklerini hatırlarken, zaman geliyor ki, kendi kendime, 'bunlar anlat-
maya değer şeyler mi?' diye soruyorum. Sonra her seferinde tazelenen
bir kaniyla, 'evet, değer!' cevabını veriyorum. Çünkü bütün bu iğren-
dirici gerçekler hâlâ yaşamaktadır. Bunları acıklı, aşağılık yaşamımız-
dan, insan ruhu ve belleğinden kökünden söküp atabilmek için bilmek
gerekir."⁹ Günlerce ayağa kalkamamasına neden olan büyükbaba da-
yağıyla ilgili olarak da şunları söyler : "Hiç kuşku yok, ben bugünler-
de çok olgunlaştım ve bende özel bir duygu o sırada doğdu. Başkaları-
na karşı gösterdiğim o korkulu dikkat de, o zaman ortaya çıktı. Söz ko-
nusu ister ben olayım, ister başkası, yüreğim tüm acılara, tüm aşağıla-
malara karşı sanki derisi soyulmuş gibi hastalık derecesinde duyarlık
kazandı."⁹

Takma ismi olan Gorki, Rusçada acı anlamına gelir. Gorki acıla-
rın yazarıdır. Ancak yalnızca acılara katlanan bir yazar değil, acıları or-
tadan kaldırmaya fiilen uğraşan bir yazar. Bir keresinde bir kapıcıdan
kötü muamele gören fahişeyi korumak için adamla boğuşur. Başka bir
seferinde kocasının işkence ettiği bir kadını kurtarmak için köylülerle
dövüşür, hastanelik oluncaya dek sopa yer. Gorki çocukluğunun tüm
olumsuz deneyimlerine karşın Freud'cuları çatlatırcasına safiyane iyi
bir adamdır. Sekiz yaşında gözleri önünde annesi ölür. Daha sonra ya-
şamını çok vahşi koşullarda çalışarak kazanmak zorunda kalır. Haşarı-
lığı ve ve ailesinin ilgisizliği nedeniyle okuldan ayrılmak zorunda kal-
mıştır. Hırsızlık yapar, seraserilerle yaşar. Tüm bunlara karşın yufka yü-
rekli biridir. Zalim üvey babasını ölürken ziyaret eder. Devrim sı-
rasında gazetecilerin hep birden hücum ettiği Çariçeye acır ve onu sa-
vunur. Devrimin cezalandırdığı ya da bir kenara attığı aydınlara, in-
sanlara yardım elini uzatır. O yüzden Bolşeviklerle arası açılır. Sefalet-
le geçen çocukluğunun-gençliğinin, ruhunda açtığı yaralara karşın on-
da okumuşlara, zenginlere karşı bir nebzecek olsun kin yoktur. Hay-
vanları da sever. Dört yaşındayken babasının gömülmesi sırasında en
çok üzüntü duyduğu şey, mezar çukurundaki kurbağaların da canlı
canlı gömülmesidir...

Okumak onda iliklerine işlemiş bir tutkudur. Günde on dört saat
çalıştığı zamanlar okur. Mum bulamaz, erimiş mumlarda yeni mum-
lar yapar yine okur. En çok Turgenyev'i sever. Dickens'ın anlatımına,
insan sevgisine hayrandır. Okuduğu kitapların kahramanlarının çalışıp

çalışmadığının, neyle para kazandıklarının anlaşılamaması hep kafasını kurcalamıştır.

Kişiliğini şekillendiren insanların başında büyükannesi gelir. Daha sonra da Kraliçe Margot. Çocukluğunda aynı evde oturdukları zarif kiralıya taktığı addır Kraliçe Margot. Genç kadın ona yeni yeni kitaplar verir, Gorki'deki kitap tutkusunu alevlendirir, yönlendirir. Kadını gözünde yücelttikçe yüceltir Gorki. Duyduğu açık saçık hikâyelerden, tanık olduğu kaba saba cinsel sahnelerden bildiği kadınlara hiç benzemez Kraliçesi; ama bir gün onu da sevgilisiyle yatakta görür, düş kırıklığına uğrar. O, romanlarda tanıdığı kadınları, romanlardan bildiği duygulu ilişkileri arıyordu çevresinde; gördükleri ise iğrençti. Şöyle diyordu bu konuda "Beni en çok kahreden, erkeklerin kadınlara davranışydı. Romanlarla yetişmiş olan ben, kadınları hayatın en güzel en önemli unsuru olarak görüyordum."7 Yaşamından dört kadın geçer. Bir oğlu bir kızı olur. Kadın erkek ilişkilerinde ahlakçdır.

Gorki çalıştığı işlerde düzenli, disiplinli, ilkelidir. Ustaları genellikle memnun kalırlar çalışmasından. Onun emeğe ve çalışmaya sevgisi kendi yaşamının uygulamasından çıkar, Marksist metinlerden değil. Ama çalıştığı bir mavnadan arkadaşlarıncı kovulur. Çünkü değişiktir herkesten, rahatsız etmektedir çevresini. Çünkü içki içmemekte, kadınlara sarkıntılık etmemekte, kitap okumaktadır. Gorki 19 yaşında intihara teşebbüs eder. Çevresindeki insanlar, insan ilişkileri sıkıp ezmektedir onu. Önce tabancayla ateş edip göğsünü deler, kurtulunca asit içer. İyileşince de intiharı anlamsız bulur.

Kişiliğini şekillendiren üçüncü önemli kişi Narodnik devrimci Roman'stır. Ondıan devrimci düşünme ve çalışma yöntemini öğrenir. Roman'ın en beğendiğı yönü soğukkanlılığı, tevekkülü, en zor şartlarda bile asla yakınmamasıdır. Ana adlı romanında işler bu özellikleri. Ana'nın devrimcileri başlarına tüm gelenlere karşı yakınmazlar, öfkelenip, küfretmezler, dişlerini sıkıp mücadeleye devam ederler.

Gorki yaya olarak Rusya'nın birçok bölgesini dolaşmıştır. İlk öyküsü de Tiflis'te yayımlanır. Daha sonra *Küçük Burjuvalar* ve *Ayak Takımı Arasında* adlı oyunlarıyla ünü birden yayılır. Etrafını saran hayranlar ordusu arasında köylü kıyafeti, dağınıklığı, şaşkın davranışları, utangaç yüzüyle sıkıntı içindedir; fakat bu, ona duyulan sevgiyi daha da artırmaktadır. Çarlığa karşı muhalefette kararlı tutumuyla kısa zamanda kendini Bolşeviklerin arasında bulur. Kişiliğı kaypaklığa, çeki-

nikliğe, hesapçılığa uygun değildir çünkü. Gösterilere katılır, bildiriler kaleme alır. Tutuklanır. Uluslararası yazın çevrelerinin baskısıyla salıverilir. Gorki 1905 devriminin yenilgiye uğramasından sonra İtalya'ya gider. Amaç hem tedavi, hem tehlikeden kaçıştır. Siyasette kendine en yakın bulduğu ve çoğu zaman birlikte hareket ettiği güç Bolşeviklerdir yine. Ancak Gorki, Bolşevik siyaseti hiçbir zaman tam olarak benimsememiştir. Lenin'le her zaman dost kalmışlardır, ama yıldızları hiçbir zaman tam olarak uyuşmamıştır. Lenin'in politik dehasını takdir eder, zaman zaman aralarındaki anlaşmazlıklarda kendinin haksız olduğunu kabullenir, ancak duygusal, heyecanlarına kapılan, çabuk karar veren kişiliğiyle, Lenin'in politik maddiyatçılığını anlayamaz. 1905 devrim deneyini Rus ahmaklığının sonucu olarak görür. Devrimin başarısızlığından sonra aydınlar arasında yayılan reformist dini dalgaya karşı kararlı tavır alamaz. Dini inancı tüm kökleriyle kafasından çıkarıp atamaz. Bir yazısında kafasındaki din sorununun çözümünü o an için ertelediğini ağzından (kaleminden) kaçırınca Lenin'in şimşeklerini üstüne çeker. Gorki 1917 devrimini de kaygıyla karşılar. Ona göre Lenin, işçilerin kanıyla deney yapmaktadır. Devrimci Rus aydınlarının ve işçi sınıfının devrime katılan yabancı kitlelerce etkisizleştirileceğinden, bir kenara atılacağından korkar. Rus aydınlarının öfkeli kalabalıklardan zarar görmesinden, tarihi zenginliklerin tahribinden endişe duyar. Troçki, "Gorki devrimi bir müze müdürü gibi karşılamıştır", diyecektir bu nedenle. Gorki bununla da kalmaz, çıkardığı "Yeni Yaşam" adlı gazetede Nisan ve Ekim Devrimini sert dille eleştirir. Bolşevikler onu halka ihanetle suçlar. Devrimin zarar verdiği her sınıftan, her gruptan insan kapısını aşındırmakta, ondan yardım istemektedir. Gorki de durmadan Lenin'e başvurur, ona başvuran insanlar için torpil ister. Lenin, Gorki'nin hiçbir isteğini geri çevirmez, söylene söylene tavsiye mektupları yazar. Ama sonunda onu yeniden İtalya'ya gitmesi için ikna eder. Gorki'nin veremi azmıştır. Yurtdışında tedavisi uygun olacaktır. Üstelik uluslararası saygınlığı sayesinde orada Sovyetler için yardım toplayabilecektir. Bu yarı görev, yarı sürgünden seneler sonra geri döner Gorki. Lenin ölmüş, Stalin baştır. Ulusal kahraman olarak karşılanır ve ölene dek Rus yazınının, kültürünün önderi olarak kalır.

Gorki, resmi sosyalist otoritelerce sosyalist gerçekçi sanatın öncüsü olarak kabul edilir. Ancak roman tarzı yaşadığı dönemde de, günümüzde de tartışılmaktadır. Aslında çizgisi, romantizmle, gerçekçiliğin

ortasında bir yerdedir. Başka bir deyişle tipik, örnek sosyalist gerçekçi değildir Gorki. Karakterleri daha çok "bosyak"lar, yani serserilerdir. Bu serserileri, gezici işçileri, sağda solda düzensiz, süreksiz işlerde çalışanları anlatmadaki ustalığına başka tipleri anlatmakta ulaşamadığına inanılmaktadır. Gorki'nin kendisi de bir bosyaktır çünkü. Şehirden şehire gezmiş, düzenli, sürekli bir işi olmamıştır. Yerleşik değerleri reddedip kendi değerleriyle yaşayan, mal mülk kazanma hırsından uzak, kazandıkça birbirleriyle paylaşan, kazanmayınca hiç sızlanmadan aç yatan bu "olağanüstü" insanları sevmiştir Gorki.

İlk romanı *Foma*'da böyle olağanüstü ve vahşi bir yaşamda aykırı bir burjuvayı anlatmıştır Gorki. Yazın otoriteleri dilini tumturaklı bulmuşlar ve beğenmemişlerdir. Önemli ilk romanı *Ana*'dır. *Ana*'da bir işçi gencin komünistleşmesi yanında esas olarak annesinin devrimcileşme süreci anlatılır. Sahneler işçi semtlerinde ve evlerde geçer çoğun; Gorki fabrikanın içini pek bilmemektedir. Bu roman politik çizgi bakımından Bolşevik bir romandır. Köylü devrimciliği eleştirilir. İşçi sınıfı öne çıkarılır. Ancak devrimci aydınlar içinde köken ayrımı yapılmaz. Aksine burjuva aristokrat kökenli devrimcilerin özverisi yüceltilir, bu konudaki kaba kökenci yaklaşımlar eleştirilir. Lenin'in bu romanı sevdiğini biliyoruz. Gorki'ye tek övgüsü ise, işçilerin kitabı okuyarak yararlandıklarını, romanın tam zamanında geldiğini söylemekten ibaret olmuştur. Bir slogan romanı değildir Ana, ama tarihi ve politik öneminin dışında çok iyi bir roman da sayılmaz anlatım düzeyi açısından. Romandaki Ana'nın sürekli olarak sosyalizmle İsa öğretisini birleştirmeye çalışması da ilginçtir.

Gorki'nin çocukluğu kavgaya dövüşle geçmiştir. Sırf eğlence olsun diye dövüşmüştür bazen. Ama eserlerinde şiddetin yüceltilmesi yoktur. Şiddet ancak zorunlu olduğunda başvurulacak, övgüsü yapılmayacak bir olgudur. Gorki'nin devrimcileri bilirler ve katlanırlar ve mücadelede devam ederler.

Gorki'nin bana göre en güzel eserleri, üçlemesini oluşturan, *Çocukluğum*, *Ekmeğimi Kazanırken* ve *Benim Üniversitelerim*'dir. Coşkusunu ve anlatım ustalığı en yüksek düzeyde bu romanlarında birleşmiştir. Sonraki eserlerinde aynı coşku düzeyini, sıcaklığı koruduğu söylenebilir. Kanımca bunun yaşam çizgisiyle bir bağı olsa gerektir.

Gorki, Sovyetler Birliği'nde yaşadığı son dönemde, yeni düzenin ekonomide ve toplumsal yaşamda kazandığı başarılarla hayranlığını her

fırsatta ifadeden kaçınmamıştır. Kendini yazının ve kültürün gelişmesi çalışmalarına vermiş, umut veren her yeni yazarın ortaya çıkışıyla sevinmiş, genç yazarların elinden tutmuştur. Bu dönemde ona yöneltilen tüm eski eleştiriler de unutulmuştur tabii. Dönemin resmi ideolojisiyle Gorki'nin yazın çizgisi arasındaki ayrılıklar tümüyle giderilmiştir.

Komünistlerden gelen eleştirilerin azalması Gorki'ye yönelik eleştirilerin azaldığı anlamına gelmez tabii ki. Rejim muhalifleri onu, edebiyatın yavaş yavaş ölmesine sessiz kalmak, eski mücadele arkadaşlarının ortadan kaldırılmasına göz yummak, sosyalist sistemde ortaya çıkan yeni ayrıcalıklı sınıfa katılmakla suçlamışlardır.

Gorki'nin kişiliği kendi ifadesiyle kızgın korların arasına sokulmuş demirdir. Onun sanatı da öyledir. Halkı anlatır, halk öykülerinin diliyle, halk deyişlerinin zenginliğiyle anlatır; incelik yoktur genel olarak, kibar kişilikler, ince bir deyiş yoktur. Serttir romanı, demirin korlaştığı yerde yumuşar, yakar. Tolstoy'la "dost!" olmuşlardır. Mesafeli bir dostlukluktur bu. İki taraf da birbirinden çekinir. Tolstoy, Gorki'nin eleştirel zekâsından korkar, Gorki de Tolstoy'un engin bilgisinden, aristokrat ruhundan. Çehov'la dostlukları daha içtendir. Gorki yine de Dostoyevski'nin de, Tolstoy'un da, Çehov'un da sanat çizgisine karşı mücadele etmekten geri durmamıştır. Gorki'nin içinde "iki insan vardı. Biri kitaplarıyla baş başa, insanlardan uzak, huzurlu bir yaşamı özleyen insan, öbürü korkunun o müthiş gücünü, aklını nasıl başından alacağını, pis ayaklarıyla yüreğini nasıl ezeceğini bilen" ve o yüzden korkuya karşı mücadele eden, kavgaya her an hazır insan. Gorki bu iki insanı da eserleriyle bize tanıtmış, güzelliklerini göstermiştir.

Kasım 1994

KİŞİLİK ve ESTETİK-3 DOSTOYEVSKİ

"Herkes birbirine karşı her bakımdan suçludur... Dünyadaki her şeyin ve herkesin suçunu taşıyız, yalnızca genel dünya suçunu değil, fakat dünyadaki herkesin ve her şeyin suçunu birey olarak taşıyız."

Dostoyevski¹⁵

"Shakespeare ile ilgili her şey çok karanlık. Bu karanlık, çözümlemeyi büyük ölçüde engelliyor. Bu da bir yazarın yapıtlarının yorumlanmasında onun kişiliğinin, yaşamöyküsünün pek az yararı olduğunu ileri süren edebiyat tarihçilerinin tutumunun ne kadar yanlış olduğunu bir kez daha kanıtlıyor. "¹⁶ Lunaçarski'nin Dostoyevski incelemesinde bu satırları okuyoruz. Dostoyevski'yi incelemek "Kişilik ve Estetik" bağlantısında zor fakat iyi bir seçim olsa gerek. Zorluğu ve iyiliği şuradan kaynaklanıyor : Daha önce incelediğim Lermontov ve Gorki, kişiliklerini ana hatlarıyla tuttuğum sanatçılar. Lermontov'u yaşadığı dönemin eğilimleri içinde ele aldığımızda, Gorki'yi esas yönelimlerine göre incelediğimizde, fikirleriyle fikirlerim arasında belirgin koşutluklar buluyorum. O yüzden ortaya çıkardıkları sanat ürünlerini beğenmem ve bunun nedenlerini açıklamam kolay ve doğal. Ya Dostoyevski için aynı şeyleri söyleyebilir miyim? Kişiliğinde, yaşamı boyunca izlenen tavır alışlarında hiç beğenmediğim öyle çok yan var ki. Üstelik dinci ve aşırı milliyetçi bir yazar. Bunlara karşın eserlerini beğeniyorum. Neden? İlk akla gelen olasılık şu Dostoyevski, büyüklüğünü herkesin kabul ettiği, klasikleşmiş bir yazar. Bu anlamda toplum ve egemen kültür baskısıyla, yapıtlarını düşünmeden, sorgulamadan okuyorum ve kaçınılmaz olarak beğeniyorum... Bu olasılık üstünde uzun uzun düşündüm ve yazarın yapıtlarını, yaşamını dikkatle okudum.

Okurken şunları sordum kendime Ben Dostoyevski döneminde yaşasaydım ona karşı ne tutum alırdım? Ya da benzer bir soru Dostoyevski bugün yaşasa, ona sistemin yazarı gözüyle bakar, resminin üstüne bir çizgi çekip geçersiz mi ilan ederdik? Bunların yanıtlarını yazı ilerledikçe vermeye çalışacağım.

Başlangıçta açmak istediğim bir nokta var : Kişilik, insanda diyalettik bir birlik içinde dünya görüşü, ideoloji, politik tercih ve yaşam biçimiyle örtüşüyor. O yüzden kaçınılmaz olarak benim kişilik araştırmam psikanalizci ya da öteki anti-Marksist yaklaşımlarda olduğu gibi felsefeden, siyasetten, estetiğin temel sorunlarından kopamıyor, aksine onların içine içine giriyor. Lunaçarski'nin konuya bakışının da böyle olduğunu gördüm. Ayrıca ben, yalnız sanatçının kişiliğini değil, onun eserlerini okuyacak, yorumlayacak insanların kişiliğini incelemeyi de sorunun aynı önemde (belki daha önemli) bir parçası sayıyorum. Bu anlamda soruları şöyle çoğaltabiliriz Dostoyevski'deki, bugün onu çok farklı kişiliklerin beğenmesine yol açan özellikler nelerdir? Yazar bu anlamda eserlerini nasıl yapılandırmıştır?

Yaşamından Çizgiler

Dostoyevski 1821'de Moskova'da doğdu. Çocukluğunun ilk yılları babasının çalıştığı hastanenin yanındaki küçük bir lojmanda geçti. Doktor olan babası despot bir adam, annesi silik, hastalıklı bir tipti. Altı kardeşi vardı, ama yalnızdı. Ailenin sosyal bir yaşantısı, çocukların kardeşlerinden başka arkadaşları yoktu. Bu yalnızlık ve arkadaşsızlığın hayatında ve eserlerinde belirgin izler bıraktığı söylenir.¹⁷ Babası çocukların yetişmesi için aile içinde daima ciddi, bilimsel konulardan söz eder, edebi eserler okurdu. Ancak küçük Fiodor'un hastanedeki hastalarla bile konuşmasına izin vermezdi; çocuk bu yasağı kaçamaklarla delerdi. Fiodor daha o zamandan okumaya tutkunduydu; öyle ki on iki yaşındayken Scott'u tümüyle okumuştuydu.¹⁷ On yaşındayken aile bir çiftlik evi satın aldı; Fiodor'un ve ailesinin yaşamı biraz renklendi. Ancak yalıtılmış yaşam biçimleri burada da sürüyordu. Dostoyevski'nin yaşamındaki en uzun kırsal yaşantı dönemi bu çiftlikte geçen dönemdir. O yüzden köyü, kır yaşamı, kır insanını bilmediği, onun bir şehir yazarı olduğu söylenir. Dostoyevski yaşamı boyunca karşılaştığı her iz bırakı-

cı tipi, başından geçen neredeyse her önemli olayı eserlerine yansıttı. Bu nedenle Dostoyevski'nin yapıtları, yaşamı ve yaşamsal sorunlarından bağımsız ele alınmaya uygun değildir. O, eserleri ile yaşamı arasında çizgi çeken bir insan değildi; bunun tam tersini yapardı. Bakın Lunçarski bu konuda ne söylüyor "Bizim biçimcilerimiz – en küçük inandırma şansları olmasa da – günümüz okuyucusuna genel olarak bütün yazarların, hatta aralarında en büyüklerinin bile kendi yapıtlarından uzak durduklarını, onlara bir zanaatçılık alıştırması gözüyle baktıklarını, onlarla yalnız biçim açısından ilgilendiklerini söyleyip duruyorlar. Dostoyevski için böyle bir sav ileri sürmek insafsızlıktır... Dostoyevski kendi romanlarında geçen söz ve davranış çatışmalarına yoğun bir heyecan, sevgi ve nefretle kulak verir."¹⁶ Çiftlikte evden uzakta açık bir alandayken birileri "kurt geliyor" diyerek bağırırlar. Küçük Fiodor ne yapacağını bilemez, korkuya kapılır. Dehşet içinde eli ayağı tutulmuşken yaşlı bir köylü gelir, onu yatıştırır. Bu adam ve bu olay, daha sonra halk insanının o kendine özgü, doğal güven vericiliğinin, sevecenliğinin, bilgeliğinin simgesi olarak *Karamazov Kardeşler*'e girer.¹⁸ Yine çocukken, bir bakanlık kuryesinin daha hızlı sürmesi için arabacısının ensesine yumruk attığını, adamcağızın da o acıyla atları nasıl kırbaçladığını görür ve belleğine kazınan bu iğrenç olay daha sonra *Yeraltından Notlar*'a girer.^{18, 19} On beş yaşındayken annesi iyice hastalanır ve ölür. On altı yaşında da kardeşi Michael'le birlikte askeri mühendislik akademisine girer. Bu kardeşi, yaşamı boyunca en iyi arkadaşı olan kardeşidir. Akademideki ilk yıllarında Dostoyevski şöyle tarif edilir : "Acemi görünümlü, zayıf yapılı, sarışın ve garip derecede solgun, dans sınıflarından ve Akademideki hayatın diğer hafif yanlarından kaçan, karanlık, havasız bir yatakhane köşesinde mum ışığında bir şeyler okuyan ya da yazan, ya da bir aşağı bir yukarı dolaşarak kendisine benzeyen bir ya da birkaç kişiyle var olma sorunları üzerine pek yaşına uymayan tartışmalara giren bir genç."¹⁷ *Yeraltından Notlar*'da yazar, adeta bu yıllarını anlatır "Okulumuza yeni gelenlerin yüzleri zamanla bozulup anlamsızlaşıyordu. Bakmaya doyamayacağınız çocuklar birkaç yıl içinde değişerek biçimsiz birer varlık olup çıkıyorlardı. Henüz on altı yaşında olduğum halde onlara somurtarak yabansı yabansı bakıyordum. Düşüncelerinin kıtlığı, uğraşlarının, oyunlarının, konuşmalarının saçmalığı daha o zamandan beni şaşkına döndürmüştü. Pek çok önemli konuyu bilmemeleri, insanı etkileyip

şaşkına çeviren bir sürü soruna ilgi duymamaları ister istemez kendimi onlardan üstün görmeme neden oluyordu... Daha o yaştayken başarılı insanlara tapmaya alışmışlardı. Önemsenmeyen, küçük görülen bir şey doğru da olsa onların insafsızca, rezilce alaylarından kurtulamıyordu..."¹⁹ Kardeşi Michael'den ayrılmak zorunda kalır. Bu, onun için büyük kayıptır. Kardeşine mektuplarında Schiller'e tutku derecesinde hayran olduğunu yazar. Şidlovski adında genç bir şairle tanışır o sıralar. Bu genç Dostoyevski'yi çok etkiler. Koyu bir dindarlıkla Tanrı tanımazlık arasında bocalayan tutkulu, ateşli bir insandır Şidlovski; sonunda rahip olmaya karar verir. Ancak keramet sahibi bir keşiş ondan dünya sorunlarına yönelmesini ister. Papaz kıyafetini çıkarmadan köyleri dolaşmaya, karşılaştıklarına İncil okumaya başlar Şidlovski. Çok geçmeden de ölür. Bu olay ve bu kişi daha sonra *Karamazov Kardeşler*'e girecek, İvan Karamazov'u, Alyoşa'yı yaratacaktır.¹⁸ Bir süre sonra Dostoyevski'nin babası, zulmüne dayanamayan birkaç köylüsünce öldürülür. (Adam doktorluğu bırakmış, oldukça geniş arazisi üzerindeki köle köylülerinin başına geçmiştir.) Fiodor, daha bir ay önce bu cimri adama sitem dolu bir mektup yazmış, belki ölmekte olduğu anda da ona lanet okumuştur. Dostoyevski bu olaydan derin bir üzüntü ve suçluluk duyar. Suçluluğunun boyutunu kestiremiyoruz. Ancak yazarda, babanın ölümünün suçluluğunu duyma izleği öylesine yer etmiştir ki, en son büyük romanı olan *Karamazov Kardeşler*'i bu izlek üstüne oturtmuştur. Freud, elbette kerdi anlayışı çerçevesinde bunu Oidipus kompleksine bağlar; analizini, yazarın gizli eşcinsel olduğunu saptamaya dek vardır. Çünkü yazar, erkeklerle kadınlardan daha sıkı dostluklar kurmakta, sevdiği kadınlarla ilişkilerinde ona rakip olan hemcinslerine yakınlık beslemektedir.²⁰

Okul biter, Savaş Bakanlığında göreve başlar. Fakat kısa zamanda sıkılır. Memuriyet ona göre değildir. Yoksulluk içinde geçecek profesyonel yazarlık hayatına atılmakta tereddüt etmez. Önce çeviriler yaparak işe başlar. Çok geçmeden, mektuplardan oluşan bir roman olan *İnsancıklar*'ı yazar. Romanını edebiyatla ilgilenen arkadaşı Grigoroviç'e okur. Grigoroviç bu eseri Nekrasov'a götürür. Nekrasov da romanı o kadar beğenir ki, Grigoroviç ile birlikte gece yarısı Dostoyevski'nin evine gelip onu kutlarlar. Nekrasov, eseri zamanın ünlü sosyalist eleştirmeni Bielinski'ye götürür. Edebiyatımızın yeni Gogol'ü doğdu. der. Bielinski de romanı beğenir ve yapıtı daha basılmadan Dostoyevs-

ki'nin yıldızı parlar. Ancak çabuk sönecek bir yıldızdır bu. İnsancıklar'dan sonra 1849'da tutuklanıncaya dek yazdığı eserleri ilk romanınıninkine yakın bir beğeni bile toplayamaz. Dostoyevski bu durumu başta Bielinski olmak üzere sosyalist çevrelerle görüş ayrılıklarına düşmesine bağlamıştır. Oysa asıl nedenin bu olmadığı anlaşılmaktadır. Dostoyevski, hiçbir zaman tam bir sosyalist olmamakla birlikte o yıllarda sosyalizm karşıtı da değildir. Sorun, Bielinski'ye göre şudur : "Ne yazık! Dostoyevski su götürmez bir istidattır. Fakat oturup çalışacağı yerde kendisini dahi zannederek dolaşırsa hiçbir zaman ilerleyemez." Panayev ise şöyle söylemiştir "Günün küçük yıldızlarından birini az kalsın deliye döndürecektik... Nihayet işi saçmalamaya vardırı. Daha sonra bizi silkeledi ve unuttu. Zavallı! Onu biz mahvettik. Biz gülünç yaptık." Nekrasov da onu Rus edebiyatının sivilcesine benzetir.¹⁸

Dostoyevski eleştirilerden bunalır, herkesin kendisiyle alay ettiğini sanmaya başlar. Bir yandan salonlara, topluluklara girmekten geri kalmazken, gerçekte daha da içine kapanır, beceriksiz, tuhaf davranışlarıyla kendini rezil eder. O dönemdeki yaşantısı ve izlenimleri daha sonra *Budala* romanının Prens Mişkin'ini yaratacaktır.

• Dostoyevski parayla ilişkisi hep bozuk kalmış bir insandır. Para kazanmakta yeteneksiz olduğu gibi parayı elinde tutmakta da yeteneksizdir. Aşırı derecede müsriftir. Eline geçen parayı çevresindekilere yedirir, sonra kuru ekmeğe talim eder. Dayanamayacak hale gelince borç para aramaya çıkar. Müzmin sefaleti ikinci evliliğini yaptıktan sonra iyice ünlü olana dek sürmüştür.

Bu derbeder yaşam içinde yazar, kadınlarla ciddi bir sevgi ilişkisine girememiştir. Bir mektubunda fahişelerle gönül eğlentilerinin ona çok pahalıya mal olduğundan yakınmaktadır. Bunu, içe dönük sanatçının teselliye sokak fahişelerinde aradığı şeklinde yorumlayanlar olduğu gibi, sosyal yönü zayıf bir insanın durumunu iyi göstermek amacıyla uydurduğu çocukça bir yalan olarak yorumlayanlar da vardır. Gerçek ise ortada bir yerdedir. O ne sefahat adamı olabilmıştır, ne de perhizci.¹⁷⁻¹⁸

Rejim Karşıtı Dostoyevski

Geldik Dostoyevski'nin rejim muhalifliğine. Yazarın edebiyat çevresindeki ilk dostları, yandaşları, rejim muhalifleri ve sosyalistler olmuş-

tur. Ama onlarla tam bir fikri uyum içinde olmadığı halde tartışma içinde de bulunmadığını biliyoruz. Yazar bu dönemde düşüncelerini olgunlaştırmakta, eğilimlerinin muhasebesini yapmakta, politik konularda genellikle susmaktadır. Yazarın ciddi rejim muhalifliği 1847 yılında Petraşevski adında garip bir rejim muhalifinin kurduğu gruba katılmasıyla başlar. Bu küçük grubun yaptığı tek iş, bir evde düzenli olarak bir araya gelmek ve çeşitli yazılar, makaleler okuyup tartışmaktır. Sosyalizmden etkilenmiş liberal bir küçük muhalefet çevresidir bu çevre ve polisçe de yakından izlenmektedir. Dostoyevski, grubun toplantılara düzenli devam eden üyelerinden biri olmuş, ancak kendi ifadesine göre hiçbir zaman ihtilalci fikirleri benimsememiştir.¹⁸ Fakat köylü ayaklanmalarının yaygınlaşması, devlet baskısının artması ve 1848 Avrupa devriminin etkisiyle Dostoyevski giderek radikalleşir ve "öyleyse isyan etmeli"¹⁸ demeye başlar. Çok geçmeden Speşnev adında birinin önderliğinde, grup içinde yeni bir grup kurulur ve bir baskı makinesi bulunarak, açık propogandayı planlamaya dek vardırılır iş. Dostoyevski toplantılardan birinde (kişisel fikirleri yazılanlarla çelişse bile) Bielinski'nin, çarlığa, dine ve kiliseye karşı düşüncelerini içeren bir mektubunu okur. Çok geçmeden de tüm grup çarlık polisince tutuklanır. Yazar mahkeme süresince bir hücrede sekiz ay kadar yalnız kalır. Burada kitaplar okur, o zamana kadarki yaşamını gözden geçirir, garip bir huzura kavuşur. Sorgulamalarda arkadaşları aleyhine tek söz söylemez.

Bir gün hücreden çıkartılır; onlara mahkemenin son kararı verdiği söylenir ve o çok soğuk kış günü hepsi teker teker arabalara bindirilir. Az sonra bir meydana gelirler. Çoğu askerlerden oluşan bir kalabalık vardır alanda ve suçlular kurşuna dizileceklerin bağlandığı direkleri görürler orta yerde. Karar açıklanır : İdam!.. İlk üç suçlu direğe bağlanır ve komutan nişan al komutunu verir. Dostoyevski silahların patlamasını ve sıranın kendisine gelmesini beklemektedir, dehşet verici olayın yarattığı garip bir soğukkanlılık içinde. O sırada yeni bir komut ve açıklama duyulur İmparator suçluları idamdan affetmiştir. Daha sonra tüm bu senaryonun bizzat İmparatorca hazırlandığı anlaşılır.

Burada, Dostoyevski'nin Sibiry'a'da dört yıl sürecektir olan kürek cezasına geçmeden önce bana tuhaf gelen birkaç noktaya değinmek istiyorum. O günkü Rusya ile bugünkü Türkiye arasındaki farklara... Rusya vahşi bir ülke. İlişkiler acımasız ve nobran... Ama Türkiye daha vahşi bir ülke; ilişkiler daha iğrenç. Sözelimi koca İmparator bir grup

(pek de ünlü olmayan) siyasi tutuklunun cezalandırılma işini bizzat düşünüyor, birtakım senaryolar hazırlıyor, sanıkların cezalarını birer birer inceleyip artırıyor, azaltıyor. Belki sadistçe bir yan var burada; ama kapitalizmin yabancılaşması yok; ilişki yine de daha insani. Garip bir vahşet hüküm sürüyor ülkede; ama işin daha garip tarafı tüm bu sorgulamalar sırasında, hatta dört yıllık ağır kürek cezası boyunca Dostoyevski tek bir fiske bile yemiyor. O zamanın edebiyat ortamı da ilginç. İnsanlar birbirleri hakkında düşünüp pat diye söylüyorlar. Birbirlerini yeren şiirler makaleler yazıyorlar. Bizde ise her şey medyatik değerine göre düşünülüyor. Toplumcu yazarlarımız bile eğer medyatik değerlerini artırmayacaksa hasımlarını eleştirmekten, hatta onların sözünü etmekten çekiniyorlar.

Dostoyevski'nin bundan sonraki yaşamı çok ağır koşullar altında geçecektir. Dört yıl ağır çalışma cezası bir mahkûm olarak, altı yıl sıradan bir asker olarak sürgünde... İlk dört yılı, okuyacak bir gazete, konuşacak bir insan bulamadan cehennem gibi bir ortamda geçer. Burada yazar, gerçek halkı, gerçek köylüyü, gerçek suçluyu görür ve tanır. En ağır suçluların bile içindeki insani yönü, iyiliği bulup çıkartan romanlarını o sayede yazar. Sıradan suçluları nasıl gördüğü, onlarla nasıl birlikte yaşadığı konusunda değişik rivayetler vardır. Kendi ifadesine göre, bir aydın, bir soylu olarak sıradan mahkûmlar onu hiçbir zaman aralarına almamış, uzak ve soğuk davranmışlardır. Birlikte hapis yattığı başka bir aydına göre ise o daha başından itibaren, "Ben bir soyluyum, ben bir soyluyum," deyip durmuş, genellikle insanların arasına girmekten kaçınmış, somurtup bir köşede oturmayı tercih etmiştir.¹⁸ Bu görüş doğruluk payı taşımakla birlikte, biz Dostoyevski'nin hapishane arkadaşlarından çok şey öğrendiğini ve esas olarak onları sevdiğini romanlarından çıkarabiliriz. Bu kişiler "Başta *Ölümler Evinden Anılar*" olmak üzere birçok romanına çok canlı, çok somut portreler halinde girmiştir. Sibirya'dan döndüğünde Nekrasov onun için yazdığı şiiri göstermişti Dostoyevski'ye. Bu şiirde mahkûmların önce nasıl Dostoyevski'yi dışladıkları, sonra nasıl onun müridi oldukları anlatılıyordu. Dostoyevski Nekrasov'a şunları söylemiştir o zaman "Aksine, ben kürek mahkûmlarının müridiydim."

Saralı Dostoyevski

Şimdi yazarın tüm yaşamını etkileyen başka bir yönüne değinebilirim. Onu sık sık yoklayan, bazen ölesiye yıpratın nöbetlerine. Bu nöbetlerin sa-

ra (epilepsi) nöbetleri mi, yoksa konversiyon (histerik bayılma) nöbetleri mi olduğu günümüzde bile tartışmalıdır. Bu konuda hâlâ birbirine zıt pek çok görüş ileri sürülmektedir. Açıkçası veriler yetersiz olduğundan ben de kesin bir görüşe varamadım. Ancak anlatılanlardan, yazarındaki ilk nöbetlerin konversiyon şeklinde başladığı, hapishane yaşamından sonraki nöbetlerin nedensiz olarak gelen epilepsi nöbetlerine daha çok benzediği fikri bana daha doğru geldi. Yine de anlatılan ilk nöbetleri (bir cenaze alayının önünden geçişinden sonra ve bir baloda güzel bir kızla tanıştırıldığı sırada – bu konuda Turgenyev bir hiciv kalem alır –) duygusal bir yük taşımakla birlikte, bazı olgularda epilepsiyle konversiyonun birlikte bulunduğu da bir gerçek olduğuna göre, kesin bir yargının fazla önemi yoktur. Freud'a göre o ağır bir nevroz-ludur. Çocukluğunda bile ölüme benzeyen ağır uyku nöbetlerine girmekten korkmakta, öyle bir durumda beş gün bekletilmeden gömülmemesini tembihleyen küçük küçük kâğıtları sağa sola bırakmaktadır. Onda asıl sara nöbetleri ise babasının ölümünden sonra ortaya çıkmıştır.²⁰ Sonuç olarak yazarın, şu veya bu türde bir saralı olduğu kesin gibidir.

Peki saralılara özgü bir karakterden söz edilebilir mi? Saralıların bir bölümünde belirli kişilik özelliklerinin ön plana çıktığı ancak kesin bir saralı kişiliği ortaya konamayacağı psikiyatride bugün için kabul edilmektedir. Çoğu saralıda psikiyatrik bir bozukluk görülmez. Ancak saralılarda normal popülasyona göre daha fazla ruhsal bozukluk görülmektedir. Bazı saralılarda kişilik değişiklikleri de ortaya çıkabilmektedir. Görece sıklıkla ortaya çıkan kişilik özellikleri şunlardır : Düşünce-de viskozite, (yani belli konular, fikirlere aşırı bağlılık, hep aynı düşünce üstünde ya da etrafında dolaşma) sürekli yazı ve notlar yazma, kendini suçlama ve depresyona eğilim, bazen kendini çok üstün görme, sinirlilik, saldırganlık, katı ahlakçılık ve humor eksikliği, mistisizme yönelme, cinsel enerji azalması ve sapmaları.²¹ Anlaşılabileceği gibi humor (mizah duygusu) eksikliği ve son madde haricinde (ki bu konuda da spekülasyon olduğundan söz etmiştik) öbür özellikler, Dostoyevski'de mevcut bulunan özelliklerdir; ancak Dostoyevski'nin saralı karakteri nedeniyle Dostoyevski olduğunu söylemek – tümüyle yanlış olmasa da – cesaret isteyen bir iddiadır. Çünkü bu özellikler saralı olmayan birçok başka sanatçıda da görülmektedir.

Kürek mahkûmiyetinden sonra Semipalatinsk ve Tver'deki sürgün yılları başlar. Burada savcı dostu Vrangeli'den başka konuşacak insan yoktur. Ancak çok az da olsa bazı kitaplar okuyabilir ve çok zor koşullarda da olsa yazabilir. İlk aşkı da bu dönemde başlar. Bir memurun karısı olan Mariya Dimitriyevna'yla umutsuz dostlukları ilerler. Fakat Mariya'nın kocası ölünce umutsuzluk umuda dönüşür. Ancak kadın bir başkasına kapılmıştır artık. Bu durumu üzüntüyle kabullenir Dostoyevski ve rakibine hamilik etmekten de geri kalmaz. Bu olay yaşamında birkaç kez tekrarlanacak ve bağrına taş basıp sevgilisinin âşığına yardım eden adam teması (Freud'a göre gizli eşcinsellik) romanlarına girecektir. (*Ezilenler, Budala*) Fakat bir süre sonra gelişmeler Dostoyevski'nin umut ettiği doğrultuya kayar ve yazar bu kadınla evlenir. Acıma duygusunun hâkim olduğu bir âştır kadına duyduğu. Ancak ilk evliliğinde hiçbir zaman mutlu olamaz.

Dostoyevski Petersburg'a dönebilmek için dostu Vrangeli'den yardım ister ve Çar'a mektup yazar. Kendisini mahkûm ettiren 1. Nikola'nın ölümü üzerine bir kaside, 2. Aleksandr'ın tahta çıkışıyla ilgili yine bir övgü şiiri yazan ve Vrangeli'e mektubunda artık değişmiş olan fikirleri için ceza çekmesinin anlamsız olduğunu söyleyen yazar, sonunda İmparatora "Siz iyilerle kötüler arasında parlayan bir yıldızsınız" ifadesinin geçtiği bir bağışlanma dileği mektubu gönderir.¹⁸ Araştırmacı Troyat, bunun batılılarca anlaşılamayacağı, bir alçalma belirtisi sayılabileceği endişesiyle Rusya'da Çar ile tebası arasındaki ilişkinin ne denli babacan olduğuna örnekler verir; anarşist Bakunin'in bile Çar'a saygı dolu bir mektup yazdığından bahseder.

Tüm bu kasideler, mektuplar sonunda hedefine varır ve Dostoyevski 1859'da Petersburg'a döner.

Burada bizi ilgilendiren Dostoyevski'nin dünya görüşünde meydana gelen değişikliklerdir. Ancak onu da abartmayalım. Yazarın muhalif olduğu dönemde bile Çar karşıtı görünmediğini ve dini inancını yitirmediğini biliyoruz. Dostoyevski'de çektiği uzun acılara katlanabilmesini sağlayan bir savunma mekanizması olarak daha da gelişmiştir otoriteye itaat anlayışı. Hatta bu itaat, o acılardan bir çeşit zevk almayı, bilgeliğe özleme dönüşmüştür. Yine de otoriteye bağımlılık ve yerleşik değerleri temelinden sorgulayamama onun kişiliğindeki en zayıf,

en beğenmediğim yönlerdir. Sürgüne giderken eski Dekabiristlerden yaşlı bir mahkûmun karısının hediye ettiği İncil, onu on yıl boyunca ayakta tutan en büyük sembolik güç olmuştur. Hapisten çıktığında ise artık koyu bir dindar olarak görüyoruz yazarı. Şöyle der : "Biri İsa'nın hakikatın dışında olduğunu bana ispat etmiş olsa ve gerçekten İsa'nın hakikatın dışında olduğu belli olsa, hakikatın yanında olmaktansa İsa'dan yana olmayı tercih ederim."¹⁸ O Hıristiyan mezhepleri içinde de başka bir mezhebin değil, kendi ülkesinde hâkim olan Ortodoksluğun yanında yer almıştır. Sonuç olarak ülkede ne güçlüyse onun doğruluğunu akla uydurma yolunu seçmiştir. Otoriteye boyun eğmiş yazarları bakın Lunaçarski nasıl değerlendirir "Mihaylovski'nin, 'vicdanları hasta' Ruslardan söz edişi Nekrasov'un ahlaksal siyasal portresine çok uygundur. 'Hasta vicdandan' acı çeken bu adamların hepsi aşağı yukarı bilinçli birer fırsatçıdır; iki formülleri vardır : Ya 'korkunç olanı görürüm, ama onunla savaşmam' ya da 'korkunç olanı görürüm, ama onda onunla savaşmama ve kendime olan saygımı yitirmeme izin vermeyecek bir iyilik bulurum.'" Bunları devrimci düşüncenin gelişmesine büyük katkıları olduğunu söylediği Nekrasov için yazıyor Lunaçarski ve Dostoyevski'yi de aynı vicdanı hastalar kategorisinde değerlendiriyor. Ancak kişiliğindeki bu zaafı karşı eserleri Dostoyevski'nin vicdanını büyük ölçüde temizleyebilir mi? Onları oluştururkenki kişiliği – sanatçı kişiliği – (zaten bizim için önemli olan şey kişiliğininin bu yönüdür) aklanabilir mi? Bunları daha sonra göreceğiz.

Yeniden Yazar Olan Dostoyevski

Dostoyevski döndükten sonra kısa süreli parlamayıp sönmüş ününe ve yitirdiği dostlarına karşı çok hızlı bir çalışma içine girer. *Ölümler Evinden Anılar*, *Ezilenler* gibi romanlarını yayımlar. Bir yandan da kardeşi Michael'le birlikte bir dergi çıkarmaya başlar. Dergi, Slavcılar ile batıcı radikaller arasında yer almakla birlikte muhalif öğrencileri desteklediği gerekçesiyle kapatılır. Dostoyevski'de yavaş yavaş cesaretlenen bir muhalefet ruhu yine ortaya çıkar. Ancak bu ruh hiçbir zaman gençliğindeki düzeyine yükselemeyecek, yaşamının son yıllarında daha da sönecektir. Bir süre yurtdışında yaşar. Burada *Kumbarbaz* adlı romanında anlattığı gibi genç bir kadınla psikolojik yönden incelenmesi il-

ginç olabilecek garip bir aşk ilişkisi yaşar. (Bu aşkı *Kumarbaz*'da anlatır) Kumar tutkusuna kapılır ve çok miktarda para yitirir. Bu tutku yıllarca yakasını bırakmayacak ve yazarı herkesten borç isteyen, alınca geri vermeyen bir sefil durumuna düşürecektir. Karısının sağlık durumunun kötüleşmesiyle Rusya'ya döner ve son aylarında hep Mariya Dimitriyevna'nın yanı başında kalır. Eşinin ardından kardeşi Michael'i de yitirir.

Bu iki ölüm onu çok sarsar, ancak çabuk toparlanır ve bir yıl sonra ikinci ve son eşi Anna Grigorievna'yla evlenir. (Anna o zaman yirmi bir yaşındaydı.) Evliliklerinin ilk yılları yine yurtdışında geçer. Yazar kumara devam etmekte ve sefillikleri sürmektedir. Romanlarında anlattığı tipler gibi suçluluk duyguları içinde bunalmaktadır Dostoyevski. Yaptığı rezillikleri birilerine itiraf etmelidir, ama kime? İçini döktüğünde en çok acı çekeceği, karşısında en çok küçüleceği birine. Bu adam Turgenyev'dir. Ondan da borç para almış, bir türlü geri verememiştir. Evrensel üne, saygın bir yaşantıya kavuşmuş yazarın evine gider. "Kendimi çok küçük görüyorum," der mağrur yazara. Karşıdan bir ses gelmediğini görünce birden sinirlenir; "ama sizi çok daha küçük görüyorum" diye bağırıp çıkar.²²

Romanlarında küçük bir kızın kirletilmesi ve bunun suçluluğu izlediği çıkar karşımıza. Hatta biri, yazarın buna benzer bir şeyi yaptıktan övünerek söz ettiğini de iddia etmişti. En gizli sırlarını itiraf ettiği karısı bu söylentiyi şiddetle yalanladı. Birçok biyografici de bunun iftira olduğu görüşünde birleşti.¹⁷

Kumarbaz Dostoyevski'nin yaşamında ilginç bir nokta daha vardı. O şartlarda bile üvey oğluna, kardeşinin resmi ve gayri resmi eşleri ve çocuklarına düzenli olarak para gönderiyordu. Çoğu kez kuru bir teşekkür almasa bile... Ölen kardeşinin adı lekelenmesin diye borçlarını ödemeye çalışıyordu. Dostoyevski'nin ikinci evliliğinden, biri ölen üç çocuğu oldu. Eşi Anna bir süre sonra yazar üstünde ağırlığını koydu. Para işlerinden anlayan düzenli bir kadındı. Bir süre sonra Rusya'ya dönmeleri ve Dostoyevski'nin artan ünüyle birlikte ellerine çok para geçmeye ve rahat yaşamaya başladılar. Yazar hiç değilse son yapıtlarını rahat bir ortamda yazabildi. İkinci evliliği ona mutluluk getirmişti.

Dostoyevski, güzel eserlerin, çok çalışarak, sürekli yazıp bozarak yaratılacağına inanan sanatçılardan. Şöyle demektedir o "Kolayca yazılmış hiçbir şey olgun değildir. Shakespeare'in el yazılı çalışmaları

rında hiç silinti yoktur, deniyor. İşte bunun için eserlerinde bu kadar çok bozukluğa raslanıyor ya eğer çalışsaydı daha iyi olurdu."²² Para için yazmaktan sürekli yakınırdı. Çünkü bir yandan yetiştirememekten korkar, öbür yandan eserinin hatasız olmasını istediğinden kendini aşırı zorlardı. Çalışmalarında mükemmelliyetçi bir insandı. Ömrünün son yıllarında bile, biraz daha zaman olsa yazdıklarını daha iyi yazabileceğini söyler, anlatmak istediklerinin ancak yirmide birini ifade edebildiğinden yakınırdı.²²

Puşkin'in 100. doğum günü kutlamalarında ünü zirvesindeydi. Yaptığı konuşma daha sonra eleştirilse de o gün çok beğenilmiş, rakibi Turgenyev bile coşkuyla kutlamıştı onu. Artık bir peygamber gibi davranılıyordu Dostoyevski'ye. Gerçi en küçük şeye sinirlenen asabi bir insan olup çıkmıştı; ama yine de huzurluydu ve gelecek çalışmalarından umutluydu. Ölümü çabuk oldu. Akciğer kanamasına tutuldu, çocuklarıyla, yakınlarıyla vedalaştı ve üç gün içinde yaşamını yitirdi. (1881) Görülmemiş görkemde bir cenaze töreniyle gömüldü. Ancak Turgenyev hâlâ düşmandı ona. Arkasından şöyle dedi "Ve bu bizim Sade'miz için bütün Rus piskoposlarının törenler yaptıkları, bu evrensel insanın evrensel sevgisi üzerine vaizlerin vaazlar okudukları düşünlürse... Doğrusu, garip bir zamanda yaşıyoruz."

Dostoyevski Nasıl Değerlendirilmeli?

Şimdiye dek anlattıklarım, Dostoyevski hakkında kesin bir fikir vermiyor. Geçenlerde Tefik Taş yazısıyla ilginç bir konuyu anımsattı.²³ Ekim Devrimi öncesi ortaya çıkan, Ekim Devrimi sonrası güçlenen proletkült hareketi içindeki fütüristler, Puşkin, Dostoyevski, Tolstoy edebiyatı gibi geçmişin değerlerini temsil eden sanatı bütünüyle reddediyorlardı. Lenin ve Troçki bu eğilime karşı çıkarak geçmişin kültürel mirasını, geçmişin edebiyatçılarını savundu.

Bu ne anlama gelmekteydi? Bu anlayışı günümüze nasıl uyarlayabiliriz? Söz gelimi günümüzün burjuva sanatçılarını bu anlayışla desteklemek, hele ki bunlar kendilerini ilerici, toplumcu olarak gösteriyorlarsa onların arkasında yer almak Leninist bir tutum mu olacaktır? O tür sorulara yazının son bölümünde yanıt arayacağız. Önce Gorki'nin Dostoyevski'ye karşı tutumunu ele almakta yarar var. Gorki ba-

şından beri Dostoyevski karşıtıydı. O, Dostoyevskiciliği herhangi bir kötülük olarak değil başta gelen kötülük olarak göstermekteydi. Küçük burjuvalar halkın acılarını yüceltmekteydi ona göre. Gorki, "Hep boyunca eğmiş bir halkı tanıyan Rus edebiyatına çatar; orada Dostoyevski şöyle bağırır : 'Dayan!' ve Tolstoy : 'Kötülüğe şiddetle karşı koyma!' Ve Gorki şu sonuca varır 'Bu görev insanlığa aykırıdır!'"²⁴ Ayrıca söyler : "Ben bu iki büyük sanatçının yapıtlarını eleştirmiyorum. Onların içindeki küçük burjuvaları ortaya çıkarmakla yetiniyorum."²⁴ Rus anarşistlerini alaya aldığı *Ecinniler* için de şöyle demektedir "Ecinniler romanının Academia yayınevince mutlaka basılmasından yanayım. Dostoyevski'nin romanı öteki birçok kitabından çok daha önemli ve seçik bir biçimde kaleme alınmıştır. *Karamazov Kardeşler*'in yanısıra *Ecinniler*, yazarın en başarılı romanlarından biridir."²⁵

Dostoyevski'nin Sanat Yöntemi

Dostoyevski'nin dünya görüşü, sanat anlayışı nedir? Sanatta, düşüncelerini oluşturma ve anlatmada kullandığı yöntem nasıldır? Bu sorulara yanıt bulmak, eninde sonunda dinci ve aşırı milliyetçi bir insanın nasıl büyük bir yazar olduğunun yanıtını bulmak demektir.

Açımlayıcı olduğundan Lunaçarski'den uzunca bir alıntıyla konuya giriyorum : "Bahtin, Dostoyevski'nin romanlarının düzenleniş yönteminin belli temel özelliklerine çeviriyor dikkatini; bunlar romancının toplumsal, ruhsal doğasından doğal olarak, hatta elinde olmayarak kaynaklanan ve kitaplarının üzerinde belirleyici bir etki taşıyor görünen özelliklerdir. Bahtin'in ele aldığı biçimsel yöntemlerin hepsi de aslında tek bir olguya, Dostoyevski'nin bütün yapıtları için onun önemli gördüğü bir olguya dayanmaktadır. Bu olgu 'ses çokluğu', çok seslilik olgusudur... Bahtin'in söylemek istediği şey şudur : Dostoyevski yarattığı kişileri ne kendi 'ben'inin maskesi yapar, ne de onları, son çözümlemede yazar olarak kendisinin baştan saptadığı belli bir görevi yerine getirmek üzere ayarlanıp tasarlanmış bir ilişkiler bütününe içine yerleştirir.

Dostoyevski'nin roman kişileri bağımsız olarak gelişir, yazarlarına hiç başvurmaksızın, yalnızca kendi kişiliklerine egemen temel yaşam ilkesinin zorlamalarına kulak vererek söylemeleri gereken şeyleri söyler-

ler (ve Bahtin'in de haklı olarak belirttiği gibi söylemeleri gereken şeyler genellikle bütün romanın anahtarını sunan şeylerdir.)"

Bu özellik bence büyük yazarı büyük yapan özelliklerin en önde gelenidir. Dindar yazar Dostoyevski'nin yarattığı "Raskolnikov'un Tanrı'ya inancın anlamsızlığını kanıtlamaya çalışmak için başvurduğu mantık çürütülecek gibi değildir."²⁶ Romanlarındaki en hassas sorun olan Tanrı-İsa-Din sorunsalı üstüne tüm karakterler kafalarını patlatırcasına düşünürler. Diyalektik materyalist düşüncenin yaygınlaşmadığı koşullarda bazı kahramanlar neredeyse dört dörtlük ateist görüşler ile ri sürerler. Kahramanı İvan, henüz hiçbir şeyden haberleri olmayan küçük çocukların çektiği acıları görerek "kutsal ahenk"e isyan eder, şöyle der "O iğrenç yerde öcü alınmamış gözyaşları döküp göğsünü yumruklayarak Tanrı'cığına yalvaran yavrunun tek bir gözyaşına değmez bu üstün ahenk!"¹⁵ Aynı kitapta başka bir hikâye anlatır. İsa yüzüne döner, ama engizisyoncular yakalayıp zindana atarlar onu. Büyük engizisyoncu, elinde meşale zindana gelir ve şöyle der : "O musun yoksa sadece onun benzeri misin, kim olursan ol, hemen yarın hüküm giydirip en azılı zındık olmak suçuyla yakacağım seni. Bugün ayaklarını öpen halk yarın bir işaretimle atılacağın ateşe odun taşımaya koşacak..."¹⁵ Kolya ise şöyle söyler İsa için "Tam anlamıyla bir insandı. Zamanımızda yaşasaydı devrimcilere katılır, belki ön saflarda bayrağı taşıyan olurdu. Hatta mutlaka böyle olurdu..."¹⁵

Dostoyevski tezi olan, romanlarında tezlerini savunan bir yazardır. Onu büyük yapan özelliklerinden biridir tezlilik. Yapıtları eninde sonunda (karakterlerin tüm bağımsızlık çabalarına karşın) belli tezlerini doğrular yönde gelişir ve sonlanır. Ama o yollarda sürekli sağa sola yalpalar; bir inancı kuvvetlendirmek isterken aynı zamanda zayıflatır. *Derlikanlı*'da, Versilov, yazarın şu karakterini açığa vurur "Derinleştirmek mi? Hayır derinleştirmeyi sevmem. Hem garip değil mi İnandığım bir fikri derinleştirerek anlatmaya kalkıştığım hemen her zaman daha sözün sonuna varmadan inancım azalmıştır." Dostoyevski, romanlarında işte böyle bir derinleştirme yapar. Bir yandan bir hırsız, haydutu sonunda Tanrı yoluna dönmüşse bir nihilistten, sosyalistten üstün tutar, öte yandan kişiliğini derinden etkileyen gerçekçilik illeti yüzünden, tüm romanlarındaki en üstün kişi olan ermiş Zosima'nın cesedini beklenenden çok önce iğrenç kokular yaydırarak çürütür. Anlatımı öyle yetkin bir anlatımdır ki, Forster "ermiş romancı"ya örnek

olarak onu gösterir.²⁷ Buradaki ermişlik dini anlamdaki ermişlik değildir elbette. Bir düşünceyi-bir iletiyi, okuyucuya sıkmadan, ona bir şeyler öğretir havasına kapılmadan, o düşüncenin ulaşabileceği en derin anlamları, en yüksek duygusallığı yakalayarak anlatmaktır. Dostoyevski İncil'deki "Gerçeği tanıyacaksınız, gerçek sizi özgür kılacaktır" sözüne hep sadık kalmaya çalışmıştır. Öyle ki ölümünden sonra Kilise, romanlarını eleştirel bir gözle incelemeye başlamış; sansür, Zosima'nın öğretisinin halk arasında okunmasının temel ortodoks inançlara ters düştüğü için sakıncalı olduğu kararına varmıştır.²⁶

Dostoyevski'nin İnsan Felsefesi

Dostoyevski'nin "dünya görüşünün temelini insan kişiliği oluşturmaktadır."²⁸ Onun için her şeyin merkezinde insan vardır, her şey insan içindir. Tüm yaratıcı gücünü tek bir noktaya adanmıştır İnsan ve insan yazgısı. "İnsan sorununu çözmek demek onun için evrenin gizini, Tanrı sorununu çözmek demektir. Bu yüzden yapıtlarında Tanrıyla çatışma göze alınarak insan savunulurdu."²⁸ Dostoyevski romanlarında kır betimlemeleri yapmaz. Binaları, odaları, sokakları uzun uzun anlatmaz. Yurtdışına çıktığında bile onu caddeler, tarihi eserler, kafeler ilgilendirmezdi pek. O insanlara bakardı. Fiziksel görünüşleriyle bile uzun uzadıya ilgilenmezdi. Fiziksel görünüşler kişinin ruhsal durumuyla bağlantılı olduğu oranda incelenirdi yapıtlarında. O, temel olarak bir şey üzerinde dururdu. İnsan ruhu, insan kişiliği, insanın sorunları... Gündelik politikanın çoğu zaman içinde oldu. Ancak gündelik politikayı bile temel insan sorunları, yani kendi ilgi alanı açısından izledi.

"Dostoyevski büyük bir ruh devrimcisidir; her türlü katılığa uysukluğa karşıdır."²⁸ Yapıtlarında çok güçlü ve ilginç tipler çizmiştir. Romanlarındaki güçlü karakterler bağımsızlıklarına, özgürlüklerine tutkun kişilerdir. Özgürlüklerini kazanmak, var olma sorununu çözmek için olmadık işler yaparlar, akıllarını alabildiğine zorlarlar. Ancak akıllarını kullanmaları, cesaretli davranmaları onları özgürlüğe değil, açmazlara götürür. Dostoyevski'de aklın değil inancın zaferi vardır. İnsanlar ancak Tanrı'ya yaklaşarak huzura, gerçek özgürlüğe kavuşurlar.^{18, 22} Aklını kullanarak kendine ilkeler edinen, haklı gördüğü şey için her yolu mubah sayan kişi Tanrı'dan uzaklaşır, soysuzlaşır. Dev-

rim düşüncesine bu açıdan temelden karşıdır yazar. Bu alanda bile birbirine karşıt fikirleri birlikte düşünür ve eserlerine yansıtır. Bir yandan, "hiçbir erek için yaşamını ziyan etmemelidir insan" der; öte yandan, "Bu duvarı alnımla yıkamayacağım tabiidir; ama bu işten de sırf duvarın taştan olduğu için çekilmeyeceğim tabiidir" diyerek idealleri, düşünceleri uğruna en olmayacak eylemleri yapanları anlatır.^{22, 18} Romanlarındaki karakterlerin ikinci benlikleri vardır genellikle. Ya bir kişinin olumsuz bir karikatürü halinde başka bir kişi ya da şeytan kılığında görünür bu ikinci benlik. Yazar bu simgelerle kişinin içindeki bitmek bilmeyen mücadeleyi anlatır. Dostoyevski kötülüğü insanın içinde görür. İnsan kötülüğü yok etmek için acı çekmelidir. Ne günün hukuk sistemi, ne ilahi adalet; gerçek ceza kişinin ruhunda çektiği acıdadır ve gerçek temizlenme bu yolla olur.

Dostoyevski'nin romanlarında en çok işlenen temalardan biri aşk temasıdır. Dostoyevski aşk ile "özgür cinselliği" sık sık karşılaştırır. "Gerçek aşk bir başkası için hissedilendir; sefahat kendi kendini sevmektir. Sefahat kendi kendini kanıtlamaktır; kendi kendini kanıtlamak da kendi kendini yitirmek demektir. Çünkü insan başka bir insana olan coşkulu yaklaşımında, o insana içten gelen sevgisinde bulur kişiliğinin gücünü; insan kişiliği böyle güçlenir."⁽²⁸⁾ Ancak romanlarında "Hiçbir zaman ve hiçbir yerde aşk, sevinç ve tam bir birlik sonucunu getirmez. Tam karşıtı bir felaket, umutsuz ve yok edici bir işkence ögesi olarak çıkar ortaya."²⁸

İnsan için, özellikle aydınlar için esasta karamsar düşünceler besler. Özellikle *Yeraltından Notlar*'da ifade eder bu düşüncelerini. İnsanların yaptıkları saçmalıkların, kötülüklerin kişisel çıkarlarını bilmemelerinden, ona aykırı davranmalarından kaynaklandığını söyleyen Çerņişevski'ci sosyalist görüşe karşı çıkar. İnsanın çoğu zaman mantığının ve çıkarlarının buyurduğu gibi değil, gönlünün çektiği gibi davrandığını söyler. Şöyle seslenir aydınlara "Sizin kendi yaşamınızda yarıda bıraktığınız şeyleri ben sonuna kadar götürdüm. Üstelik sizler ödlekliliğinizi ölçülü davranış sayarak kendi kendinizi aldatıp duruyorsunuz."¹⁹ Ancak romanlarındaki kahramanlar tüm bu olumsuzluklar içinde insan arayışlarına devam ederler. Kendileri gibi yüce gönüllü bir insana rastladıklarında âşık olmuş gibi coşkuya kapılırlar. (Kolya'nın Alyoşa ile karşılaşması) Bu yüce gönüllü insanlar zamanın değerlerini, zenginliklerini, şaşaasını küçümser, alaya alırlar. Yoksul çocuk Kol-

ya'nın, Moskova'dan gelen ünlü hekime, "hekim efendi" diye hitap ederek aşığılaması gibi.

Dostoyevski Sosyalist mi, Anti-Sosyalist mi?

Dostoyevski'nin sosyalistliği de birbirine karşıt yönler gösterir. Her ne kadar Hoffman onun için, "Sözcüğün en insani anlamında sosyalist olan Dostoyevski sonuna kadar öyle kaldı" dese de, onun esas tavrı, bir mektubunda, "Toplumculuk daha şimdiden Avrupa'yı kemirdi; eğer fazla gecikilirse her şeyi yıkacak" diyecek kadar sosyalizm karşıtıdır. O, sosyalizmi bir emek sermaye çelişkisi sorunu olarak görmemiş, ona daha çok dinsel açıdan bakmış, bir Tanrı tanımazlık sorunu olarak görmüştür. Tavrı, o dönemde bilimsel sosyalist düşüncenin Rusya'da henüz pek güçlenmemiş olması ve Dostoyevski'nin genel olarak sosyalizmi değil önünde gördüğü ütöpik ya da anarşist sosyalistleri eleştirmiş olduğu gerçeğiyle bir ölçüde mazur görülebilir. Bu noktada, Marx'ın ütöpik sosyalistleri, Bakuninci anarşistleri, ayrıca *Ecinniler* romanında sözü edilen Neçayev grubunu ne denli ağır eleştirdiği örnek gösterilerek, Dostoyevski'nin sosyalizme gösterdiği anlayışsızlık suçu hafifletilmeye çalışılır.²⁵ Ama kanımca bu çabalar boşunadır. Çünkü her ne kadar yaşlılık dönemine rastlasa da sözü edilen dönem, Marx'ın eserler verdiği, Paris Komünü deneyiminin gerçekleştiği dönemdir.

Gençliğindeki kısa sosyalist macera bir yana, onun yaşlılık yıllarında da genel anlamıyla sosyalist ülkülerini koruduğu iddia edilir ve buna kanıt olarak 1870'li yılların sonunda yazdığı "Gülünç Adamın Rüyası" adlı öyküsü gösterilir. Bu öyküdeki kahraman, rüyasında, başka bir gezegende barış, eşitlik ve huzur içinde yaşayan insanlar görür. Böyle bir sevgi ortamında tapınaklara bile gerek yoktur. Üstelik rüyayı gören "Gördüğüm şeyin canlı hayali her zaman benimle beraber olacak, yolumu düzeltecek, bana yol gösterecektir" demektedir.²⁶ *Karamazov Kardeşler*'de de Zosima şöyle söyler : "Zındıklardan, kötüyü öğrenenlerden, maddecilerden yalnız iyi olanlardan değil, çünkü hele bu zamanda aralarında epey iyiler de bulunuyor, kötülerinden de nefret etmeyin." Başka bir yerde de şöyle der yazar : "Ben de eski bir Neçayevciyim, ben de idamdan döndüm... O zaman aydın kişiler arasında bulunuyordum... Her halde bir Neçayev olamazdım ama gençlik günlerimdeyken

Neçayev'i izlemeyeceğime söz veremezdim."²⁵ Yine şöyle söyler "Gençlerimiz bugüne kadar böylesine namuslu ve içten olmamıştır (bu olgu önemsiz değil, tersine çok önemli ve tarihseldir). Onları yan tuttukları için (üstelik hor görülenlerin yanını) suçlamak doğru olmaz."²⁹ Onun çok ileri görüşlü olduğunu, sosyalizmden değil, sosyalizm adına çirkin bir azınlığın çoğunluk üzerine tahakkümünden korktuğunu belirtenler de vardır. Dostoyevski'nin o denli ileri görüşlü olabileceği pek mantıklı gelmiyor bana. Ama, onun gerçekçi sanatı, Rusya'daki sosyalist devrimi hazırlayan koşulların, daha doğrusu sosyalist devrimi hazırlayan karakterlerin çok önceden ve çok yetkin bir tablosunu çizmiştir, denilmektedir ki buna katılmamak mümkün değildir.

Dostoyevski Hakkındaki Olumlu Yargıların Dayandığı Temel

Dostoyevski'nin sanatçı kişiliği nasıldır? Artık ilk baştaki sorulara daha somut yanıtlar verebiliriz. Her şeyden önce Dostoyevski tezi olan bir yazardır. Yaşadığı dönemdeki tüm politik, felsefi, ahlaki tartışmaların tam ortasında durmuş, yalnız o günkü tartışmaları değil, daha geniş boyutta ve daha derin tartışmaları da kafasında hep yaşamış, bunları romanlarına yansıtmıştır. Dostoyevski insancıl bir yazardır. Aç bir çocuğun ağlaması zihnini haftalarca meşgul edebilir, bu tür zihinsel faaliyetler romanının yönelimlerini saptayabilir. Ahlakçı bir yazardır. İnsanın özgürleşmesini sefahatta değil, ruhi yücelmede arar. Şehvete karşı sevgiyi, bencillığe karşı özveriyi, zulme karşı acıma duygusunu savunur. O, tüm bunların yanında otoriteye itaatli bir yazardır. Dindar ve milliyetçidir, Çara sadıktır. Ama sanatına damgasını vuran en önemli özelliği gerçekçiliği, ancak iyi bir bilim adamında görülecek dürüst gerçekçiliğidir.

Dostoyevski bu çağda yaşasaydı tutumu ne olurdu, ya da bugünün popüler yazarları onun çağında yaşasaydı Dostoyevski'ye karşı tutumları ne olurdu? Bu soruları lüzumsuz bir gevezeliğe yol açsın diye sormuyorum elbette. Amacım kültür alanındaki belli isimlerin eğilimlerini, çağın yönelimlerini, hangi sanat eserine neden iyi neden kötü dedikimizi tartışmak, bu yolla çizgiler arasında netleşmelere varmak... Bir de kişilik konusunda kalıpcı düşündüğüm sanılmasın. Belli tür kişiliklerin her çağda belli yönde tavır alacağı yönündeki iddiamın amacı da

aynı. Bu gerçeklik parçasına basıp ideolojik çizgi ayrışmalarına varmayı hedefliyorum, hedefi bulandırmayı değil. Kişinin yaşamındaki belirli olayların, çevre koşullarının o kişinin karakterinin şekillenmesinde önemli roller oynayacağını, dolayısıyla çağların, çevrelerin, insanların yönelimlerinde etkili olacağını inkâr etmiyorum. Söz gelimi Dostoyevski'nin nörolojik hastalığına günümüz koşullarında sonuç alıcı müdahaleler yapılabilseydi kişiliği de bir ölçüde değişik olabilecekti. Ya da örneğin 1800'lü yıllarda değil, Lenin döneminde, ya da Sovyetlerin gerilemeye başladığı dönemlerde yaşasaydı karşılaştığı kişiler, içinde yer aldığı olaylar farklı olacaktı ve bu da kişiliğine yansıyor başka bir Dostoyevski yaratabilecekti.

Ancak şu da bir gerçek bana göre : Kişilikteki çok kuvvetli özellikler çağdan, koşullardan çok daha az etkilenirken, aynı kişiliğin daha ortalama düzeyde özellikleri çevre koşullarından kuvvetle etkilenmektedir. Bu açıdan şunu rahatlıkla söyleyebilirim Dostoyevski'nin başka kişilerde çok nadir görülen bazı güçlü özellikleri günümüz koşullarında da yaşasa varlığını sürdürecekti. Dostoyevski günümüzde yaşasaydı, yaşamı boyunca düşündüğü, işlediği sorun yine insan sorunu olacaktı. İnsanın varlığı ve özgürleşmesi sorunu... O yine acı çeken her insanla birlikte acı çekecekti. Yine sistemin hukukunu, ahlakını, değerlerini, başarılı insanların boş yaşamlarını, sefahatı, sahte özgürleşme girişimlerini eleştirecekti. Yine gerçekçi olacaktı. Günümüz insanının belli başlı özelliklerini yetkin bir felsefeci, dürüst bir bilim adamı gibi, ama güzel bir roman diliyle ince ince işleyecekti. Muhtemeldir ki gençliğinde yine sosyalist olacak, ama cesareti, kararlılığı sıradanlığın üstüne yükselemediğinden yine muhtemeldir ki bu yoldan dönecekti. (Sosyalist olmanın tehlike getirmediği bir ülkede yaşasa belki de dönmeyecekti.) Dindar olabilirdi ya da olmayabilirdi. Ama temel ahlaksal sorunlarla, yaşamında güç alacağı kuvvetli bir moral sistemle bağı her zaman bulunacaktı. Sonuç olarak büyük bir olasılıkla sosyalistlerce eleştirilen ama yine de belli ölçütlerle ele alındığında güzel bulunan yapıtlar ortaya koyacaktı.

Ya günümüzün popüler yazarları? Onlar Dostoyevski döneminde yaşasalardı neler yazacaklardı? Ya da milliyetçi dinci Dostoyevski'yi beğenirken, politik anlamda ondan çok daha ilerici görünen kimi yazarlarımızı neden beğenmeyecektik? Şunun için Günümüzün popüler yazarlarının tezleri yok. Romanlarında tartıştıkları temel bir insan so-

runu yok. Bazıları bunun gereğini de yadsıyorlar. Dostoyevski'de düşünceleri, kişilikleri en yetkin biçimde anlatma sorununun dışında bir dil ve biçim sorunu yoktu. Bu yazarların tezleri olmadığı için dille, biçimle oynadılar ve onu da bozdular. Belki en önemlisi bu yazarlar gerçekçi olamadılar. Elit bir aydın çevresi ve elit bir sosyalist çevre dışındaki insanları tanıyamadılar, dolayısıyla dar bir çevre dışındaki insanları anlatmaya çalışırken gerçeklikten uzaklaştılar, yapaylığa düşüp estetiği yok ettiler. Bunların bazıları kendilerini toplumcu, düzen karşıtı olarak nitelerken; eserleri, yaşam biçimleri, insan ilişkileri ve sanat anlayışlarıyla sisteme hizmet ettiler, sistemi eleştirmede Rus burjuva liberallerinin çok çok gerisine düştüler. Yeterince toplumcu olmadığı için eleştirilecek ama bir yandan da desteklenecek, sahip çıkılacak bir edebiyat değil, köpekbalığı edebiyatı yaptılar ve bilinçleri kısırlaştırıp düzenle barışık insan kuşağı yaratma uğraşlarına destek verdiler.

Bir yanda Dostoyevski'nin ruh devrimi edebiyatı, öbür yanda köpekbalığı edebiyatı... Bakın Brecht sistemin sanatını nasıl anlatıyor "Köpekbalıkları insan olsaydı, onların da bir sanatı olurdu elbet. Köpekbalıklarının dişlerini parlak renklerde gösteren, onların boğazlarını zevk bahçelerine benzeten, bu boğazlarda yapılan muhteşem şenlikleri anlatan güzel resimler olurdu. Denizin dibindeki tiyatrolarda, kahraman olmak isteyen küçük balıkların köpekbalıklarının boğazından nasıl geçtiği anlatılırdı. Öyle güzel bir müzik yaratılırdı ki bando en önde giderken müziğin melodileriyle kendilerinden geçen, tatlı düşlere dalan küçük balıklar, köpekbalıklarının boğazlarına akın akın girerlerdi..."³⁰

Dostoyevski'nin özellikle apolitik bunalım dönemlerinde daha çok okunduğu bilinir. Evrensel değeri ve klasikleşmiş ünü nedeniyle onu okuyanlar ve beğenenler arasında çok derin kişilik farklılıkları görülmesi de doğaldır. Onu takdir edenlerin her biri ondaki zenginliğin kişiliklerine, dünya görüşlerine göre farklı yönlerini alacaklardır. Birisi yapıtlarının bireyci, gücünün yandaşı eğilimlerini güzel bulacak, başka biri insancıl, toplumcu yanını ön plana çıkaracaktır. Ama herhalde onda neyin neden güzel olduğunu tartışmak, ölçütleri ortaya koymak, sistemin sahte güzelliğinin boyalarını akıtacak, insani-toplumcu değerlerin yararına olacaktır.

Nisan, Mayıs 1995

KAYNAKLAR :

- (1) Afşar Timuçin, *Estetik*, BDS Yay. 1993
- (2) Ataol Behramoğlu, "Lermontov Ya da 'Acıya ve Öfkeye Bulanmış Demirden Bir Şiir'" Aşağıdaki eserin giriş bölümü.
- (3) Lermontov, *Hançer*, Çev. Ataol Behramoğlu, Adam Yay. 1983
- (4) AnaBritannica, Cilt 14, Ana Yay. 1989
- (5) Meydan Larousse, Cilt 12, Sabah Gazetesi.
- (6) Lermontov, *Çağımızın Bir Kahramanı*, Cem Yay. 1984
- (7) Nina Goorfinkel, *Gorki*, Kaynak Yay. 1992
- (8) Henri Troyat, *Gorki*, Telos Yay. 1991
- (9) Gorki, *Ana*, May Yay. 1974
- (10) Gorki, *Çocukluğum*, Remzi Kitabevi, 1973
- (11) Gorki, *Ekmeğimi Kazanırken*, May Yay. 1974
- (12) Gorki, *Benim Üniversitelerim*, Ararat yay. 1976
- (13) Gorki, *Artamonovlar*, Oda Yay. 1977
- (14) Gorki, *Küçük Burjuva İdeolojisinin Eleştirisi*, Gerçek Sanat Yay. 1990
- (15) Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, Adam Yay. 1993.
- (16) Lunaçarski, *Sanat ve Edebiyat Üzerine*, Adam yay. 1982
- (17) E. H. Carr, *Dostoyevski*, İletişim Yay. 1990
- (18) H. Troyat, *Dostoyevski*, D Yay. 1959
- (19) Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, Adam Yay. 1989
- (20) Freud, *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*, Işık Yay.
- (21) Kaplan-Sadock, *Comprehensive Textbook of Psychiatry* Vol.1, Williams-Wilkins, 1985
- (22) A. Gide, *Dostoyevski*, De Yay. 1965
- (23) T. Taş, *Sovyet Kültürü ve Proletkült Deneyi*, Evrensel Kültür, Kasım 1994
- (24) N. Goorfinkel, *Gorki*, Kaynak Yay. 1992
- (25) K. Stadtker, Rus Anarşizmine Yönelik Yergisel Bir Saldırı : Ecinniler, (*Dostoyevski'nin Mirası* adlı kitaptan, Pencere Yay. 1994)
- (26) B. Meylah, Dostoyevski'nin Sanatsal Düşüncesi (Yukarıdaki kitaptan)
- (27) Forster, *Roman Sanatı*, Adam Yay. 1985
- (28) Berdyaev, *Dostoyevski*, Adam Yay. 1984
- (29) K. Stadtker, Ütopacı Seçeneklerin Ayrıntılarıyla Betimlenişi : Karamazov Kardeşler (*Dostoyevski'nin Mirası* adlı kitaptan, Pencere Yay. 1994)
- (30) Brecht, *Canavar*, Varlık Yay. 1967

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PSİKOLOJİK, FELSEFİ, POLİTİK YÖNLERİYLE KİŞİLİK

Hiç kimse fiziksel görünümüyle bir başkasının aynısı değil. Tıpkı bunun gibi, yeryüzünde ne kadar insan varsa o kadar çok kişilik var. Başka bir deyişle her insan, hem organik yapısı; hem de düşünce, duygu, davranış özellikleri, yani kişiliği açısından birbirinden farklı. O halde kişilik denilen kavramı enine boyuna incelememiz gereksiz mi? Hayır. Hayır dememin en önemli nedeni, kişiliğin milyarlarca çeşidi bulunmasına karşın, temel kişilik özelliklerinin, buna göre oluşan kişilik gruplarının eşzamanlı olarak değişik toplumlarda, ya da bir toplumda farklı süreçlerde üç aşağı beş yukarı aynı kalmasıdır. İnsanın temel özellikleri nasıl eski Mısır'dan, ortaçağ Avrupa'sına, bugünün Türkiye'sine... pek fazla değişmemişse, temel kişilik grupları ve bu grupların olgulara yaklaşım kalıpları da pek fazla değişmemiştir. "Reel" sosyalist anlayışın psikolojiyi küçümsemesi, sol içinde buna tepki niteliğinde gelişen Frankfurt okulu ve benzeri Freud'cu idealist, masalsı psikolojinin kafaları karıştırması, kapitalizm muhaliflerinin insanı anlama çabalarını çıkmaza sokmuştur. Bu yazıda yukardaki başlıkla ilgili görüşler ve görüşlerimi, süren tartışmaları gözden geçirmeye çalışacağım.

İnsanın Yeğlemelerinde Esas Karar Organı : Kişilik

Büyük küçüklü tüm yaşamsal yeğlemelerinde ilk ve son sözü o insanın kişiliğinin söylediğini, temel bazı kişilik gruplarının belli davranışlara yatkınlığını ve bunların kolay kolay değiştirilemediğini kabul etmek, kişiye bambaşka bir felsefi, politik bakış açısı kazandırır.

Althusser'in sözünü ettiği "bilima damlarının kendiliğinden felsefesi", başka bir deyişle felsefesizliği, günümüz burjuva ruhbiliminin ve

psikiyatrisinin insanı anlama çabalarını çıkmaz yollara götürüyor. Zaten "kendiliğinden felsefe" ya da felsefesizlik denilen şey, egemen dünya görüşünü gizlemeye yarayan tavır alışları ifade ettiği gibi, o egemenliğin biçiminden başka bir şey değil. Günümüz ruhbilimi, eliyle yaptığını arkasıyla bozuyor, bir yandan da kazanımlarını egemenlerin yararına, kitleleri daha da sürüleştirme girişimleri doğrultusunda kullanıyor. Aslında psikolojinin felsefeyle bağının, "tarafsız" akademik anlamda bile olsa kurulması, insan gerçeğini anlama çabalarına güç katar.

Platon insanları kabaca üçe ayırmıştı Zenginliği sevenler, şerefi sevenler, bilgiyi sevenler... Heraklit'e, Platon'a, Aristo'ya göre insanların çoğunda maddi hazları amaç bilen ruhun aşağı itkileri egemendi. İnsan gerçekliğini yansıttığı için başka birçok düşünür ve yazarın katıldığı bu görüş, bugün de kuramda ve kllgıda geçersizleştirilememiştir. Ancak böylesi fikirlerin anlatımı, toplumcuların büyük tepkisini çekiyor. Çünkü klasik Marksist anlayış, önceli aydınlanmacı okulun da etkisiyle, insanın verilmiş bir doğası olmadığını, tek tek ve toplum olarak insanların özelliklerinin, içinde yaşadıkları toplumun ekonomik, sosyal ilişkilerince belirlendiğini savunur. Bazı yönleriyle katıldığım bu anlayışın iki noktada gediği var. İnsanın verilmiş bir doğası yoktur ama, evrim sürecindeki yerinin belirlediği belirgin bir doğası vardır. Bu doğa, yani temel özellikler bütünü, gerçekten değişir; fakat tarih içinde çok çok yavaş değişir. Tam bir değişim yeni bir evrimleşmeyle olasıdır. İkinci gedik şurada : Ortalama insanın, çoğunluğun davranışlarını, yeğlemelerini içinde yaşadıkları sistem belirler, bu doğrudur; fakat belirlenen şeyler oldukça yüzeysel yeğlemelerdir. Örneğin günümüz batı toplumları insana saygıda, nezakette, doğu toplumlarının oldukça ilerisindedir. Ancak biraz incelenince, farklılığın yüzeysel konularda ya da niceliksel farklılıklar olduğu görülebilir. Esasa ilişkin yaklaşımlarda hiçbir toplum birbirinin önünde değildir. Örneğin sosyalist toplumlarda bazı ortaklaşmacı sosyal davranışların alışkanlık haline geldiği bilinir. Ancak oradaki çoğunlukların da insana bakışta, (temelde) kapitalist toplum insanlarından farklı özellikler göstermediği kısa bir incelemeden sonra anlaşılabilir. Yani çoğunluklar, ortalama kişilik özellikleriyle yaşadıkları sistemi kendilerine uygun hale getirirler. Her tarihi dönemde ve sistem ne olursa olsun her toplumda mutlaka bulunan ve bulunacak olan "uç" ya da "kenardaki" ya da azınlık kişilik gruplarına gelince... Bunlar da yaşam anlayışı, yaşam biçimi, politik,

felsefi ya da estetik vb. yeğlemeler açısından daima çoğunlukla çelişen özellikler gösterirler. Uca kaydıkları oranda içinde yaşadıkları sistemden, koşullardan pek az etkilenirler. Sanatçılar, bilim adamları, psiko-patlar, militan faşistler, devrimciler vb. genellikle bu uç kişilik grupları içinden çıkarlar ya da bunlar başlı başına uçta yer alan kişilik gruplarıdır. Sosyalistlerin kuramsal planda genellikle karşı çıktıkları bu gerçek, bazen kuramsal planda, ama çoğu kez kılıgıda kabullenilir. "Öncü Parti", "Proletarya Diktatörlüğü" gibi kavramlar, hatta düpedüz "devrim" ve "devrimci" kavramları bu gerçeğin üzerinde biçimlenir. Ancak bu yarım yamalak kabul ediş, kitlelerin günün birinde topyekûn devrimcileşeceği hayali, işleri karıştırır. Geçmişte örneklerini sık gördüğümüz gibi, bir yandan tüm toplumun sosyalistleştiği yalanı tekrarlanır dururken, öte yandan bürokrasi ve despotizm alır başını gider. Kuramsal olarak ileri değerleri savunmanın veya risk altında gerilimli bir mücadele vermenin bürokrasiyi; önderlik, kadrolar ve kitleler arasındaki farkları gidereceği düşüncesi büyük bir yanılgıdır. Çünkü bürokrasi, kişiler arasındaki belirgin farklılıklar ve mücadelenin koşulları; her üçü de değişik kategorilerde işlerliği bulunan gerçekliklerdir ve birbirlerinden bağımsız olarak gelişirler. Kişiler arasında fark bulunmadığını söyleye söyleye bürokratlaşılabilir. Buna karşın gerçeği kabul ederek, tabanın bilinçli denetimi, ayrıcalık getirecek görevlerde sık değişimle bürokratlaşma azaltılabilir.

Kişiliği Belirleyenler Neler?

Değişik görüşlere göre, ilk birkaç yıldan ergenlik dönemi sonuna dek değişik yaşlarda esas özellikleri bakımından belirlendiği öne sürülen kişilik, insanın bundan sonraki temel birçok yeğlemesinde kanımca birinci belirleyen oluyor. Kişinin ailesine, topluma karşı alacağı tutumu, seçeceği arkadaş çevresini, heveslerini, uğraşlarını, yaşam biçimini, oluşmuş bu kişiliği belirliyor. Temel özellikleri açısından oluşmuş bir kişiliği çevre koşulları ne derece etkiliyor? Muhakkak bir etki var. Ancak yukarda açıkladığım gibi belli kişilik özellikleri sıradan düzeyde ise çevre koşullarının etkileyici gücü büyüyor. Belli kişilik özellikleri uç noktalarda, sıra dışı düzeydeyse çevre koşullarının etkileyiciliği azalıyor. Söz gelimi kişinin içinde bir müzik tutkusu, müziğe do-

ğal bir eğilim, doğal bir yetenek varsa, bunlar sıradanın üstünde bir güçteyse, o kişi muhakkak bir müzik insanı oluyor. Ancak çevre koşullarına göre bu müzik insanı bir müzik öğretmeni, amatör bir müzisyen olabileceği gibi, bir müzik dehası haline de gelebiliyor. Yine kişinin içinde potansiyel bir psikopatlık eğilimi güçlü biçimde bulunuyorsa, aile çevresi, toplum düzeni ne kadar olumlu olursa olsun kişi psikopatlaşıyor. Ancak çevre koşullarının durumuna göre bu psikopat, toplum içinde idare edilebilecek sorunlu bir kişi durumunda bulunabileceği gibi, canilik boyutunda zararlı bir kişi haline de dönüşebiliyor.

Burada kişilik oluşumunda genetik mi daha belirleyici, çevre mi? diye bir soru sorulabilir. Bu iki ana etmeni birbirinden kesinkes ayırmak olası değil. Çünkü kişinin nüvesinin ana karnında belirışinden başlayarak genetik temel ile çevre koşulları birlikte çalışmaya, birbiri içinde yoğrulmaya başlıyor. Ancak yine de hangisi esastır diye bir soru sorulsa, ben genetik etmenin esas olduğunda ısrarlıyım. Örneğin bu, şu demek : Genetik anlamda orta derece zekâlı bir insanı çevre koşullarını ne denli uygun düzenlerseniz düzenleyin, bir deha haline getiremezsiniz. Ya da genetik anlamda, başkaları için bir şeyler yapma tutkusu güçlü bir insanı, çevre koşulları ne derece olumsuz olursa olsun, "bana dokunmayan yılan bin yaşasın" mantığına kazanamazsınız. Çevre koşullarının düzenlenmesiyle iyileştirilecek, düzeltilecek birçok şey var. Fakat sınırları bilmek koşuluyla, sebat etmek ve çok çalışmak koşuluyla... Tavşan, insanın emzirmesiyle nasıl ki insan haline gelemese, örneğin toplumcu bir düzen altında yaşamakla büyük insan çoğunlukları beş on kuşakta toplumcu hale gelemez. Genetik etkenin rolü o denli büyük ki; son yıllarda yapılan araştırmalar, kişilik bozuklukları, eşcinsellik, alkolizm, uyuşturucu tutkunluğu, adli suçlara eğilim gibi konularda bugüne dek daha çok çevre koşullarıyla açıklanmaya çalışılan, fakat yeterince ikna edici olamayan akıl yürütmeleri geçersiz hale getirmektedir. Öyle ki bir çalışmada, bireylerin üç yaşında gösterdikleri mizaç ve uyumun yetişkinliklerindeki kişilikleri ile ilgili önemli bir ön gösterge oluşturduğu sonucuna varılmıştır.^{1, 2, 3, 4, 5}

Bu görüşe birçok itiraz var. Birinci itiraz daha çok insancıl veya toplumcu bakış açısından kaynaklanan itirazdır. Söz konusu görüş ırkçı bir görüş değil mi? İnsanın değişmezliğini, farklı insan kalıplarının hep böyle kalacağını savunmak değil mi? Bir kere şunu söylemek gerekir ki; bu tür bilgilere ırkçılık yakıştırması kolaycı bir yakıştırmadır.

İrkçi ideoloji şunu söyler : Belli ırkların, belli özellikler açısından (zekâ, cesaret, güzellik vb.) öbürlerine üstünlüğü vardır. Şu ana dek yapılan hiçbir ciddi bilimsel araştırma bu görüşü doğrulayacak bulgular elde edememiştir. İnsanlar içinde farklı kategoriler bulunduğu, (yine zekâ, cesaret vb. yönünden) o yüzden yöneten yönetilen çelişkisinin aşılamayacağı görüşüne gelince. Bunda bir ölçüde haklılık payı yok değil. Ancak egemen sınıf ideologlarının ortaya koyduğu kalıplar içinde değil. İlk olarak, çoğunlukla genetik konusunu bilmeyenlerce paylaşılan bir önyargının geçersizliğinden ötürü böyle değil. Genetik geçişin öneminden ne zaman söz edilse şu akla gelir İki akıllı insanın çocuğu mutlaka akıllı olur. Bilinmesi gerektiği gibi çocuğa geçen genetik şifre, yalnızca ananın babanın genetik şifresi değil, yüzlerce binlerce kuşak öteden, milyonlarca insandan (hatta insan öncesilerden) gelen çok geniş bir bireşimdir. İki akıllı insanın çocuğunun akıllı olması yalnızca artmış bir olasılıktır; mutlak değildir. Birçok örneği görüldüğü gibi iki aptalın çocuğu pekâlâ çok akıllı olabilmektedir. İkinci olarak, burada örneğini verdiğimiz akıl, cesaret, güzellik gibi kavramlar tek boyutlu, değişmez kavramlar değildirler. Örneğin kapitalist sınıf kendini akıllı sanır. Onun akıllılığı başkalarını sömürme, başkalarını ezme akıllılığıdır. Gerçek felsefi, insani anlamda akıl kategorileri ise kapitalist sınıftan uzaktır. (Şu haliyle öbür sınıflara da yakın değildir.) Biraz irdelendiğinde görüleceği gibi genetiğin belirleyiciliğinden söz etmek, ne zenginler akıllı ve cesaretli olurlar düşüncesini, ne de uygar uluslar genetik olarak uygarlığa yatkın oldukları için uygarlaşmışlardır düşüncesini haklı çıkarır.

Seçeceği İdeolojiyi İnsanın Kişiliği Belirler

İnsan, kişiliğine uygun bir yaşam biçimi, kişiliğine uygun değerler sistemi belirler. Daha sonra bu yaşam biçimine özgü ideolojiyi seçer. Çoklarının sandığı gibi insan, çok büyük bir çoğunluğu itibarıyla, ideolojiler içinden kendine nesnel bir inceleme sonucu ideoloji seçmez. Kendi yaşam anlayışına, kişiliğine uygun olanlardan birine kolayca kapılır. Seçme şansı, gerçek özgürlük anlamında çok sınırlıdır. İnsanlığın ezici çoğunluğu için gerçek, yalnızca gerçek için gerçek, hiçbir şey ifade etmez. İnsanları zorlayıcı, sorumluluklarını anımsatıcı, uç politik

görüştteki önderlerin, kitlelerin çoğunluğunu politikalarına kazanma düşleri ayakları yere basmayan ham düşlerdir. Uç politik görüşteki azınlıklar, devrimler karşı devrimler yapabilirler, sistemleri değiştirebilir ya da değiştirmiş gibi görünebilirler; ancak uzun vadede (5-10 yılı aşan süreçlerde) hiçbir zaman çoğunlukları etkileri altına alamazlar. Uç politik eğilimdekiler, toplumların motor gücü, lokomotifidir; ancak çoğunluklar getirildikleri yerde, belki daha ileri bir noktada yine kendi bildiğini okur, kendi değerlerini hâkim kılar.

Bugün kitlelerin büyük ölçüde sermaye medyasınca yönlendirildiğini biliyoruz. Sözelimi yüz binler neden Sabah ya da Sun gazetesi alırlar, okurlar. Geleneksel muhalefet bunun nedenleri üstünde düşünmekten çok, sonuçları üstünde düşünür. Sabah gazetesi okuyan insanların yanıltıldığından yakınılır da, insanların neden Sabah gazetesi okuduğu incelenmez. Sabah okuyan insanların çok büyük bir çoğunluğu aslında yanılmak için o gazeteyi almaktadır. Başka bir deyişle bilinçli bir seçim vardır burada. Örnek olsun diye Sabah'tan söz ediyoruz; ve yine örnek olarak bu gazeteyi okuyanları yakından bir inceleyin. Onların pek çok kişilik özelliğinin ortak olduğunu göreceksiniz. Bu insanların yaşam biçimi, hayattan beklentileri, genel dünya görüşleri, savundukları ve savunmadıkları değerler, estetik anlayışları, okudukları okumadıkları romanlar, gidip beğendikleri filmler bile büyük benzerlik gösterir. Burada sol muhalif görüşün eksikliği tüm bunları sonuç saymasındandır. Muhakkak ki burada karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Yani gazeteler yalnızca para kazanmak için kitlelerin ortalama arzularına uygun biçimde çıkarılmamaktadır; işin içinde bilinçli olarak kitleleri yanıltma arzusu da vardır. Egemenlerin kitleleri ne yöntemlerle yanılttığı bugün olduğu gibi, hatta bugünkünden daha ciddiyeyle incelenmeli, araştırılmalı, buna yönelik önlemler alınmalı. Ancak daha önemlisi, bu son örnekte olduğu gibi, kitlelerin neden yanılmak istediğinin araştırılması, sonuçlara varılması ve buna yönelik önlemlerin alınmasıdır.

Diyelim iyi bir müzik ürünü ortaya koydunuz. Ya da bir öykü yazdınız, veya bir makale. Estetik ölçütlere göre iyi bir sanat ürünü yaratınız, bilimsel ölçütlere göre iyi bir sosyolojik inceleme... Bu ürünün geniş toplumsal kesimlerce anlaşılması, değerinin bilinmesi kısa vadede çok zordur. Bu ürünü belli kişilikteki, belli eğilimlerdeki insanlar değerlendirebilecektir ancak. Burada eğitim etmeninin rolü de büyük-

tür. Ancak tüm olumlu ya da olumsuz koşullara karşın eğitime istekli ve yatkın olmak da bir kişilik meselesidir. Ortaya koyduğunuz ürüne, ancak size yakın kişilik özelliklerindeki insanlar sahip çıkacaktır. Bunun üst sınırı aşağı yukarı bellidir. Gücünüz, gücünüzü akıllıca kullanmanız, çevre koşullarınız, rastlantısal yönden şansınız iyiye uzun vadede bu en üst sınıra yaklaşmanız veya ulaşmanız olasıdır. Bunun dışında ürününüz üst sınıra yakın bir kesimce bile anlaşılmayacak, ya da zaten onlara hiç ulaşmayacaktır. Ürününüzün daha geniş kesimlerce benimsenmesi için, ya onun sınırlarını herkesin beğenebileceği şekilde genişletmeniz, ya da size yakın başka kişilikteki insanlara da uygun gelecek biçimde yumuşatmanız gerekir.

Bu gerçek politikada da aynen böyledir. Uç politik akımlar, özellikle uç sol politik akımlar, halkın geniş kesimlerinin, propagandalarını duyar duymaz peşlerinden geleceği gibi bir yanılsama içinde. Oysa ki özellikle yaşadığımız çağda, geniş kesimlerin bu tür fikirlere ilgi göstermemesinin nedeni propagandaların duyulmamasından çok, duyulan, hatta iyi bilinen bu fikirlerin geniş kesimlerce benimsenmemesidir. Burada uç politik akımların toplum içinde kazanabileceği bir tavan sınır söz konusudur. Çoğun bu tavan, toplumun üçte birine bile yaklaşamaz. Bunun dışındaki kesimlerin kişilik özellikleri uç politik akımların söylemini, değerlerini benimseme noktasından çok uzaktır. Uç politik akım ancak çok uzun süreli ve çok sistemli bir çabayla ve koşullar uygunsa tavan sınırına yaklaşabilir. Hele marjinal kişilik özellikleri gösteren insanların, parti kurarak geniş yığınları kucaklama iddiasında bulunmaları kendilerini kandırmaktan öteye gidemez. Başka bir yönden, toplumsal dönüşümlerin büyük çoğunluğu da marjinalliğe düşmeyen küçük azınlıklarca gerçekleştirilir. Ancak parlamenter yolla büyük bir güce erişmek, çoğun amaçların, değerlerin sulandırılmasını, daha geniş kesimlerin kişilik özelliklerine uygun hale getirilmesini gerektirir. Merkez politik güçlerin yaptıkları da budur.

Kişinin temel yaşam anlayışını, dünya görüşünü belirleyen etmenleri üç eksende inceleyebiliriz. Birinci eksen kişinin maddi gerçekliği, bu başlık altında toplayabileceğimiz sınıfsal konumu, maddi çıkarları, refah düzeyi gibi etmenler grubudur. İkinci eksen kişinin bilgi-eğitim düzeyidir. Üçüncü eksen ise kişiliği... Her biri karşılıklı etkileşim içinde bulunmakla birlikte bağımsız gerçekliği ve önemi bakımından ayrı ayrı da incelenmelidir. Toplumsal planda esas belirleyici birinci eksen

gibi görünürken, kişisel planda esas belirleyici üçüncüdür. Bilgi, ilkçağ düşünürlerinin ve günümüzde de pek çok aydının sandığı gibi öbürlerinden daha önemli değildir. Tek başına bilgi, insanı "iyi" yapmaz. Bilgi çok önemlidir, fakat hangi sınıf ya da hangi kişilik elinde bulunduğu daha önemlidir. Burada kişilik eksenini üstünde özellikle daha çok durulmalıdır. Çünkü sınıfsal etmen zaten sosyalistlerce iyi bilinmektedir. (Bu duyarlılığın da giderek azaldığı, etnik, dini, bölgesel, mesleki vb. grupların kendini ifade etme sorunun öne çıkarılmak istendiği de ayrı bir gerçektir.) Kişilik eksenini öylesine önemlidir ki, kişinin sınıfsal konumu da içinde olmak üzere pek çok gerçekliği değiştirebilir. Örneğin bilgi eğitim eksenini üzerinde kişiliğin büyük rolü vardır. En güç koşullarda kendini eğitebilen bireyler bulunduğu gibi, en elverişli koşullarda cahil kalmakta direnen bireyler de bulunmaktadır. Kişinin parayla ilişkisinin dünya görüşünü neden değiştirdiği de çok tartışılan konulardan biridir. Burada ikili bir ilişki söz konusudur. Parayı yaşamının birinci maddesine koymuş kişi buna uygun ilişkilere girecek, buna uygun alışkanlıklar geliştirecek ve o süreçte görüşleri değişmeye başlayacaktır. Ayrıca çok para kazanmış, refah düzeyini ortalamadan belirgin biçimde yükseltmiş kişilerin insana, olaylara bakışı, hele o kazanılmış para sistemi içi kirli ilişkilerden kazanılmışsa çabuk değişir. Yine de tüm bunların tersi davranışlar gösteren ayrık kişilikler de bulunur.

İnsanın yaşamını yetenekleri belirler dersek, onun yaşamını kişilik özellikleri belirler demekten farklı bir şey söylemiş olmayız. Para kazanma, popüler olma, toplumda üstün bir yer edinme gibi pek çok başarı göstergesi yetenek ister. Buradan örneğin şöyle bir çıkarsama yapabiliriz Para kazanma yeteneği bulunmayanların rejime muhalif kalmaları daha kolay, daha büyük olasılıktır. Ya da yaşamda ana hedef olarak bilgiyi veya erdemi seçenler genellikle başarılı olamazlar. Bu iki çıkarsama da bana göre bir yönden doğru olmakla birlikte, bu örneklerde görüldüğü gibi önemli olan, insani değerleri, toplumun koşullarını, başarı ölçütlerini diyalektik yöntemle iyi tahlil edebilmektir.

İnsanla İlgili Gerçekleri Bilmek Kadercilik mi?

İnsanın kolay değişmediğini, insan gruplarının çok zor değiştiğini kabullenmek, çoğunun umutlarını bir anda kırar. Gerçeğe ulaşma tut-

kusu, yalnızca gerçek için gerçek arayışı çok az insanın özelliğidir. Çoğu kez uç siyasi görüşteki insanlar da tıpkı statükocu çoğunluk gibi gerçek peşinde değil, hayaller peşinde koşar. İnsanların çoğunluğunun kendi yaşam anlayışlarına kazanılamayacağını bilmek, pek çok uç savaşçıyı bir anda yolundan çevirebilir. Aslında kuramsal tartışmaların onlara kabul ettiremediği gerçekleri, hayat, süreç içinde kabul ettirir. Pek çok eski devrimcinin parti bürokrati, karşıdevrimci, aile, çocuk, geçim derdindeki sıradan insanlara dönüşmesi bu gerçeğin dayatması yüzündendir. Uçlardaki pek çok insanın çocuksu hayalciliği bir bakıma olumlu, çok önemli insani bir özelliktir. Öte yandan dizginlenmemiş, kontrol edilememiş, başka bir deyişle doğru kuramsal önderlik altına alınamamış bu çocuksu hayalcilikler bazen kendi politik, felsefi amaçlarının tersine işlerlikler kazanırlar, kendilerini tahrip ederler. Burada doğru felsefenin, doğru kültür anlayışının önemi çok büyüktür. Tek tek insanları da, kitleleri, toplumları da doğru yola sokacak olan şey, önünde sonunda doğru felsefe, doğru kültür anlayışıdır.

Şu ana dek azınlık uçlarla, ezici çoğunluk arasındaki çelişkiyi hep azınlıklar lehine yorumladım. Temel görüşüm değişmemekle beraber ezici çoğunluğun da belli insani değerleri ortalama ölçülerde de olsa savunmak, parçalayıcı, yıpratıcı, yok edici aşırılıkları yavaşlatıp eritmek bakımından yararları bulunmaktadır. Ezici çoğunluğun ileri insani değerlerin yaşam bulmasını, egemen olmasını engellediği bir gerçek. Öte yandan insanın çok kötü özelliklerinin (egemenlik tutkusu, işkence etme, öldürme, sömürme eğilimi, dizginsizleşebilen bencilliği) hiç değilse uzun dönemler için, hiç değilse mutlak biçimde hâkim olmamasını sağlayan da aynı çoğunlukların durağancı yapısıdır. Yine de çoğunlukların durağancı, ortalama insani özelliklerini bir emniyet tamponu gibi düşünmek hatadır. Çoğunluklar her zaman tutucudur; gericiliğe ilericilikten daha yatkındır. Bu, sömürücü sistemlerin tüm açık adaletsizliklerine karşın neden işlediğini açıklayacak önemli bir etmendir.

İlericiler insandan hep zor şeyler isterler. Özveri, aklını kullanma, eleştirici olma, kendini geliştirme, cesaret, başkalarını düşünme gibi. Gericiler ise kitlelerin en ilkel duygularına seslenirler. Savaş dönemlerinde canlarını istediklerinde bile, seçenek tanımazlar onlara. Düşünce istemezler onlardan. Zorlayıcıdırlar. Yığın ruh hali içinde, vatan, millet, bayrak demagojileriyle akan kanları, giden canları onlara fark ettirmezler bile. Bir de yoksulluğa katlanma isterler. Öbür dünyadaki cen-

netin bedeli olarak gösterirler bu yoksulluğu, uğranılan haksızlıkları. Geniş kitleler için en kutsal vatan kendi vatanlarıdır, en üstün millet kendi milletleri, en gerçek din kendi dinleridir. Hâkim sınıflar bu ilkel düşünceleri kullanmayı çok iyi bilir. Toplumlara bakın. Gericilik depoları göreceksiniz. Hâkim sınıfın ileri olsun, bizimki gibi geri olsun her ülkede kendi işine yarayacak kolluk güçlerini ne de kolayca seçtiğini, nasıl yığınlarla bulduğunu gözlemleyin. Klasik muhalif söylemde, bu hep birtakım örgütlü güçlerin akılcılığına, plancılığına, şerrine bağlanır. Ancak gericiliğin toplumlardaki büyük potansiyeli genellikle inkâr edilir, bu potansiyeli zayıflatıcı önlemler almak yerine, olayların, kışkırtmaların peşinden sürüklenilir. Felsefi ve bilimsel bakış yetersizliğinden kaynaklanan bu durum, öncü azınlığın kötü örgütlenmesi sonucunu getirir.

Aziz Nesin'in Türkler için söylediği "çoğunluğu aptaldır" sözü aslında tüm toplumlar için geçerlidir. Nesin'in kolayca benimsenen bu görüşünün bir tehlikeli yanı daha vardır. Pek çok aydın kendini Nesin'in ilan ettiği akıllılar oranı içinde saymakta ve toplumun geri kalanını kolayca aptallıkla suçlayabilmektedir. Oysa aptallık toplum içinde Nesin'in söylediği gibi kesin dağılımlar göstermez.

Her insanda bir ölçüde aptallık, bir ölçüde akıllılık vardır. Yalnızca, aptallığın ve akıllılığın bireylerdeki oranları değişiktir. Aptal saydığımız herhangi biri, bir konuda akılcıca düşünebilirken, akıllı saydığımız bazı aydınların aptalca düşündüğünün örneklerini sık sık görmekteyiz. Örneğin son belediye seçimlerinde, sosyal demokrat parti, bir tiyatrocuyu Bakırköy'den aday göstermişti. Televizyondan izlediğim konuşuyla ilgili panelde, bu aday, durmadan kendinin ne denli ünlü olduğundan söz ediyor, Avusturya'da okumakla övünüyor, reklam şirketi sahipliğini şişine şişine anlatıyordu. Koz gibi kullandığı bu üç değerinde, sosyal demokrat bir partinin savunması gereken emekten yana değerlerle hiçbir ilişkisi yoktu. Sonunda bu adayın ve onu aday gösteren partinin oyları büyük ölçüde düştü. Bana göre halkın tercihinde hiç de akılsızlık yoktu.

Gerçekleri bilmek kadercilik midir? Gerçek kadercilik gerçeği unutup düş peşinde koşmak, sonra en küçük bir düş kırıklığında yoldan dönmektir. En yaygın kadercilik türü de bu son söylediğim kaderciliktir. Sınırları, gerçeği bilmek, gerçeğin bilgisiyle çok zor, çok sebat isteyen, çok akıl isteyen, çok bilgi, çok cesaret, çok insani değer isteyen

bir çabaya girişmek herhalde kadercilik sayılmayacaktır. Bu çabanın somut sonuçlarını görmeyi beklememek, belki pek çok sonraki kuşaklar için, salt insan için, salt gerçek için, salt doğru ve haklı için çaba göstermek, her alanda en gerçekçi, en az kaderci mücadele anlayışıdır. Zaten insanlık savaşımı esas olarak bu saydıklarımızı temel alan kişilikteki insanların sırtında yükselmektedir. Böyle kişilikler hep azınlıkta da kalsalar, insanın doğası gereği her zaman ortaya çıkacak, onlar her zaman içlerinden geldiği gibi davranacaklardır. Ancak çeşitli dönemlerdeki güçleri, etkiledikleri yığınların oranları değişik olacaktır.

Yapılması Gereken Ne?

Pek çok alanda iyi nitelikli, başarılı etkinlikte bulunmanın anahtarı öncü azınlığın iyi örgütlenmesi, güçlerinin en akılcı biçimde kullanılmasıdır. Başka bir anahtar ise öncü ile sıradan çoğunluk arasındaki ilişkileri ve bu iki grup arasında kalan ara gruplarla olan ilişkiyi kopmaları, yabancılaşmaları en aza indirgeyen biçimlerde ayarlayabilmektir. Her ikisi için de yine doğru felsefe ve bilgi gerekir. Ülkemizde solda yer alan siyasi akımların genellikle bunun tam tersi politikalar izledikleri, bilgi ve felsefe rehberliğini yitirdiklerinden, küçülmeyi hızlandıran kendiliğinden tavırlardan kurtulamadıkları, marjinalleştikleri gözlemlenmektedir.

Aydınlar, ilericiler her dönem insani değerleri savunmayı birincil ödev saymalıdır. Çünkü insani değerler insan olmanın göstergesi, binlerce yıllık insan mücadelesinin, emeğinin ürünüdürler. İnsani değerleri savunmaktan vazgeçmiş bir ilercici akımın ilericiliği göstermelidir. İnsani değerler güçlü biçimde ancak belli kişilikler içinde yaşar. Bu aynı zamanda bu tür kişiliklerin, insanlığa örnek insanların, her alanda, yaşamda, politikada, sanatta, bilimde savunulmasını, öne çıkarılmasını gerektirir. Bugün genel anlamda solun o konumdan hayli uzaklaştığını görüyoruz. Peki insani değerler nedir? İnsani erdemler tek başına ele alındıklarında soyut kavramlar durumundadır. Onların tanımlanması, sınıflanması, değerlendirilmesi gerekir.

Sonuç :

Aristo'ya göre insan "doğru ortayı" bulmalıdır. Doğru orta için incelediği erdemlerden bazıları şunlardır "Cesaret, delice atılganlık ile korkaklığın; cömertlik, müsriflik ile cimriliğin; adalet, haksızlık yapma ile haksızlığa katlanmanın; dengeli oluş, deli gibi kızıp köpürme ile vurdumduymazlığın arasında bulunan doğru ortadır." Psikoloji okulları da aslında hep doğru orta için, denge için çaba gösterir. Yalnız, psikoloji okullarının doğru ortası daha çok normal insan içindir; yani insanı normalleştirmek içindir. Bu yönüyle esas olarak gerici işlevi vardır. Aristo'nun doğru ortası psikoloji akımlarının doğru ortasından şu gerçekçi yönüyle farklıdır : Aristo doğru ortayı bulanların pek fazla olmadığını, başka bir deyişle toplumdaki çoğunluğun, yani normallerin doğru ortadan uzak olduğunu düşünür. Ayrıca doğru ortaya ulaşmanın zor olduğunu, emek istediğini belirtir. Ben normalliğin felsefesini, psikolojisini yapmaktan çok; iyi anormalliğin felsefesini yapmak niyetindeyim. Burada Aristo'ya yaklaştığım nokta, her türlü iyi aşırılığın ancak bilgi ve felsefeyle denetlendiğinde iyi sonuçlar doğuracağına inanmamdır.

Ocak 1997

İnsanı insan yapan kalıtım mıdır, yoksa toplum mu; insani özellikleri oluşturan genetik yapı mı, yoksa çevre mi, sorusu durup durup yeniden tartışılan önemli bir konunun anahtar sorusudur. Her sorunda olduğu gibi tartışmayı yanlış bir noktadan başlatıp, yanlış bir alanda sürdürmek tartışan tarafları yapay ayrılıklara götürürken, aslında varılması gereken ayrılıkları da gizler ve erteler. Kanımca, Bilim ve Ütopya'nın 1995 Eylül sayısındaki konuyla ilgili yazılar da bilgi verici, aydınlatıcı hizmetleri bir yana, kimi bildirileriyle yanlış tartışmaya yanlış yönde ışıklar tutmaktan kurtulamamış. Sorun, genetik ve çevre etmenlerini birbirinden soyutlayarak ve birbirine karşıt göstererek anlaşılamaz. Bununla birlikte, "ikisi de önemlidir, ikisi de diyalektik bir birlik içinde bir organik yapıyı ve onun özelliklerini belirler," demek de, soruna bugünkünden daha yüksek bir bakış noktası sağlamaz. Doğru olan tutum bence evrim sürecine ve insanın oluşum ve gelişimine kalıtsal ve çevresel gerçekliği unutmadan bir bütün olarak tarihsellik boyutuyla bakmaktır.

Tartışmada Marksizm öncesinden bu yana ilerici-toplumcu kanat, çevre-toplum etmenini alabildiğine ön plana çıkartmıştır. Gerici-tutucu çevreler ise genellikle insanın değişmez bir özü olduğunu, bunun yaratılıştan ona verildiğini, kalıtımın büyük önemi bulunduğunu savunmuşlardır. Buradan yola çıkarak bazı ideologlar hâkim sınıfların, hâkim güçlerin toplum tepesinde edindikleri konumun, onların diğerlerinden üstün olan özelliklerine (zekâ, akıl, soyluluk, erdem, cesaret vs...) dayandığını ve bunların da kalıtımla nesilden nesile geçtiğini ileri sürmüşlerdir. Oradan da üstün insan, üstün ırk iddialarının sözde bilimsel zeminini oluşturma çabalarına varılmıştır. Bilim ve Ütopya'nın, biyolojizme, psikolojizme, kalıtımın rolünü abartan görüşlere haklı olarak karşı çıkışı ve yine konuya yönelimlerini "Genler Modern Put mu?" ya da "Var Olanı Meşrulaştırma İdeolojisinin Modern Bi-

çimi : Genetik İndirgemecilik" başlıklarının yansıttığı yazıların seçimi aynı kaygılardan, duruş zorunluluklarından kaynaklanmaktadır.

Ancak unutulmuş çok önemli bir gerçek vardır : İnsanın bilimle ilerleyişi niyetlere, arzulara, ütopyalara bağlı değildir. Reel Marksizmin, üç beş kuşakta ya da otuz kırk yılda sosyalizmi kurma, yeni insanı yaratma hayali ayakları yere basmayan ham bir hayal olarak gerçeklik önünde kırılmıştır. Öte yandan insan davranışının biyolojik kalıtsal öğeleri her geçen gün daha da aydınlatılmakta, yeni öğrenilen her şey geleneksel kalıtım-çevre tartışmasında genetik hanesine yazılıyor gibi görünmektedir. Peki Marksizmin insan kuramı çökmüş müdür?

Marksizm her şeyden önce bir yöntem felsefesidir. Onun bilimlerin gelişimine ışık tutan doğru yöntemi geçerliliğinden bir şey yitirmemiştir. Bunu iman tazelemek için belirtmiyorum; az sonra ne demek istediğimi açıklayacağım. Ayrıca onun insanla ilgili, insanın doğasıyla ilgili temel önermeleri doğruluğu giderek daha iyi anlaşılır biçimde ayaktadır. Çöken şeyler ham hayallerle bağlantılı, Marksist sayılamayacak yorumlardır. İnsanın doğasının üç beş kuşak içinde değişmeyeceği, yeni insanın otuz-kırk-yetmiş yıllık politik deneyimlerle yaratılamayacağı ortaya çıkmıştır. Bu anlamda çevre etmenini, toplumu bir "put" olarak ele alan, toplum düzelince insanın da düzeleceğini varsayan (kimisi de ustaların imzasını taşıyan) kestirmeci, kolaycı kuramlar iflas etmiştir. Konu, yeni insanın, toplumcuların hayalindeki yeni toplumun nasıl bir gelişim sürecinde ortaya çıkacağı konusudur. Konu aslında basbayağı biyolojik evrim konusudur. İnsanın üstünden de yeni bir tür ortaya çıkabileceği varsayımını reddetmeyen bir evrim konusudur.

Kilit Sorun : Evrim

Şimdi biyolojik evrimi açalım. Demiştik ki Marksizmin yöntemle ilgili ve insanla ilgili temel önermeleri hâlâ giderek artan bir doğruluk payıyla geçerliliğini koruyor. Bu önermeler nelerdir? Diyalektik ve tarihsel materyalist bakışla insanın verilmiş ve değişmez bir doğası yoktur. İnsanı oluşturan toplumsal varlığıdır. İnsanı oluşturan emektir, üretim sürecidir. Tek hücreli canlıdan, solucanlara, balıklara, sürüngenlere, kuşlara; oradan memelilere, memelilerin alt basamaklarından

üst basamaklarına, maymuna ve primatlara varıncaya kadar hayvani canlı dünyası sürekli bir gelişim içinde. Marksist iyimserliği, yani daha gelişmiş yeni insanın, yeni toplumun yaratılacağına olan inancı ortaya çıkaran şey de bu gelişim çizgisidir. İnsan öncesi canlı varlıklar yaşam mücadeleleri, hayatta kalabilme mücadeleleri içinde sürekli olarak daha yetkin türler üretmişlerdir. Gelişme önceden verili bir şey değildir, önceden verili bir programa da bağlı değildir, tümüyle yaşam mücadelesinin sonucudur. Bu yetkinlik artışı gerek sinir sistemleri gerekse diğer organik sistemlerinin çevreye uyumu ve öbür canlılara ve doğaya karşı işlevselliğinin artışı bakımındandır. Burada unutulmaması gereken bir gerçek, ilk canlılardan maymun insana varıncaya dek bu evrim sürecinin en az üç milyar yıl aldığıdır. Gelişim giderek artan bir hızla ilerlemiştir ve hızın giderek daha da artması beklenebilir. Gerçekten de ilk omurgasız canlıların oluşumu 670 milyon yıl önce, ilk memelilerin ortaya çıkışı ise 200 milyon yıl öncedir. İnsanın kuzenleri olan maymunlardan kesin ayrılışı üç buçuk milyon yıl öncesine dayanır. Bugünkü tür olan Homo Sapiens Sapiens ise 100.000 yıl önce ortaya çıkmıştır. Gelişim hızının giderek artışı, üzerinde durulması gereken birinci noktayken, ikinci nokta gelişimin sebebidir.

İnsanı maymundan ayıran en önemli anatomik fark insanın dik duruşudur. Bu sayede elini kullanabilme yetisinin gelişimi sağlanmıştır. Başparmağın gelişimi ve bu sayede elin alet tutabilme, alet kullanabilme yetisinin ilerlemesi, alet kullanımının gündelik yaşama girmesi, ateşin bulunuşu, otçulluktan etçillığe geçiş ve etin pişirilişi, çene kemiklerinin küçülüşü, bunun kafatasının gelişimi için daha uygun bir anatomik-fizyolojik yapı oluşturmaları, beslenme zamanının azalışı, insanın başka üretim çalışmalarına daha çok zaman ayırabilmesi... Tüm bunlar belli bir ardıllık içinde birbirinin hem nedeni hem sonucu olan gelişim etmenleri ve evreleridir. Evrim süreci içinde merkez sinir sistemleri giderek gelişen canlılar, memelilerle birlikte daha da gelişmiş bir beyin kabuğuna (neo korteks) kavuşmuşlardır. Son basamaktaki insan ise elini kullanma yetisinin gelişimi, üretim sürecinin karmaşıklaşması, toplumsal yaşamın, birlikte çalışmanın gereklerinin artmasıyla daha da yukarıya evrimleşmiştir. Konuşmanın (önce ilkel bir işaretleme sistemi olarak) simgeleme ve soyutlamanın ilerlemesiyle neo korteks daha da gelişmiştir. Burada da organik yapı, genetik etmenle; yaşamın gerekleri ve yapılan işin (pratik ve düşünsel) birbirini karşılıklı

etkilemesi ve geliştirmesi söz konusudur. Böylece Australopithecus Africanus'un 500 cc'lik beyninden günümüz insanının 1300 g.lık beynine gelinmiştir. Hayvanın (insanın) yaptığı iş, çevre koşullarına uyum ve hayatta kalma çabası, evrimleşme-türleşme sürecinde tüm organları olduğu gibi merkez sinir sistemini de değiştirmektedir. Örneğin kurbağanın, kaplumbağanın ve farenin beyinleri karşılaştırıldığında beyin yarım küreleri hacminin beynin tümüne oranla artmakta olduğu bir gelişim eğrisi görölür. Kuşların da beyinleri vücut hacmine göre oldukçu gelişkindir (memeliler kadar ya da onlara yakın oranda). Ancak memelilerdekinden farklı olarak kuşların beyin yarı kürelerinin hacimsel boyutu korteksin gelişimine değil, korteks altı yapıların gelişimine bağlıdır. Ayrıca ikiz çıkıntılarının gelişimi kuşlarda görme yeteneğinin öne miyle sıkı sıkıya ilintilidir. Beyinciğin hacmiyse bu hayvanların üç boyutlu bir ortamda hareket etme zorunluluklarıyla açıklanır ki, balıklar da da benzer bir beyincik gelişimi söz konusudur. Özetle canlılar yaptıkları işe, bulundukları ortamın zorunluluklarına uygun bir gelişim gösterirler. Bu gelişim sinir sistemini de kapsar ve organik yapının ayırt edilemeyecek bir parçası olan sinir sistemindeki bu gelişim canlının evrim sıralamasındaki yerine uygun olarak hiyerarşisini belirler. Giderek derinleşen ve ayrıntılanan tüm bu bilgiler Marksist önermeleri doğru lar niteliktedir.^{6, 7, 8}

Bugün bir canlının yaşamı boyunca edindiği özelliklerin kalıtımla doğrudan yavrularına geçmediği bilinmektedir. Bu anlamda Lamarckçı evrim kuramı geçersiz hale gelmiştir. şimdi türlerin oluşumu ile ilgili biyoloji biliminde geçerli olan görüşler Yeni Darwin'cilik ve Yeni Mutasyonizmdir. Bunlardan birincisi türleşmeyi gen havuzundaki alel genlerin bileşiminde meydana gelen değişimlerle açıklar. Doğal ayıklanma hâlâ bu kuramın temelidir. Klasik Darwinizm belli türlerin elenmesini, belli türlerin çevreye uyum yetenekleri nedeniyle hayatta kalmasını açıklayabilir ama, yeni türleşmeleri açıklayamaz. Yeni Darwin'cilik gen bilimindeki gelişmelerden yararlanarak yeni türlerin ortaya çıkışını, kuşaklar boyunca bir türün gen havuzundaki alel genlerin bileşimindeki değişimlere bağlar. Bileşimdeki bu tedrici değişim günün birinde yeni bir genetik yapıyı oluşturur. Yeni Mutasyonizm de ise türleşmeyi açıklayan mutasyon adı verilen ani genetik değişimlerdir. Türleşmede doğal ayıklanmadan çok doğal ayıklanma karşısında nötr olan mutasyonlar rol oynar. Görüldüğu gibi türleşme gerçeğini

kavramak için genetiği iyi bilmek gerekir. Zaten genetik yapı demek bir türün ana özelliklerini oluşturan temel şifre sistemi demektir. Genetiği bu anlamda türleşmeden ve çevre etmeninden ayrı ele almak mümkün değildir. Onu yadsıyarak da canlıları dolayısıyla insanı anlamak olası değildir.^{6,7}

Bugün biz on bin yıl önceki atalarımızla hemen hemen aynı genetik temele sahibiz. Yine on milyon yıl önceki hayvan atalarımızla da çok benzer genetik özelliklerimiz var. Bu, bugün çözemediğimiz birçok şeyin nedenini anlamamızda anahtar bilgi olmalıdır. Başka bir deyişle hayvani organik yapımızı hâlâ aşamadığımızı bilmek durumundayız.

Toplumsal çevreden tamamıyla ayrı ortamda büyütülmüş bir insan varsayalım. Bu insanın yetenekleri, zekâsı, davranışları on bin yıl önceki atalarımızdan hiçbir farklılık göstermez. Şimdiki uygar yapımız, ince davranışlarımızın tümü öğrenmeyle kazanılmıştır. Yani bize toplumsal yapının verdiği ayrıcalıklardır. Toplumsal varlığımızın en güçlü göstergesidir bu gerçek. Öte yandan bugünkü saldırganlığımızı, bireyciliğimizi, açgözlülüğümüzü, aklımızı kullanmada gösterdiğimiz çok temel zaafılarımızı açıklayan bir anahtardır toplum dışı varlığımızın hayvaniliği. Bugün teknolojik olarak insan biyolojik varlığının üstüne çıkmıştır. Teknolojiyi çok iyi kullanabilmekte, ama bazı temel güdülerini hâlâ on bin yıl önceki ataları gibi denetleyememektedir. Uygarlık, davranışlarımızın, düşüncelerimizin birçoğunu değiştirmiş, yeni biçimlere sokmuştur. Ancak hâlâ hiç değiştiremediği şeyler vardır.

Bilgiden Korkmamak Gerek

Birçok toplumcu, insanın genetik-kalıtımsal yapısının gücü hissedildikçe, o konuda yeni gerçekler açığa çıktıkça tepki gösteriyor. Varılan sonuçları ütopyalarının sonu olarak yorumlayanlar görüldüğü gibi, temel felsefelerini geçersizleştiren bir kapitalist-faşist oyun olarak algılamaya eğilimlilere de sıklıkla rastlanıyor. Öyle ya; insanın değiştirmeyeceği etmen ne denli güçlüyse, eli kolu o denli bağlanır; bir şeyleri değiştirmek için çaba harcaması da o denli anlamsızlaşır. Oysa en basitinden bir mantık yürütmeye bile görülebilir ki; böylesi yaklaşımla-

rın bilimsellikle ya da Marksçılıkla ilgisi yoktur. Bir kere mücadele; yaşam mücadelesi, üretim mücadelesi, sınıflar mücadelesi insan istemin-den bağımsız olgulardır ve insanlar bu olgular karşısında bir gerçekliği kabul etsinler ya da etmesinler tavır almak zorundadır. Zaten başta da açıklandığı gibi uzun vadede canlılardaki ve insandaki genetik değişimi oluşturan ve oluşturacak olan da böylesi mücadelelerden başka bir şey değildir. Söz konusu yanlış kavrayışın başka bir temelsizliği ise, değiştirmenin çok zor olduğu bir yapıyla ilgili tutum üstünde şekillenir. Zorluklar mücadele azmini artırmalıdır, tersi bir sonuç vermemelidir. Zor olan bir şeye insan daha da bilenerек hazırlanır, kendini daha çok yetkinleştirme gereksinimi duyar, daha sabırlı olur. Eğer bunun tersi olursa kişi ya baştan vazgeçer ya da karşısına ilk gerçek zorluk çıktığında hemen yılar. Zaten toplumsal mücadeleler pratiği de hep bunu göstermektedir. Sözümüz yeni insanın yaratılışını gözleriyle görmek isteyenlere, ya da çocuklarının torunlarının görmesini isteyen kolaycılara hoş gelmeyecektir. Zaten sözlerimiz onlara değildir. Değişimi doğuracak olan dinamik, iyi bir şeyler için, büyüklü küçüklü iyi bir şeyler için mücadeleyi kendine yaşam biçimi seçenlerin çabalarıdır.

Kalıtım ve genetik etmen konusunda ya az önce sözünü ettiğim önyargı ve korkudan ya da bilgisizlikten kaynaklanan basite indirgelmeler var. Ne zaman biri kalıtımın giderek daha iyi öğrenilen öneminden söz etse başka birileri hemen sosyal koşulları anlatmaya başlıyor. Ya da bazı kaba örneklerle genetik önermeler çürütülüyor! Babası şöyleyse çocuk ille de böyle olmak durumunda mı? Öyle olmadığı açıkça görülmüyor mu? gibi. Oysa işin abecesinde öğrenilir ki genetik temel çevre koşullarıyla karşılaşır ve kişinin o günkü yapısını yani fenotipini oluşturur. Ayrıca kişi o denli çok ve çeşitli bir genetik karmaşa mirası alır ki, bunun içinde yalnız anne babasının kalıtını, onların akrabalarının kalıtını değil, tüm olarak on bin, hatta 3 milyar yıl önceki atalarının kalıtını da edinir. O yüzden dünyada hiçbir bir birey, (genetik yapıları birbirinin aynı olan tek yumurta ikizleri bile) birbirinin tıpatıp aynı değildir.

Günümüzde tıpta genetikle ilgili pek çok çalışma yürütülüyor. Bunlardan önemli faydalar sağlanıyor. Genetik özelliği kanıtlanmış bazı hastalıklara önceden önlem alınıyor, doğumlar buna göre düzenleniyor vb. Psikiyatride de çok genetik çalışma var. Her on çalışmanın dokuzu, kalıtsal etmeni kuvvetle doğruluyor.

Ancak bilimsel çalışmaları az çok izleyenler bilirler ki, bilimde mutlak bir doğru yoktur. Herhangi bir alandaki gerçeği de mutlak olarak saptama iddiası olamaz. Hele insan gibi en karmaşık yapıyla ilgili olarak... Gerçekten de genetik-kalıtsal etmenin önemini göstererek sonuçlanan hiçbir çalışma, "genetik her şeyin başıdır, başka şeylere kafa yormaya gerek yoktur" gibi bir önerme ortaya koymaz. Bugünkü teknolojik düzeyimizle son derece karmaşık akli, ruhi süreçleri incelerken bunların şu oranda genetik şu oranda çevresel kökenli olduğunu söylememize de imkân yoktur. Diyelim bir araştırmada, farklı aileler yanında büyümüş on çift tek yumurta ikizinden sekiz çiftinde alkolizm görüldü; aynı sayıda çift yumurta ikizinde ise bu sayı dörttü. Araştırmacı olguyu şöyle yorumlamaz : "Demek ki bu bozukluk %100 kalıtsal etmenlere dayanıyor." Onun yerine en fazla şöyle bir yorumda bulunur "Alkolizmde kalıtsal faktör en önde gelen faktördür..." Zaten özellikle insanla ilgili, tıpla ilgili hiçbir bilimsel çalışmada bir olguyu %100 tek bir nedene bağlı bulmak olası değildir.

Ama bilimsel gelişmeleri yorumlarken, başka bir deyişle felsefi düzleme yükselirken, düşünürlerin araştırmacı bilim adamları kadar kılı kırk yarar, kesin yorumdan kaçınır bir havaya girmesine gerek yoktur. Aksine felsefe daha ileri görüşlü, daha aceleci önermelere dayanmak zorundadır. Çünkü felsefe bilimlere yol göstermek, toplumlara, aydınlara yol göstermek durumundadır. O yüzden bir düşünür, bilimsel dergilerde kitaplarda bin bir veri, bin bir olasılık içinde öne çıkan, öne çıktığı ihtiyatla duyurulan bir gerçeği biliyorsa, o gerçeğin elli yıl apaşikâr aydınlanmasını beklemeden yorumunu yapmak zorundadır.

Kişilikte- Kişilik Bozukluklarında Kalıtım

Bu son bölümde değişik psikiyatrik durumlarda, hatta bazen psikiyatrik durum olarak görülmeyen, sıra dışı bazı insani kişilik özelliklerinde kalıtımın ne denli önemli olduğunu gösteren kimi gelişmelerden söz etmek istiyorum.

"Bilim ve Ütopya"nın eylül sayısında Işık Bögesoy'un da belirttiği gibi üstün zeka, eşcinsellik, suça eğilim gibi insani özelliklerin kalıtımsal yönünün ne denli güçlü olduğunu gösteren söz konusu çalışmalara kısaca bir göz atalım :

Obsesif-kompulsif bozuklukta yapılan genetik ikiz çalışmalarında monozigot ikizlerde ayrı yumurta ikizlerine göre önemli derecede yüksek eş hastalanma bulunmaktadır. Obsesif bozukluk gösteren hastaların birinci derece akrabalarında aynı özelliğe % 35 oranında rastlanmıştır. İntihar ederek ölen psikiyatrik hastaların birinci derecede akrabalarındaki suisid (intihar) riski, intihar etmeyen hastaların akrabalarındakine göre dört kat fazladır. Bir çalışmada tek yumurta ikizlerindeki eş intihar olayının çift yumurta ikizlerindeki orana anlamlı derecede yüksek olduğu saptanmıştır. Başka bir araştırmada intihar eden 26 kişiden dördünün ailesinde majör depresyon, bipolar duygudurum bozukluğu ve başka duygudurum bozuklukları lehine kuvvetli genetik yüklülük bulunmuştur.

Saldırganlıkla ilgili ikiz çalışmaları ve Pedigree (soy ağacı) çalışmaları genetik geçiş lehine sonuçlar vermektedir.¹

Thomas ve Chess'in 1984'te yaptığı çalışmada 133 kişi erken bebeklikten erken yetişkinliğe dek izlenmiştir ve bu deneklerin 3 yaşındaki mizaç ve uyumlarının yetişkinliklerindeki davranış ve uyumları için önemli bir ön gösterge olduğu saptanmıştır. Ana-baba tutumunun (izin vericilik, koruyuculuk vb... yönünden) ve ana-baba ayrılığı, ölümü gibi yetiştirme koşullarının, yetişkinliklerindeki sonuçlarla önemli bir bağlantısı olmadığı görülmüştür. Siever aile ve genetik çalışmaları sonucu 1982'de Sınır Kişilik Bozukluğu'nun, duygulanım bozukluklarıyla ilişkili olduğunu göstermiştir. 1981'de Kendler, Şizotipal Kişilik Bozukluğu'nun şizofreniyle kuvvetli genetik bağlantısı olduğunu, 1984'de Torgerson şizoid ve paranoid özelliklerin temel genetik çekirdeği bulunduğunu ileri sürmüştür. Guze 1976'da 223 erkek ve 66 kadın mahkûm üzerinde yaptığı aile çalışmasında birinci derecede akrabalarda yüksek oranda antisosyal, histerik kişilik bozukluğu, somatizasyon, alkolizm bulmuştur. Evlat edinme çalışmalarının çoğunda (Schulsinger 1972, Hutchings Mednick 1975, Bohman 1972, 1978, Crowe 1974, Cadoret ve Cain 1980) Anti Sosyal Kişilik Bozukluğu'nda genetik etmenin majör önemde olduğu gösterilmiştir. İkiz çalışmaları da (Crowe 1983) tek yumurta ikizlerinde ayrı yumurta ikizlerine göre yüzde 68'e karşı 33'lük bir üstünlükle yukarıdaki sonuçları desteklemiştir.²

Loranger 1982, Pope 1983, links 1988, Baron 1985 ve Zanarini'nin çalışmaları Sınır Kişilik Bozukluğu'nda kalıtsal geçişi doğru-

lamıştır. Ayrıca bazı çalışmalar Soloff 1982, Schulz 1986, Links 1988 ve Zanarini impuls kontrol ve davranış bozukluklarının tıpkı anti sosyal kişilik bozukluğu gibi kalıtsal olarak Sınır Kişilik Bozukluğu ile ilintili olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak genetik ve çevre etmenlerinin bu bozuklukta birlikte rol oynadığı, ancak ciddi kişilik bozukluğu gösterenlerin herhangi bir genetik tip yatkınlığa sahip olmadığını söylemenin zor olduğu ifade edilmektedir. Aslında bunların görece daha uyumlu olanlarında bile belli bir tip genetik yatkınlık söz konusudur.³

"Stockholm Evlatlık İncelemeleri" ailesel genetik ve çevre çalışmaları sonucunda iki tür alkolizm saptamışlardır. 1. tip alkolizmde orta veya ciddi derecede alkolizm yetişkinlikte başlar, suçla ilgileri azdır ya da yoktur, biyolojik anne ve babaları sıklıkla aynı tip alkolizm gösterirler. 2. tip alkolizmde alkol kullanımı ergenlikte başlar, suça eğilim yüksektir, bunların babaları (anneleri değil) sıklıkla aynı tip alkoliktir. Birinci tipin alkolik olması için çevre şartlarının da uygun olması gerektiği gösterilmişken, ikinci tip alkolizmde çevre şartlarından bağımsız yüksek bir risk vardır.⁴

Monozigot ve dizigot ikizler üstünde yapılan bazı genetik çalışmalar (Pillard ve Weinrich 1986, Bailey ve Pillard 1991) eşcinsellikte sosyal ve çevresel şartlardan daha fazla öneme sahip bazı ailesel geçişleri açık biçimde göstermiştir.⁵

Unipolar depresyon geçiren hastaların birinci derece akrabalarında hastalanma riski genel nüfustaki riske göre üç kat yüksektir. Bipolar Bozukluk gösterenlerde ise risk bunun da iki katıdır. Eş hastalanma oranı tek yumurta ikizlerinde % 40-50 arasında bulunmuştur, çocukluğunda biyolojik ana babasından ayrılarak evlat edinilmiş olan ve affektif bozukluk geçiren kişilerin biyolojik ana babalarında benzer hastalığın görülmesi olasılığı bu kişileri evlat edinenlere göre çok daha yüksektir.⁹

Şizofreniyle ilgili araştırmalardan çıkan sonuçlar şöyle özetlenebilir :

a) Öz ana babası şizofrenik olan ve başka bir aile tarafından yetiştirilmiş kişilerde şizofreni riski öz ana babası şizofrenik olmayanlara göre daha yüksektir.

b) Çocukluklarında evlat edinilmiş olan şizofreniklerin öz anne babalarında ve 1. derece akrabalarında şizofreni oranı daha yüksektir.

c) Öz anne babası şizofrenik değilse, ancak kendisini evlat edinmiş olan ana babada şizofreni varsa bu kişilerde şizofreni riski hasta olmayan ailede yetişenlere göre daha yüksek değildir.

d) Şizofreniye kalıtsal yatkınlık bulunmadığı takdirde çocuğu yetiştiren ailenin şizofreni açısından riski yükseltmediği anlaşılmaktadır.

e) Aile ortamı çok bozuk değilse şizofreniye yatkınlık olsa bile risk göreceli olarak düşüktür. Fakat hem yatkınlığın hem aile ortamında ağır bozukluğun bulunuşu riski çok yükseltmektedir.⁹

Tüm bunlardan sonra eğer birileri hâlâ genetikle fazla ilgilenmek ırkçılıktır, genetiğin önemini vurgulamak sosyo biyolojizmdir diyorsa ne yapalım? İnsan hâlâ yalnızca gerçeğe ulaşmak için gerçeği arayan bir varlıktan çok, inandığı şeyleri doğrulamaya eğilimli bir canlı varlıktır.

Kasım 1995

İNSAN NASIL ORTAYA ÇIKTI, YENİ İNSAN NASIL ÇIKACAK?

Alnımızda bilgilerden bir çelenk,
Nura doğru can atan Türk genciyiz.
Yeryüzünde yoktur, olmaz Türke denk;
Korku bilmez soyumuz.^{10 *}

(...)**

Biraz Özet Biyoloji

Canlı varlıklar kendilerine benzeyen başka canlı varlıklardan doğar. Bu canlılar tür adı verilen birbiriyle çiftleşebilir bir topluluk oluşturur. Ancak ana babayla yavru arasındaki benzerlik mutlak olmaktan çok uzaktır. Aynı aileden olan kişiler arasında kalıtsal bir çeşitlilik olduğunu gösteren pek çok farklılık gözlemlenir. Özel bir durum olan tek yumurta ikizleri bir yana bırakılacak olursa herhangi bir canlı türüne mensup hiçbir birey biyolojik olarak bir diğ erinin aynı değildir. Bireyler arasındaki bu kalıtsal çeşitlilik topluluklar düzeyinde de gözlemlenir. Bu anlamda topluluk aynı toprak parçasını paylaşan aynı türden bireyler topluluğu olarak tanımlanır. Çoğu zaman birçok karakteri ilgilendiren kalıtsal çeşitlenmeden topluluklardaki genetik polimorfizm ortaya çıkar. Bireyler arası çeşitlenme kalıtımsal özelliklere bağlı olduğu gibi çevresel etmenlerden de kaynaklanabilir. Otsu bir bitki olan *Knautia Arvensis*'in yaprakları güneş görmesine veya gölgede bulunmasına göre parçalı yapraklı, bütün yapraklı olur.

(*) Bu alıntı bir lise biyoloji kitabından. Biyoloji bilimine hemen hiçbir katkısı olmayan milletimiz hâlâ böylesi ırkçı demegojilerle uyuyor, uyutuluyor.

(**) Yazının ilk bölümünü bir öncekiyle çok benzer olduğu için kitaba almadım.

Belli bir özelliği belirleyen bir genin çeşitlerine alel genler denir. Örneğin İnsanda kan gruplarını belirleyen A, B, O olmak üzere üç alel gen vardır. Doku uygunluğunu belirleyen HLA sistemini şifreleyen bir tek genin 33 aleli vardır ki bu aynı gende en çok alele örnektir. Birçok özelliği ise (örneğin insanın boyunu) birden fazla gen yönetir. Birden fazla genin aynı karakteri belirlemesine çok genli kalıtım denilir. Örneğin insandaki deri rengi her birinin en az ikişer aleli bulunan en az altı gence belirlenir ki bu birçok ara rengin varlığını açıklar. Bu bilgi klasik Mendel yasalarını geçersizleştirmeyen, ancak Mendel yasalarının basit açıklamalarının çoğu durumda neden geçersiz olduğunu gösteren bir bilgidir. Genler hücre çekirdeğinde bulunan kromozom adı verilen yapılanmalar üzerinde bulunur. Bunlar çomak şeklinde cisimciklerdir. Gen denilen ve kendi kopyalarını üreten kalıtsal maddenin yapısı DNA'dır. DNA ikili sarmal bir zincirdir.

Bugün tartışılan evrim kuramları Yeni Darwin'cilik (sentetik kuram) Yeni Mutasyonizm ve Yeni Lamarkçılıktır. Darwin'in orijinal kuramı ileri sürüldüğünden 130 yıl sonra bile süreçle ilgili bilginin iskeletini oluşturmaktadır. Onun kuramı dört ana önermeye dayanır :

- 1- Canlılar kendilerine benzer bir canlıdan oluşur,
- 2- Herhangi bir canlı topluluğunda bireyler arasında çeşitlilik vardır ve bu çeşitliliğin bir bölümü kalıtsaldır
- 3- Bir türde üreyebilecek yaşa gelmiş canlı sayısı üremiş tüm canlılara oranla düşüktür,
- 4- Bireylerin ve türlerin üreme çağına gelebilme ve üreyebilme yetenekleri farklıdır. Bazı çeşitler başka türlere göre daha kolay hayatta kalabilirler ve daha çok nesil üretebilirler. Bu durum doğal seleksiyonun temelini oluşturur.

Ancak klasik Darwin kuramı şu üç soruya yanıt veremez :

- 1- Bir genetik özellik bir nesilden ötekine nasıl aktarılabilir?
 - 2- Genetik özellikler neden karışıp kaybolmuyor, kaybolsa da sonra neden yine ortaya çıkıyor?
 - 3- Doğal ayıklanma ortamında yeni türler nasıl ortaya çıkıyor?
- Yeni Darwin'ciliğe göre çok düşük düzeyde oluşan bir ayıklanma süreciyle bile bir topluluğun genetik yapısı bazı alellerin diğerlerinin yerini almasıyla değişikliğe uğrar. Başka bir deyişle türleşmeyi oluşturan o topluluğun gen havuzundaki baskın ve çekinik tüm alellerin birleşiminde kuşaklar boyu oluşan küçük değişimlerdir. Dobzhansky

1937 yılında bir türün farklı topluluklarının birbirinden aynı genin alellerinin oranıyla ayrıldığını belirtmiştir. Laboratuvar çalışmalarıyla bu farklılığın doğal ayıklanma yoluyla açıklanabileceğini göstermiştir. Böylece aynı türün genetik çeşitleri arasındaki bu mikro evrim daha sonra makro evrime, yani değişik türlerin oluşumuna yol açmaktadır. Yeni Darwin’cilik doğal ayıklanma ortamında canlı topluluklarının genetik varlığında yer alan bazı alel genlerin zaman içinde tedricen birbirlerinin yerini almasıyla yeni türlerin oluştuğunu kabul eder.

Yeni Mutasyoncu görüşte ise doğal ayıklanma karşısında nötr olan rastlantısal genetik değişimler (mutasyonlar) yeni türlerin oluşumuna yol açar. Bu genetik değişimler ortam koşullarından kaynaklanmaz. (Çevreye uyum özelliği bakımından.) Türler uzun süre istikrarlı bir dengede kalır ve genetik yapıdaki önemli değişimlerin etkisiyle birden bire yeni bir tür ortaya çıkıp eskisinin yerini alır. Evrimin temeli doğal ayıklanmadan çok genetik değişimlerdir.

Lamarck’ın kuramından ise bugün aklımızda kalan sadece evrim mekanizması olarak edinsel karakterlerin soydan geçtiği görüşüdür. Onun kuramı şüphesiz bundan daha kapsamlıdır ve özellikle türlerin tedrici karmaşıklığını açıklamaya yöneliktir. Zürafaların boyunlarının uzaması bu kuramın klasik örneğidir. Lamarck’a göre bu türün boynu uzundur; çünkü ataları yüksek ağaçların yapraklarını yiyebilmek için boyunlarını uzatmışlardır ve sonraki kuşaklara bu anatomik değişiklikler geçmiştir. Yeni Lamarkçılara göre türlerin evrimi bu modele göre açıklanabilir. Türlerin uyumu ani ve rastgele bir farklılaşmanın sonucu olarak değil, bireylerin ortama uymalarından doğan bir farklılaşmanın sonraki kuşaklara geçmesiyle açıklanır. Bu görüşteki biyologların bugüne dek ileri sürdükleri edinsel karakterlerin sonraki kuşağın genetik yapısına geçtiğini gösteren az sayıda basit deney sonucu bilimsel çevrelerce kuşkulu sayılmıştır.

Peki baskın ve çekinik genler neden kuşaklar boyu bir arada var olur, çekinik gen neden kaybolmaz, baskın gen neden kesin hâkimiyet kuramaz. Bunun neden böyle olduğu matematik ihtimal hesaplarıyla gösterilmiştir. Hardy-Weinberg ilkesi denilen bu ilkenin işlemesi için o toplulukta mutasyonun olmaması, genetik karışım olmaması; göç, dış melezleşme olmaması, topluluğun ihtimal hesaplarını geçerli kılacak büyüklükte olması, eşleşmenin rastgele olması, yeni kuşağın üreme yaşına kadar hayatta kalabilme gücünün bulunması gibi koşullar ge-

reker. Peki bu ilkeyi geçersiz kılarak, gen havuzunu değıştiren, yeni türleri ortaya çıkaran etmenler nelerdir?

1- Mutasyonlar (Nokta mutasyonları DNA zincirindeki eşleme hataları, kromozom mutasyonları)

2- Gen akışı (Topluluğa dışardan gelen bireylerin gen havuzunu değıştirmesi.)

3- Genetik sapma (Topluluğun küçük olması durumunda)

4- Doğal ayıklanma

Türleşme kuramları ve modelleri de ikiye ayrılır.

Dereceli türleşme (Yeni Darwin'ciliğe uygun) ve ani türleşme. Ani türleşme genetik devrim ve kromozom düzenlemesi gibi iki ayrı modelde gelişir.^{6, 7}

Görüldüğü gibi türleşme gerçeğini kavramak için genetiği iyi bilmek gerekir. Zaten genetik yapı demek bir türün ana özelliklerini oluşturan temel şifre sistemi demektir. Genetiği bu anlamda türleşmeden ve çevre etmeninden ayrı ele almak mümkün değildir. Onu yadsıyarak da canlıları dolayısıyla insanı anlamak olası değildir.

Bugün biz yüz bin yıl önceki atalarımızla hemen hemen aynı genetik temele sahibiz. Yine on milyon yıl önceki hayvan atalarımızla da çok benzer genetik özelliklerimiz var. Bu, bugün çözemediğimiz birçok şeyin nedenini anlamamızda anahtar bilgi olmalıdır. Başka bir deyişle hayvani organik yapımızı hâlâ aşamadığımızı bilmek durumunda-yız.

Kasım 1995

"İnsan nasıl insan oldu" tartışmasını ilgiyle izliyorum. Tartışan yazarların konuyu neden inceden inceye irdelediklerini yalnızca yazılardan çıkarmak okuyucu açısından güç. O nedenle ben, böylesi bir felsefi-bilimsel soruna hangi nedenle yöneldiğimi baştan belirtmek istiyorum. Benim için, söz konusu sorunda olduğu gibi tartışmalar ve çıkarılacak sonuçlar yaşam ve mücadele anlayışımıza, politik alan da içinde olmak üzere her alandaki esas yeğlemelerimize yol göstermesi bakımından önemlidir. Yoksa bilim kendiliğinden gelişmesi içinde bugün o mu, bu mu diye kararsız kaldığımız pek çok bilinmeze zaten çözüm getirecektir. Yine başka türlü, büyük paralar ve örgütlenmeler gerektiren bilimsel araştırmaların daha iyilerini yapmak da, amaçlarımız doğrultusunda yönlendirmek de şu anda boyumuzu aşan işlerdir. Bunu şunun için söylüyorum Tartışmanın bizim için önemli yanı bugüne dek topladığımız bilgilerden çıkaracağımız felsefi ve pratik sonuçlardır. Konu daha çok o yönleriyle tartışılmalıdır. Bu yönlerin neler olduğunu ve tartışmaya katkı bakımından soracağım soruları yazının son bölümünde açıklayacağım.

Emeğe ve Ele Önem Vermek Yanlış Değil

Karşı yazıları başlangıç alarak Topal'ın çıkarsamalarını inceleyelim. Arkadaşım Mustafa Topal kızacak ama, Özcan Buze'nin yazısı bazı kavramları yerli yerine oturtan iyi bir yazı. (İyi derken, teknik anlamda iyi diyorum; doğru olup olmadığı konusunda daha sonra bir şeyler söyleyeceğim.) El-emek kuramının, "İnsanı el yarattı" gibi bir basitleştirmeye indirgenip mahkûm edilemeyeceğini belirtiyor Buze. Engels ve Alekseyev'in görüşlerini aktarışı ve yorumlayışı bence doyurucu. Uluğ Nutku'nun, "alet kullanma iki ayakla yürümenin hem se-

bebi, hem etkisidir" aktarımı da çok önemli. Çünkü evrim sürecinde birçok ardıl, birbirinin hem kaynağı hem sonucu. Hangisinin öncel olduğunu saptamanın şu anda olanağı yok. Ayrıca bunu saptamanın pratik bir gerekliliği de yok. Böyle bir gereklilik varsa Topal bunu açıklamalı. Dolayısıyla Topal'ın belirttiği gibi, Marx ve Engels bu konuda tümüyle yanılmışlar, demenin sağlam bir temeli bulunmuyor. Bunu, Marx yanılmış, demekten korktuğum için söylemiyorum. Marx'ın, Lenin'in, şu veya bu ustanın yanılabilceğini, sağlıklı düşünebilen her Marksçı kabul eder. Nitekim ben de, konuyla ilgili olarak Marx'ın hangi noktada yanıldığını ilerde söyleyeceğim. Ama insanın evrimleşmesinde toplu yaşamın, iletişimin, emeğin (önce hayvansal yaşamda kalma mücadelesi anlamında, toplama, avcılık, daha sonra bilinçli üretim anlamında), elin, alet kullanmanın (önce basit aletleri kullanmanın, daha sonra alet yapmanın) biyolojik-genetik etkileri olduğu, olabileceği bugün biliniyor. O bakımdan emeğe ve ele insanın evrimleşmesinde (o günün kısıtlı bilgi ortamında) özel bir önem veren Engels ve Marx'ı haksız çıkaracak bir kanıt, Topal'ın tüm saydıklarına karşın gerçek anlamda bulunmuyor. Ancak Topal'ın bu noktada haklı olduğu bir yön var. Onu da ilerde açıklayacağım.*

Hem Neden Hem de Sonuç

Topal'ın "evrim ne sıçrama, ne kopma, ne de aniden nedensiz ortaya çıkan bir organ, yapı, işlev tanır" düşüncesi doğruları ve yanlışları bir arada ifade ediyor. Evrimin sıçrama tanımayacağı fikri yanlış. Çünkü evrim, başka bir deyişle türleşme, bir dizi (on binlerce, yüz binlerce...) sıçramayla gerçekleşir. Bunlar nedensiz midir peki? Nedensiz değildir. Evrimde rastlantılar hüküm sürer. Ancak bu rastlantılar olasılık yasaları içindeki rastlantılardır. Yani olasılığı hiç bulunmayan

(*) Yineliyorum, burada savunduğum Engels'in her savı, her örneği değil, genel yaklaşımıdır. Yoksa antropoloji son on-on beş yılda, değil Engels'in bilgilerini, yirmi yıl önceki birçok bilgiyi bile geçersizleştiren kanıtlar elde etti. DNA analizleri ve yeni tarihlendirme teknikleriyle. Örneğin Homo Sapiens Sapiens'le, Homo Sapiens Neanderthalis'in binlerce yıl birlikte yaşadıkları gibi gerçekler açığa çıkıyor. Her halde Topal bunları bilerek yazıyor. Bu konudaki bilgiler hızla eskimekle birlikte derli toplu bilgi için size Roger Lewin'in Tübitak Yayınları'ndan çıkan *Modern İnsanın Kökeni* adlı kitabını önerebilirim.

rastlantı eseri doğması mümkün değildir. Rastlantı, zorunluluğun bir ortaya çıkış biçimidir. Topal gerçekten "neden"i kabul ediyorsa gösterecek en olası (ya da olasılığı en yüksek) neden, insan öncesi insansızların emeğinin insanı ortaya çıkardığı gerçeğidir. Burada el, beynin uzantısı olarak özel bir önem taşır. Yani ortada "kıl azalması insanı yarattı" gibi abartılı bir iddia yoktur. Bu (kıl azalması) bile evrim sürecinde hem etkilenen, hem etkileyendir. Fakat kılın el kadar önemi yoktur elbette. El, emek, dil, soyut düşünce, beyin birbirlerine çok sıkı bağlantılıdır ve birbirlerini çok kuvvetle etkilerler. Böylece birlikte hem sebebi, hem sonucu oluştururlar. Daha önce söylediğim gibi burada hangisinin öncel olduğunu araştırmak yakın zamanda bir sonuç vermeyeceği gibi, hiçbir zaman da sonuç vermeyebilir. Topal, şu andaki bilgi düzeyimiz, şu andaki yetersiz kategori ve kavramlarımızla düşünce mi önceldir, dil mi, soyut düşünce mi sorusunu kurcalayarak açmaza düşüyor. Dilin bilinç kadar eski olduğunu söyleyen Marx'ı yanlışlıyor. Soyut düşünemeyen, birbirleriyle iletişim kuramayan bir öncel bilinç durumu farz ederek söylemini karmaşıktırıyor. "İnsan beyniyle hayvan beyni arasında sadece bir nicelik farkı mı var?" sorusu da bir düşünce karmaşasını ifade ediyor. Topal sorunu açıp çözümleyeceği yerde, nicelik ve nitelik kavramlarıyla oynuyor. Evet, hayvan beyni ile insan beyni arasında nitelik farkı vardır. Bunu kabul eden Topal, aynı konunun başka yönlerini düşünürken reddediyor. Hayvanda da bilinç, düşünce olduğunu, onun da alet kullanabileceğini belirtiyor. Tüm bunlardan sonra bence Topal'ın anlatmak istediği şunlar : Evrim esas olarak biyolojik bir gelişmedir, onun da esası beyindeki gelişmedir. (Buraya dek ona katılıyorum.) Evrimde, dik durma, el, emek, alet kullanımı gibi etmenler sebep değil, daha çok sonuçtur ve bu anlamda sınırlı etkileri vardır. İnsanı insan yapan soyut düşünce ve dil kullanılarak kuşaktan kuşağa yapılan bilgi aktarımıdır.

Basitten Gelişmişe Yükselmenin Nedeni

Şimdi, daha önce Bilim ve Ütopya'da çıkan yazımda savunduğum görüşleri yinelemem gerekiyor. Burada sorulacak en can alıcı soru şudur : Evrim neden basit canlılardan, basit sinir sistemlerinden; gelişmiş canlılardan, gelişmiş sinir sistemlerine doğru yükselen bir seyir izliyor?

Burada felsefi anlamda bir Tanrı iradesi bulunmayacağına göre (dini anlamdaki Tanrı evrimle ilgilenmez; o dilediği zaman, dilediği canlıyı bir anda öldürür), gelişmeyi yaratan nedir? Gelişmeye neden olan, yaşamda kalma mücadelesidir. Canlı türü geliştikçe, bu mücadele daha "akıllı" bir hal alır. İnsan öncesi insanımsılarda bu daha "akıllı" mücadeleye yarı bilinçli bir ilkel emektir. Burada akıl, bilinç, emek gibi kavramlarla oynamaya gerek yok. Çünkü sanırım anlatmak istediğim açıktır. İşte bu emek, yani merkez sinir sisteminin giderek gelişimiyle daha nitelikli hale gelen emek, Lamarkçı anlamda doğrudan değil, ama bir şekilde nicel genetik değişimlere, sonra da nitel değişimlere, yani daha üst canlıların ortaya çıkışına yol açar. Bu gelişim doğal ayıklama yasası, bildiğimiz ve bilmediğimiz başka doğa yasaları üzerinden gerçekleşir. Zaten Lamarkçı görüşün tamamen geçersizleştirilememesinin, Yeni Lamarkçılık olarak ayakta kalabilmesinin bana göre en önemli nedeni, öbür görüşlerin merkez sinir sistemlerinin neden sürekli geliştiğini, alışkanlık ve çabaların neden yeni organlar, yeni türler oluşturduğunu tam olarak açıklayamamasıdır.

Yine de bugün Yeni Darwin'cilik en geçerli kurammış gibi görünüyor. Bu görüşe göre, türün gen havuzundaki (açık etkisi görülen ve görülmeyen tüm alel genlerin bulunduğu havuzda) melezleşmelerle (ve başka nedenlerle) ortaya çıkan nicel değişimler, günün birinde nitel bir değişime, yani yeni türün ortaya çıkışın neden olur. Yeni türün dünyada kalıcı olup olmayacağı, yine doğal ayıklama düzeneğine bağlıdır. Konuyu uzatmadan şunu söyleyeyim. Kuşaklar boyu süren belli çabalar (emekler) o kuşaktan sonra oluşacak yeni ve daha gelişmiş türün niteliklerini (beyinsel niteliklerini de) şu veya bu şekilde etkilemekte, belirlemektedir. Bu anlamda, Bilim ve Ütopya'da giriştiğimiz şu tartışmanın bile, gelecek kuşaklara ve bizden sonra oluşacak yeni bir türe genetik etkisinin olabileceğini söylemek fazla uçukluk sayılmamalıdır.

Tuğrul Atasoy'un ve Nutku'nun, insanın kötülüklerinin kaynağı olarak alt beynin gösterilemeyeceği itirazlarına katılıyorum. Atasoy'un belirttiği gibi insanın tüm iyi edimleri gibi tüm iğrençlikleri de önünde sonunda neokorteksin sorumluluğundadır.

Buraya dek Topal'a karşı onu yanıtlayanları savundum. Şimdi bir iddiada bulunacağım : Tüm yanlışlarına karşın Topal doğruya onu yanıtlayanlardan daha yakındır. Neden? Çünkü Topal, sol saflarda, aydınlarımız arasında yerleşik kalıp bilgilere saldırıyor. Bunu doğru bir amaçla (salt gerçeği aramak için) fakat yanlış teknikle yapıyor. Yanıtlayanların itirazlarına karşın el-emek kuramı genel sol kitlede ve okumuşlar arasında hakikaten Topal'ın betimlediği mekanik tarzda kavranıyor. Yani, el başparmağa sahip oldu, o zaman insan daha iyi çalıştı, daha iyi çalışıp alet kullanınca da beyni büyüdü, gibi... Bu, "el insanı yarattı" anlayışıdır. Hal böyle olunca evrim bilgisini, genetik bilgisini, biyolojiyi, psikolojiyi öğrenmenin gereği kalmıyor. Genetik konusundaki en temel bilgileri aktardığımda bizim sosyalistlerin nasıl tepki verdiğini son üç dört yıllık çabalarımдан, doğrudan biliyorum. Sovyet bilim anlayışının da temelini oluşturan "el insanı yarattı" gibi kolaycı anlayışlar sonucu Marksçı bilim felsefesinin, sosyalist bilimin geri kaldığını, genetiğin uzun süre inkâr edildiğini, insanla ilgili her bilimsel açıklamaya "bu biyolojizm", "bu psikolojizm", "bu ırkçılık" diye saldırıldığını konuyla ilgilenenler bilir. Topal'ı yanıtlayanlarda beni en çok rahatsız eden şey, bilime, felsefeye, tabii ki tüm yaşama karşı alınan duragancı tavidir.

Söz konusu tartışmayla ilgili olsun ya da olmasın, pek çok yazar da gözlemlediğim şey, sanki bilim çevrelerinin çok temel bazı problemleri yokmuş, sanki bilim günümüzün pek çok temel sorununa uygun çözümler önerebiliyormuş, bilim felsefesinde can alıcı tartışmalar bulunmuyormuş; ya da Marksçılar açısından, Marksçılığın hiç sorunu yokmuş, reel sosyalizm çökmemiş gibi alman rahat tavidir. Özellikle sonuncular için, bürokratik sosyalizm geleneğinden ya da verili durumdan tatmin olma ruh halinden kaynaklanan "her şey yolunda" anlayışı bizim tarafı giderek gerçeklikten koparıyor.

İnsanmerkezcilik Sorunu

Vehbi Hacıkadıroğlu'nun uç biçimde savunduğu şu klasik görüş, yaşamda kerelerce iflas etse de aydınların ve solcuların ana düsturu ol-

maya devam ediyor Halk (insanların çoğunluğu) gizilgüç olarak iyidir. Yeter ki bizler (aydınlar, sosyalistler vb.), ona bilgiyi ulaştıralım. Bilgiyle donanmış çoğunluk (halk) doğruyu, iyiyi yaşama geçirir... Çoğunluğun şimdi kötü görünmesi cahilliktendir, ya da emperyalistlerin, kapitalistlerin, dincilerin vb. onları aldatmasındandır...

Burada, var olan bir gerçeğin, sömürücülerin, gericilerin kitleleri kandırdığı gerçeği abartılarak, tüm insanlık durumuna yayıldığını, her türlü kötülüğün tek kaynağı olarak gösterildiğini, bu haliyle gerçek olmaktan çıktığını görüyoruz. Buna karşılık şöyle soruların pek az sorulduğunu da biliyoruz : İnsanlık kötü yöne kandırılabilir mi, iyi yöne niye ikna edilemiyor? Sömürücü sistemler binlerce yıldır sürüp gidiyor da, eşitlikçi, toplumcu sistemler neden ortalama beş altı yılda yozlaşıyor? İnsanlık eşitlikçi sistemlere neden arka çıkmıyor? Gerçek eşitlikçilik neden bir türlü sağlanamıyor? Bu soruların sorulamamasının bir nedeni insanmerkezci bakış açısıdır. Ben insanmerkezçiliği, postmodern ya da anarşist açıdan eleştirmiyorum. Yani insanın ürettiği, onun bir kazanımı olan kültürü, insani değerleri yadsımıyorum. Aksine daha iyi yerlere gidilecekse bunlar üzerinden gidileceğini savunuyorum. Ancak insanı olabilecek en gelişmiş canlı olarak kabul eden, kafamızdaki tüm ütopyaların bu türle gerçekleştirilebileceğine, bu türün tüm olumluluklara erişebileceğine inanan anlayışa karşıyım. Söz konusu anlayışın köklerinden biri Marx'a uzanır. Uç biçimleri bugünkü sosyalistlerde bulunur. Biz insanı hayvandan tümüyle farklı bir canlı sayma eğilimindeyiz. Hacıkadıroğlu, insanın hayvandan farklı en önemli özelliğinin, hayvanın çevresinde kendisinden farklı bir dünyanın varlığını bilmemesi, insanın ise bilmesi olduğunu söylüyor. Yanında başka bir koyun kesilirken hiç tepki vermeyen koyunu buna örnek gösteriyor. Koyun bıçak boğazına dayanana dek tepki vermiyor. Ya bıçak boğazına dayanana dek tepki vermeyen geniş insan yığınlarına ne demeliyiz? Sanırım Topal'ın karşı çıktığı insanmerkezçilik, insanın, insanın önünde sonunda bir hayvan olduğunu yadsıyan, ondan yapamayacağı şeyler bekleyen anlayıştır.

Temmuz 1996

Si fallor sum (Yanılıyorsam varım)

Veritas est in homine (Gerçek insanın içindedir)

Credo ut intelligam (Anlamak için inanıyorum)

Bu başlığın, yaşadığımız dönemin ana özellikleri açısından olumsuz bir çağrışım yarattığı kuşkusuz. Hatta "Ortaçağ Karanlığına Dönüş" diye bir başlık da atabilirdim. Niyetim, yaşadığımız dönemi adlandırmak değil, incelemek. Yazıda göreceğiniz gibi dönemimizin belli başlı eğilimlerini saptamaya çalışırken, bu dönemin hayli benzediği ortaçağla karşılaştırmasını da yapacağım. Ancak akıldan çıkarılmaması gereken daha önemli bir doğru, her çağın, her dönemin, biricik olduğu, ortaya çıkış koşullarıyla birlikte, tarihi bağlantılarından koparılmaksızın, ama tek başına gerçek bir olgu gibi araştırılması gereğidir. Benzetmeler neden yapılır peki? Vurgulayıcı, akılda kalıcı olması bakımından; bir de söylediğim gibi tarihi bağlantıları, ortaya çıkış koşullarını gözden yitirmemek için.

Bu dönemin olumlu özellikleri yok mu? Ortaçağın da vardı. Ortaçağda gelişmeyi mutlak olarak ortaya çıkaracak bir gizil-güç yok muydu? Vardı elbet. Gelişmeyi doğuracak gizilgüç de, umut da vardı; bu dönemde de var. Ancak kaba benzerliklerin ötesinde o yönleriyle bile önemli farklılıklar söz konusu. Şu dönemde bile fazla umutsuz olmayan aydınlar bir hayli fazla değil mi? Yaşadığımız dönemin iyi yönlerini görebilen, daha da iyi olacağının işaretlerini ayımsayabilip gösterebilen aydınlar... Ortaçağda da böyleydi durum. Şimdi biz buradan, "karanlık ortaçağ" diyerek, bin yıllık koca bir dönemi kayıp, mutsuz yüzyıllar olarak, anımsamak bile istemiyoruz ya; o dönemde yaşayan birçok okumuş, eli kalem tutan kişi yaşadıkları dönemleri hiç de öyle görmemiş. Bugün bile ortaçağa karanlık sıfatlandırmasını yakıştıramayan biliminsanları benzer düşünüyor. Ortaçağa İslami açıdan bakmayı

bu yazıda konu etmiyorum. Genellikle Avrupa merkezli olarak geliştirilen bilimsel, sanatsal söylem Avrupa'da ne varsa onu tüm dünyaya mal eder. Günümüzün postmodern ideologları, her ne kadar doğu kültürlerini kutsasalar da, doğu kültürlerinin ancak kendi işlerine gelen ilkel-metafizik yönlerini öne çıkarıp överler. Her neyse; Avrupa için karanlık yüzyıllar, İslam dünyası için "aydınlık" yüzyıllardır, atılım yüzyıllarıdır; ama bu Avrupalının umurunda bile değildir. Fakat dedik ya, konuya İslami açıdan ya da genel insani açıdan bakışı şimdilik erteleyelim. Avrupa için bile o çağı karanlık saymayı kolaycı bir yaklaşım olarak eleştiren Betül Çotuksöken'den bir alıntı yapacağım. Şöyle diyor Çotuksöken "Ortaçağa özgü, 'karanlık çağ' nitelemesi, bütün dünyada olduğu gibi bizde de benimsendi; ancak bu sanı Batı dünyasında artık sarsılmaya başladı. Ama bu sarsıntı bizde ne zaman kendini daha iyi duyumsatır bilemiyorum. Duyduklarımıza hemen inanma, benimseme gibi bir tavırdan uzaklaşmadıkça bu mümkün değil sanırım. Eli her kalem tutan nerede bir aksama, olumsuzluk, demeden edemiyorum 'karanlık' bir yan görse, 'ortaçağ karanlığı' diye etiket yapıştırıyor. İmgelediğimizi ve dil gücümüzü daha işlevsel kılsak, yeni imgeler ve nitelikler, nitelemeler oluşturmada daha başarılı olabiliriz diye düşünüyorum. Ama sanıyorum 'Ortaçağ karanlığı' nitelemesi, belirlemesi, o denli çekici ki vazgeçemiyor insanlarımız! Ayrıca bu yolla uyandırılacak çağrışım, imge hazır : Engizisyonlar, işkence araçları, diri diri insan yakmalar, kitapları ateşe vermeler bu dönemin marifetlerinden biri gerçekten de. İşte bunları çağrıştıracak bu iki sözcükle yazmak da kolaylaşıyor; hem bilgi birikiminizi sergileme olanağı elde ediyorsunuz, bu size yazıda bir ekonomi sağlıyor, hem de ortak imgeler sayesinde daha iyi anlaşılıyorsunuz!.. Ortaçağın 'kendinde' karanlık olup olmadığına gelince ya da başka bir deyişle, bu karanlık oluş 'kendinde' mi onun 'özünde' mi, yoksa ona ilişkin yargıların bir niteliği mi? 'Kendinde' hiçbir şey ne karanlık ne de aydınlıktır, özellikle tarihsel kesitler, çağlar söz konusu olduğunda. 'Karanlık' nitelemesi yarıya ilişkindir, çağın kendi özüne ilişkin değildir. Öyleyse 'karanlıktı', 'aydınlıktı' gibi toptancı yargılamaları bir yana bırakıp, doğrudan çağın olaylarına, felsefe söz konusu olduğunda da filozof metinlerine eğilmek, onları anlamaya çalışmak gerekiyor."⁽¹⁾ Evet, alıntı burada bitti. Çotuksöken, başta sonuncu cümle olmak üzere bazı doğru şeyler söylüyor. Yanlış şeyler de söylüyor mu? Burada kendisinin öğüdüne

uyalım ve yargıda bulunmayalım. Çünkü bu yazının amacı ne Çotuk-söken'i eleştirmek, ne kişileri yargılamak. Ben yalnızca iki çağın, iki çağın felsefelerinin dikkatimi çeken bazı yönlerine parmak basacağım ve karşılaştırmalar, çıkarsamalar yapmaya çalışacağım. Ayrıca Çotuksö-ken'in bir söylediğine daha katılıyorum Şu karanlıktı, bu aydınlıktı sıfatlandırmalarından çok daha önemlidir, ışın özünü incelemek.

Ortaçağda Felsefe

"XI. yüzyılın sonunda Compeigne papazı Roscelin'in ileri sürdü-ğü adcılık öğretisine göre genel kavramlar (Tümeller...) birtakım ses-lerden başka bir şey değildirler. Bunlar, insanların düşünce biçimleri-ne yakıştırdıkları birer addır ve hiçbir gerçeklikleri yoktur. Gerçek olan bireysel olandır... Roscelin'in bu öğretisi kiliseyi temelinden sarsan bir düşünceydi. Çünkü dinler tümeller üzerine kurulmuştu, başta Tanrı olmak üzere bütün dinsel kavramlar soyut ve tümeldi. Genel kavram-ların gerçek sayılmaması dinin de gerçek sayılamayacağı sonucunu zo-runlu kılıyordu. Bu yüzden hemen bütün ortaçağ adcılık-gerçekçilik kavgalarıyla yüklüdür. Genel kavramları gerçek olduğunu sananlar gerçekçilik adı altında toplanmışlar ve Roscelin'in bu savına karşı çıkmışlardır. Ortaçağ skolastiğinin ters terminolojisi adları savunanları gerçekçi, asıl gerçeği savunanları ise adcı saymaktadır. Ortaçağın aydın düşünürü Abelardus kilisenin büyük tepkisini doğuran adcılığı gerçek-çilikle uzlaştırmak için açık anlamında adcılıktan yana olan kavramcılık öğretisini ileri sürmüştür."¹²

"Skolastik felsefe boyunca uzanıp gidecek yüzyıllar içinde bu felse-fe için başlıca bir kaygı olacak bu çekişme tümeller üzerindeki tartış-madır. 'Tümel kavramların varoluşları ne biçimdir? Tümel kavramla-rın tek tek nesnelerle ilişkisini nasıl anlamalı?' Bu tartışma çerçevesin-de üzerlerinde durulan başlıca sorular bunlardı. Skolastik felsefenin ge-lişmesinde bu sorulara verilmiş olan tipik yanıtları şöyle özetleyebiliriz: 1 – Tümel kavramların – Tanrısal ideler olarak – nesnelerden önce başlı başına objektif olan bir realiteleri vardır. Bu anlayış, aşırı realizm; başlıca temsilcisi Anselmus. 2 – Tümel kavramlar nesnelerin içindedir. Nesnelerin özleriyle ilgili formlardır bunlar. Bu anlayış da realizm; çünkü tümel kavramlar yine reel, gerçek şeyler; ama nesnenin dışında

ayrıca bir varlıkları yok; varoluşları nesnede; nesne ile ilişkileri bakımından içkinler; aşırı realizmde ise aşkındırlar. Bu ikinci yanıt ılımlı realizm denilebilir; başlıca temsilcileri de Abelardus, Albertus Magnus, Aquino'lu Thomas. 3 – Tümel kavramlar nesnelerden sonradırlar. Bizim sonradan kurduğumuz sübjektif kavramlardır bunlar; ya da sadece, nesnelere bizim vermiş olduğumuz adlardır. Bu anlayışa nominalizm denilir; başlıca temsilcileri başlangıçta Roscelinus, sonra da Ockham'lı William."¹³ (Ortaçağ felsefesi incelemecilerinin, dine karşı tutumu nedeniyle genellikle üçüncü grubu en ilerici saymalarına karşın kimine göre bunların içinde Marksçılığa en yakın olan görüş ikinci görüştür. Çünkü üçüncü görüş günümüzün postmodern ideolojisi gibi, kavramların gerçekliğini inkâr etmekte, bunları gerçeklikle ilişkisi bulunmayan uydurmalar saymaktadır. Oysa ki Marksçılığa göre kavramlar gerçeklik üstünde şekillenir, gerçekliğin bir yanını yansıtır ve gerçekliği daha çok yansıtmak zorundadır.)

Ortaçağ felsefesinin en önemli konusu tümeler tartışmasıdır. Başka bir deyişle kavramlar, dil, anlambilim üzerine, mantık üzerine tartışmalar. Tartışmaya katılan taraflar bilerek ya da düşünce yöntemlerinin kendilerini getirdiği yarı bilinçli durumlar içinde yerlerini belirlemişler. Böylece dine ve kiliseye karşı ve yine böylece akla bilimsel düşünceye karşı duruşları bu tartışmalar içinde şekillenmiş. Thema Larousse'un, Ortaçağ Felsefesi bölümünde "Dil üzerine eleştirel düşünüş" başlığı altında şunlar söyleniyor "Dil kuramı spekülâtif gramerle ve adcılıkla köktenci bir eleştiriye açıldı. Skolastik eğitim aynı zamanda dil sanatları üzerinde de belirli bir etki yaptı. Gramer, söylemin tüm dillerde ortak olan kısımlarını var olma ve bilme kiplerine karşılık gelen anlam verme kiplerini ortaya koyarak spekülâtif bir hale geldi, mantık ise terimlerin kapsamları ister tekil, ister tümel, ister bir tek sözcük olsun yerine geçme özellikleri üzerinde merkezileşen bir anlambilim (semantik) üretti. Adcılıkla birlikte, bu anlambilim, gerçek bir felsefi devrimin ana ekseniydi. Ockham'lı William mantığını, (tıpkı Abelardus'ın diyalektiği gibi) tümel tözlerin gerçekten var olduğu inancını yıkmakta kullandı..."¹⁴

İşte burada kafamda beliren ilk soruyu, ilk kuşkuyu anlatmalıyım. Biraz incelenince görülür ki, ortaçağ felsefe tartışmaları o zamanki egemen kültürün, kilise kültürünün ağır baskıcı ortamında yürümüş. Tartışan taraflar neredeyse tümüyle egemen kültürcü. Başka deyişle kilise-

ye, dine bağılılığını bildirmekle kalmamış, aynı zamanda kilisenin düşünürleri olmuş kişiler. Aralarındaki ayrım ve mücadele, her ne kadar ileriye dönük önemli yararlar sağlamışsa da, bugünkü egemen sınıflar ve onların ideologları arasındaki şahinler-güvercinler ayrımına, sertlik yanlıları-liberaller ayrımına benziyor. Liberal bir muhalefet yürütmenin faturası bile, o zamanın düşünürlerine pahalıya mal oluyor. Gerçi şimdiki durum da pek farklı değil bundan. Abelardus iğdiş edildi, sü-rüldü, tecrit edildi. Eserleri yakıldı. Onun varlığı ve önemi yüzyıllar sonra Anselmus'la olan tartışmaları sayesinde keşfedildi. Başka bir düşünür de Erigena. Ioannes Scotus Erigena, "İnsanın yazgısının önceden belirlenmiş olduğu görüşüne karşı çıkarken, sorunun çözümünün geleneksel otoritelerde ya da kilise babalarında aranmaması gerektiğini sadece aklın gücüne başvurmak gerektiğini ileri sürmüştür."¹⁵ Erigena mahkûm edildi, kralın koruması sayesinde infazdan kurtuldu. Yine de daha sonra keşişlerce öldürüldüğü söylenir.¹⁵

Şimdi size ortaçağın başka bir yanından söz etmek istiyorum. Yine bazı alıntılar var : "Dehriyyun/Zamancılar... İslam felsefesinde çok önemli ve ilerici düşünceler ileri sürmüşlerdir. İ.S. X. yüzyılda gelişen ve Horasanlı İbni Ravendi, Toharistanlı Beşşar, Salih İbni Abdül Kudüs gibi düşünürlerin yönettikleri bu akım, tümüyle özdekçi ve duyumcudur, metafiziği yadsır, duyularla algılanamayan hiçbir bilginin gerçekten bilgi olamayacağını savunur. Duyularla algılananların ötesinde her şey boştur, sonsuzdan gelip sonsuza giden tek kalıcı gerçek zamandır. Evren özdekseldir, ruh yoktur ki ölümden sonra devam etsin. Özdek mekanik öğelerin bütünlediği bir atomlar yığındır... Çağlarını hemen on yüzyıl aşan Dehirciler, bu ilerici düşüncelerinden ötürü uzun bir süre Bâtınilîğin içinde gizlenmek zorunda kalmışlardır. Yazdıkları bütün yapıtlar yakılmış olup, öğretileri onları eleştiren yapıtlardan derlenmiştir. Ünlü Türk düşünürü Şeyh Bedrettin bu akımın izdaşlarındanıdır."¹²

"Tanrı dünyayı yarattı ve insanlara verdi. Dünyanın toprağı ve bu toprağın ürünleri insanların ortak malıdır. İnsanlar eşit ve kardeştir. Birinin mal toplayıp öbürünün aç kalması Tanrı'nın amacına aykırıdır. Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim, sen benim eşyamı kendi eşyan gibi kullanabilmelisin. Çünkü bütün bunlar hepimiz içindir ve hepimizindir. Tanrı insanlara akıl verdi. Herkes Tanrı'yı aklının erdiğince kavrar. Birinin kavrayışı ötekinin kavrayışına benzemi-

yor diye kınanmamalıdır. Düşünce ve vicdan özgürlüğü doğal düzenin ürünüdür. Ayrılıklar bilgisiz din adamlarının işleri karıştırmamasından doğmuştur, bunlar ortadan kaldırılırsa bütün dinler bir olur... Müslüman, Hristiyan, Musevi, Mecusi vb. hep aynı Tanrı'nın kuludurlar. Hepsi kardeşirler. Aralarında sevgi ve saygı olmalıdır, onların bu sevgi ve saygısı doğruyu yanlışa üstün kılacaktır. Ruhlar maddelerde bulunan güçlerden ibarettir. İnsanı iyiliğe götüren kendi gücü Melek, kötülüğe götüren kendi gücü de Şeytan'dır. Bu güçler sadece insanlarda değil bütün nesnelerde vardır. Örneğin bir yağmur tanesi de aynı neden ve güçle oluşur, yağmur tanesini oluşturan ve tarlaya düşüren gücüne Melek denir. Kıyamet belirtileri yüzyıllardan beri boşuna beklenmiştir, vücut zerreciklerinin bir kez dağıldıktan sora yeniden bir araya gelmesi ve ölümlerin dirilmesi imkânsızdır. Her güzel şey Cennet, her kötü şey Cehennem'dir. Kitaplarda tanımlanan Cennet ve Cehennem bir düşçülük ürünüdür (hayal aleminde tahakkuk etmiştir.) Namazlar niyazlar ve tapmalar ahlakın düzeltilmesi ve içyüzün arıtılması içindir.. Gizemci, hakikatı bildiği halde bunu hemen halka söylemez. Çünkü hakikat daha işin başında halka söylenirse ya yollarını sapıtırlar ya da söyleyeni suçlarlar. Halk ve Hakikat ortalama bir yolla birbirlerine alıştırılmalıdır, ama herhalde halk hakikate alıştırılmalıdır." (16) Bu alıntı da Bedrettin'den. 1357-1420 yılları arasında yaşadı, Serez'de asıldı.

"Ravendi Ebül Hüseyin bin Yahya, Arap filozofu (öl. 910) Hayatıyla ilgili yeterli bilgi yoktur. Mutezile mezhebinin belli başlı düşünürlerinden biridir. Çağında Sünni inançlarını benimseyen bilgin ve filozoflara karşı giriştiği tartışmalar yüzünden dinsizlikle suçlandı. Bugüne kalan eserlerinin incelenmesinden ilkçağ Yunan felsefesini, atomcuları, eski İran kültürünü iyi bildiği, kendinden önce gelen filozofları okuduğu anlaşıyor. Ravendi önce Şii inançlarını savundu, Şii kelamı üstünde geniş ölçüde çalışmalar yaptı. Rafizi düşünürlerinden Ebu İsa el Varrak'ın etkisiyle bütün tektanrıci dinlere karşı çıktı. İslam dünyasında bütün düşüncelerin akıl ölçülerine uyma gereğini ileri süren, aklın ilkeleri dışında genel geçerliliği olan bir hakikat ölçüsü tanımayan filozofların başında gelir. Bu bakımdan İslam akılcılığının kurucularından biridir. Ona göre aklın dışında bir gerçek yoktur. Doğru düşünmenin, gerçeği kavramanın tek yolu akıl yoludur. Akılla bağdaşmayan bütün inanışlar, dinler, ve düşünceler gerçek dışıdır, birer yanılsama-

dır. İnsanda insanüstü bir başarı, akıl dışı bir yetenek, tanrısal bir güç de yoktur. Tektanrıci, çoktanrıci bütün dinlerin ileri sürdüğü düşünceler akıl ilkelerine uymadığı için doğru değildir. Mucize, derin düşe dalmadır, bir sapıtmadır. Bütün peygamberler de insandır, onların insanüstü güçleri, başarıları yoktur. Peygamberlerin gösterdiği ileri sürülen mucizeler birer uydurmadır. Peygamberlik büyüculük ve gözbağcılıkla aynıdır. Bütün bilgilerin kaynağı deney, ölçüsü akıldır. Ölümden sonra dirilme, yoktan var edilme diye bir gerçek yoktur. İnsan yaşadığı sürece vardır..."¹⁷ Ravendi, "İmanı akıldan üstün gören... düşünürler tarafından ağır saldırılara uğradı..."¹⁷

Buradan nereye geleceğim. Ne Çotuksöken ile Babür'ün *Ortaçağda Felsefe* adlı kitabında, ne Afşar Timuçin'in *Düşünce Tarihi*'nde, ne Macit Gökberk'in *Felsefe Tarih*'inde Ravendi'ye, Bedrettin'e ve elbette adları şöyle bir geçen öbür özdekçi düşünürlere ilişkin herhangi bir bölüme rastlamadım. Adları tümüyle unutturulanlar doğaldır ki hiçbir kitapta yoktu. Burada ima yoluyla bir eksiğe işaret etmek değil niyetim. Amacım yalnızca soruları yüksek sesle sormak, kuşkuları gidermek, daha sonra da bilmediklerimi bilir duruma gelebilmek. Felsefeyi yukarda adı geçen çağdaş düşünürler kadar bilmiyorum. O yüzden felsefe açısından önemli olan nedir; bir düşünürü bir çağın merkezine koyan, başka bir düşünürün ise adını bile anmayı gereksizleştiren önem ya da önemsizlik nedir, kavrayamıyorum. Bana şu andaki bilgi düzeyimle, sanki nesnellik adına taraflı bakılmış, yani konuya egemen kültür değerleri açısından bakılmış, sınıf gerçeği açısından bakılmamış gibi geliyor. Konuyu anlamak için Çotuksöken'i biraz daha inceledim. Şöyle diyor Çotuksöken "...Felsefe her şeyi incelemektedir; ancak bu incelemeyi/incelemeleri felsefe, kuşkusuz kendine göre kendi yöntemi-ne göre yapmaktadır. Bununla birlikte bütün bu yöntemlerin ortak niteliklerini belirlemek de olanaklı gibi görünmektedir. Felsefe bu çerçevede dış dünyada var olan yapıları düşünme – kavramlar alanı – açısından ve dil açısından, onlarla ilişkileri açısından değerlendirmektedir. Böylece felsefe ilişkiler bağlamında ortaya çıkmaktadır. Bu bakış açısıyla serimlenen felsefe çabası tüm felsefi söylemler için bir çeşit form niteliğindedir. Tüm felsefi söylemlerin özgül ayrımı bu yolla ortaya konmaktadır... Her filozof dış dünya-düşünme-dil ilişkilerini ele almakta ve bu ilişkileri yönelimleri doğrultusunda farklı biçimlerde kurmaktadır."¹⁸ Yine bir şey anlayamadım. Ravendi'yi ya da Bedrettin'i,

ya da Münzer'i yok sayan, Augustinus, Anselmus, Abelardus ve Ockham'ı çok önemli hale getiren bilimsel yaklaşım, temelini nereden alıyor? Anlayabildiğim tek şey bu işin bazı kuralları olduğu. İş kuralına göre yapan, yöntemi "iyi" olan, sonuçta yanlış görüşlere de varsa, yol açıcılığı daha büyük oluyor, önemi daha büyük oluyor akademik felsefe disiplinine göre. Bunda bir ölçüde haklılık payı var. Fakat abartmamak koşuluyla. Günümüzün bilimsel yayınlarını biliyorum. Belli araştırma kurallarına, yayın kurallarına uymak bilimselliğin temel ölçütü sayılıyor. Bu bence de haklı bir tutum. Ama nedeni ve sonucu biraz daha dikkatli incelediğimizde başka gerçeklere varıyoruz. Araştırmaların önemli bir bölümü insani ihtiyaçlardan ve kaygılardan çok, sağlanması gereken maddi destek doğrultusunda şirketlerin, devletlerin istediği yönlerde seçiliyor ve yürütülüyor. Ayrıca, görünüşte kurallara uygun ve o yüzden bilimsel sayılan birçok araştırma ve yayın, öz olarak aslında hiç de doğru ve yararlı sayılamayacak niteliklerde bulunuyor. Tabii burada ölçütleri saptamak ve onlara uymak hafife alınacak basit bir sorun değil. Yine de bana felsefeyi ele alısta (sanatta da böyledir bu, tarihte, politikada, hayatın her alanında...) haksız bir tutum varmış gibi görünüyor. Şöyle bir örnek vereyim Bir yarışma düzenlediniz. Katılanlara bir hesap işlemi sordunuz. Herkes kâğıda işlemi yazsın, versin, dediniz. Kâğıdını ilk verenlerden biri, diyelim Rahmi'nin sonucuna baktınız. Sonuç doğru. Böyle bir şeyi beklemiyordunuz, bu denli çabuk ve o kişiden beklemiyordunuz, rahatsız oldunuz. İşleme baktınız. Sizin bildiğiniz, onayladığınız yöntemi kullanmamış. Ama aksi gibi sonuç apaçık doğru. Sinirlenip yırttınız kâğıdı, hatta yaktınız. Sonraki kâğıtlara baktınız. Sonuca kimi yaklaştırmış, kimi çok uzağında kalmış. Ama hesaplarken sizin bildiğiniz, onayladığınız yöntemi kullanmışlar. Aferin Ahmet, Adnan, Abdi, Orhan; çok başarılısınız dediniz. O sırada birisi sormasın mı Kâğıdı ilk verenlerden biri doğruyu bulmamış mıydı? Bulmuş olabilir, diye yanıtladınız, ama kopya çekmiştir ya da tesadüfen bilmiştir sonucu. Bilim açısından onunkinin bir önemi yok! Gelin görün ki, soruyu soran ikna olmamıştır. Bir daha bakalım şunun kâğıdına diye direktmektedir. Siz pişkince cevap verirsiniz : Kâğıdı yok. Kaybolmuş...

Burada suçladığım, anlaşılacağı gibi şu veya bu düşünür, bilimsanı değildir, genel olarak baskıcı, dar kafalı, zalim ve aynı zamanda utanmaz toplumlardır, egemenlerdir. Günümüzde de bilimde, felsefe-

de, sanatta, orada burada işler aynı biçimde yürümektedir. Özgür kafaların, iyi işleyen kafaların akademisyen olması, otorite olması her yolla engellenmekte, iş ve yaşam böyleleri için çekilmez hale getirilmekte, her şeye karşın engelleri aşanların hevesleri de çoğunlukça yok edilmektedir. Ortaya çıkan genel tablo abartmasız olarak söylüyorum; ortaçağ tablosundan pek farklı değildir. Bakın Çotuksöken ne diyor "Böylece felsefede özcü rasyonalist görüşler ya da değişmeye evrime açık düşünsel yöne ağırlık veren görüşler öne çıkmaktadır. Bu ikinci öbekte yer alan görüşleri de evrimci, nominalist ya da adcı görüşler olarak değerlendirmek olanaklıdır. Tözsellik-ilineksellik ikilemi, felsefede öteden beri varlığını sürdürmektedir. Yine yukarda dile getirilen özcü görüşler, aynı zamanda var olanda tözsel bir yanın bulunduğunu öne süren görüşlerle koşutluk içindedirler. İlineksellikleri öne çıkaran görüşler de evrimci adcı görüşler öbeğinde toplanabilirler. Buradan bir adım daha öteye gidip, bu ikinci görüşün, işlevsel yönleri içeren görüşlerin, birçok şeyi kavramada daha ustalıkla olduğunu dile getirebiliriz." ¹⁸ Şimdi lütfen Hançerlioğlu'ndan yaptığım ilk alıntıyı yine okuyun. Ortaçağın, daha doğrusu skolastiğin çarpık, ters adlandırması tüm felsefeye mal ediliyor, tüm felsefenin esas anahtarı oluyor Çotuksöken'de. Kaldı ki söz konusu saflaşmanın da egemen kültürçüler arasındaki bir saflaşma olduğunu görmüştük. Hemen yargıda bulunmadım, bildiğim kavramları yeniden gözden geçirdim. Rasyonalizmin karşılığı akılcılık. Akılcılık ve usçuluk benim bildiğim kadarıyla dini dogmalara karşı aklın gücünü kullanmayı savunan düşünüş şeklidir ve bugünkü ileri felsefenin, modern bilimin usçuluktan kazandığı çok şey vardır. Orhan Hançerlioğlu'nda da, Afşar Timuçin'de de akılcılık esas olarak iyi bir şeydir. Hatta yukarda Erigena'yla ilgili olarak Çotuksöken'den yaptığımız alıntı da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Töz nedir peki? Diyalektik felsefede töz, özdek yani madde demektir. Bir de metafizik açıdan "değişmez gerçeklik" anlamı vardır. Bu anlamıyla töz Tanrı'dır. Öz nedir? Öz esastır. Bir nesneyi neyse o yapan gereçlerin tümüdür. Diyalektik felsefede öz esas yanı (iç yanı) gösterir, biçimin karşıtıdır; elbette birlik içinde bir karşıtlıktır burada söz konusu olan. Çotuksöken'in söylemi basit bir hata sonucu mudur; yoksa bilinçli bir duruş mu, kavram kargaşası yaratan, diyalektik materyalist kavramları geçersizleştirmeye çalışan bilinçli bir tavır alış mı? Yazık ki bana ilk olasılık pek akılcı gelmiyor. Çotuksöken, insanın dış dünyayı, onun "ka-

tı realitesini" anlamasının mümkün olmadığını, önemli olanın simgeler ve ideler olduğunu uzun uzun anlatıyor.

Günümüzün Avrupa merkezli, son otuz yıldır Amerikan merkezli bilimi ve felsefesi, diyalektik-metafizik, idealist- materyalist ana tartışmasını unutturmaya çalışıyor. Önergelerin bilimselliği öze değil, biçimsel bazı yöntem kullanımlarına, gerçekte biçimi bile bozuk ve kötü olan biçimcilik tartışmalarına indirgeniyor. Bu tartışma ve çabaların bir nebzecek yararı büyütülüyor da büyütülüyor, gözlerden gizlediklerinin ise üstü yeni yeni söylemlerle kat kat örtülüyor. Yapısalcılık, belirsizcilik, postmodernizm, gerçekten postmodern hale gelmiş toplumların baskın, zalim ve pişkin ideolojileri haline geliyor; üstelik ideolojilerin sonu geldi çılgınlıkları atıla atıla... Eco ile yıldızını bulan ortaçağcılık akımı da her yönüyle ortaçağa benzemeye başlayan çağımızın moda akımlarından. Augustinus, Abelardus incelenmeye değer düşünürler; itirazım yok. Yine de ben yok edilmiş, basit ve kaba bulunan Bedrettin felsefesinin, Hristiyan filozoflarından en az on kat daha incelenmeye değer olduğunu düşünüyorum. Çünkü eğer olasıysa, dünyayı kurtaracak olan felsefe böylesi bir felsefedir.

Ortaçağ Kapitalizmi

Enerji uzmanı bir arkadaşım geçenlerde şunları söylüyordu "Oturduk hesapladık. Çin'de yaşayan bir milyar insanın yaşam standardı düzeyi Amerikan yurttaşlarının yaşam standardının yarısı düzeyine ulaştığında dünyanın tüm doğal enerji kaynakları on yıl içinde biter..." Durumun vahametini görüyorsunuz değil mi? Ortaçağda insanlığın yine de umutlu kalabilmesinin maddi koşulları bulunuyordu. Dünyanın kötü bir sona doğru gittiği bu dönemde umudun maddi koşulları da hızla erimekte. İşin garip yanı ise şu : Kapitalizm insanı, kendini yok edecek denli tüketime koşullandıran işte böylesi iğrenç bir sistem. Ama yıkılmıyor. Aşırı üretiminin krize, krizinin ise onu yok oluşturma götüreceği savını, yaşam şimdilik doğrulamadı. Ama demin söz ettiğimiz biçimde yakın gelecekte doğrulayabilir. İşin başka bir ilginç yanı ise insanlığın aymazlığı. Enerji kriziyle ilgili sosyal psikolojik bir araştırma yapılmış. Kriz ne denli ağırlaşırsa da insanların genellikle fazla enerji tüketmeye devam ettikleri görülmüş. Bunun nedenini anla-

mak için yapılan araştırmayla, konfor (rahatlık) isteminin en ağır krizlerde bile insanları yönlendiren en önemli psikolojik etmen olduğu sonucuna varılmış.¹⁹ İşte insanlık bu, kapitalizm bu... Kapitalizm artık her alanda daha pervasız. Çünkü başka seçeneği bulunamıyor. Konuyu inceleme çabasındaki sosyal psikolojik araştırmalar da onun sınırları içinden çıkamıyor, olgucu bakış açısından kurtulamıyor.¹⁹ İnsanlık kendinden üstün görünen, kendini yükseltmeyi hedefleyen, kendini eleştiren modellerden kaçınıyor, kendine benzer, biz bize benzeriz sözüyle ifade edilebilecek alışılmış, yaygın, zaafli ilişkileri, modelleri yeğliyor.¹⁹

Bu dönemin ortaçağa benzer en önemli özelliği belki de bu muhalefetsizliği. Bu dönemde ancak sistem içi kalınarak, sisteme secde edilerek ayakta kalınabiliyor, güç olunabiliyor, muhalefet yapılabilir. Çok yönlü ve her doğruyu çarpıtan bozan sonra da silip süpüren bir ideolojik bombardıman; gerçek gücünü, erki yollarını aydınların bile kestiremediği çok yönlü, en hafifinden en ağırına kadar binlerce mermisiyle her gün insanı salvo ateşi altında bırakan yoğun bir ideolojik bombardıman altında yaşayan insanlık, başka seçenekleri görmek istemediği gibi görse de onları kavrayabilecek durumda bulunmuyor. Zaten bir şekilde o zinciri kıranlar da fiziki olarak yok ediliyor. Doğru zerrecikleri, vurdumduymazlık ve cehaletin okyanusunda bir anda yitip gidiyor.

Böyle bir dönemde en keskin görünen muhalefet akımları bile sistem içi muhalefet olmaktan kurtulamıyor. Gerçekten de dünyada ve bizim ülkemizde çatışma, tıpkı ortaçağdaki gibi sistemle bir sorunu olmayan şahinler ve güvercinler arasında geçiyor. Kapitalizmi özde reddetmeyen, reddedemeyen, başka bir seçenek gösteremeyen, sosyalizm seçeneğini vurgulayamayan merkez solcu, merkez sağcı liberaller bir kanadı, güvercinler kanadını oluşturuyor. Öbür kanatta şahinler, sertlik yanlıları var; değişik radikal kesimleriyle. Sosyalistler genelde birinci grupta yer alıyorlar. Hem politik söylemleri, hem yaşam biçimleri, hem hayata geçirdikleri geçirmedikleri insani değerler açısından. Ülkemizde ulusalcı ayrılıkçı sol da liberal kanadıyla birinci grup içinde, radikal kanadıyla ikinci gruba yakın duruyor. Sonuçta tüm muhalefet ve tek tek tüm aydınlar kapitalizme ekleniyor, onun bir parçası haline geliyor. Kapitalizmin biçimsel anlamda eleştirisi, hazcı tüketimci kültürle biçimsel bir hesaplaşma bile yaşamda güç toplayamıyor. Dik-

kat edin; birileri laikleri, öbürleri şeriatçıları, birileri Türkleri, öbürleri Kürtleri, biri kontr-gerillayı, öbürü medyayı suçluyor; kimse kapitalizmi, hâkim sınıfları suçlamıyor. Buna karşı yapılabilecek şeyler de sınırlı işin kötüsü. Çünkü söz konusu olguyu birçok insan bazen açık açık, bazen şöyle böyle görebiliyor, ama durumu değiştiremiyor. Çünkü ortada ortaçağdaki gibi somut bir karşı seçenek bulunmuyor. Bu seçenek iç rahatlığıyla gösterilemiyor.

O halde yapılması gereken ne? Tıpkı ortaçağdaki gibi tüm yok etme tehditlerine karşı doğruuları savunmak, insani değerleri, insanın binlerce yıllık kültür birikimini savunmak... Tüketimci, hazcı yok edici kültüre, onun günlük yaşamdan tutun, bilime, sanata, politikaya varana dek tüm biçimlerine karşı durmak gerekiyor. Özü sözü bir insanı savunmak gerekiyor. Felsefeyi bilmek, tarihi bilmek gerekiyor, tüm unutturma çabalarına karşı durmak gerekiyor. Doğayı savunmamız, insanı savunmamız, emeği savunmamız, insani kültürü savunmamız, karşı tüketimci bir kültür yaratmamız gerekiyor. İşimizin Ravendi'ninki, Bedrettinin'ki kadar zor olduğunu, daha da zor olduğunu bilmek gerekiyor.

Aralık 1996

POSTMODERNİZM : HAFİFE ALINAMAYACAK BİR BİLİNÇ BOZUNUMU

Gerçek, aslında itiraf edilemeyecek ölçüde apaşıktır. İnsan, mutlak gerçeğe ulaşma özlemiyle her geçen gün yeni gerçeklik parçalarını aydınlatırken bir yandan da onları gizlemek için daha büyük örtüler üretir, gerçeği kürek kürek yeni ve eski tortularla kapamaya çalışır.

İnsan toplumunun temel yapısının yazının kullanılışından beri pek fazla değişmediğini düşünüyorum. Bu süreci bölümlere ayırmak, hele her bölüme gerçeğe hiç de örtüşmeyen derin farklılıkları anlamlar yüklemek bana entel işi bilgiçlik gibi geliyor. Bölümlere ayırmak ve her bölümü kendi içinde inceden inceye ele almak, öğretme ve öğrenme kolaylığı sağlayan bir bilimsel yöntem olabilir. İnsan yaşadığı ve yaşamadığı her bir zaman diliminin öbürlerinden farklı olan yanlarını sabırla, titizlikle incelemeli. Ancak temel olanı ve değişmeyen süreçleri gözden kaybetmemek, gizlememek koşuluyla. Baskın eğilimle ve bilinçli-bilinçsiz bir tavır alışla bu koşula uyulmadığını ve işin suyunun çıkarıldığını görmek için birazcık temel bilgi yeterli.

Sınıflı toplumların ortak özelliği sömürgeci bir azınlığın ve sömürülen çoğunluğun bazen uyumun, bazen mücadelenin ağır bastığı temel bir çelişki içinde birlikte yaşamaları ve değişmeleridir. Sömürücü azınlığın iç ve dış tehditlere karşı düzeni korumak için oluşturduğu devlet yapısı, silahlı güçleri ve hukuk kuralları sistemlerin vazgeçilmez yapılarıdır. Hâkim sınıf, kafası çalışanların ve iyi eğitilmişlerin çoğunluğunu kendi hâkimiyetinin kurumlarını yaratmak ve ayakta tutmak için kullanır. Sömürülen çoğunluk genellikle otoriteye itaat eder.

Zenginliği kendi üretmesine ve kötü koşullarda yaşamasına karşın bilgi ve akıl yetersizliğinden gücünün farkında değildir. Bir de baskı unsuru vardır ki, kafasını kaldırmamasını engeller. Kafasını kaldıranların başına gelenleri görmeyen yarattığı korku bilinçleri felç eder. O zaman

uyum içinde, huzur içinde yaşamının ilkel bilincini oluşturmaya çalışır. Kafalarına din yerleşir, yerleştirilir; kutsal değerler yerleştirilir. Sömürülen çoğunluk bunları önlere konulan leziz yemekler gibi kapışır, sindirir. Kendi vatanının en kutsal vatan, kendi yöneticilerinin en kutsal insan, kendi milletlerinin en yüce millet olduğuna gönülden inanır. Bir de hainler vardır : Kafası çalışanların ve iyi eğitilmişlerin bir bölümü ve onların kışkırttıkları. Sömürülen yığınlar bazen emirle, bazen kendiliğinden, ezilmişliklerinin, hiçliklerinin verdiği kin ve nefretle bu insanların üzerine atılır.

Kafası çalışanların ve iyi eğitilmişlerin hâkim sınıflar yanındaki bölümü ne yapar? Onlar da içlerinde çeşitli gruplara ayrılırlar. Temel işlevleri düzenin devamını sağlamaktır. Bunu yaparken kimi zaman görevleri gereği, kimi zaman da gerçeği görme meraklarından onunla, yani gerçeikle karşılaşılır ya da gerçeğin belirli bölümlerini keşfederler. Bunu yapar yapmaz onu efendileri için zararsız hale getirmenin ya da tümüyle örtmenin yollarını bulurlar. Genel tablo eski Mısır ya da eski Yunan'dan günümüze pek değişmemiştir. Platon'un, gerçeği arama çabası yanında tüm bilgi birikimini hâkim sınıf yararına kullanma gayreti ile günümüz entelektüellerinin çabası ve açmazı arasında temel bir fark bulunmaz. Platon'a göre, eğer bir olguyla ilgili herhangi bir şeyi biliyorsak, ruhumuzun o olgunun ideler dünyasındaki aslını görmemize bağlıdır bu. Baudrillard'a göre ise birçok şey, örneğin Körfez savaşı bir seraptır, gerçekliği yoktur. Bu iki anlayış arasında temel bir farklılık bulmak zordur.

Ya Marksizm? Gerçeğe ulaşmak isteyenler için en gelişmiş, en kesirme yoldur. Bu yüzden aydınlar ve genel olarak tüm insanlar ona korkuyla bakarlar. Gerçeğin bilgisine erişmek, ısrarla örtmeye çalıştığımız aslında basbayağı apaçık olguların varlığını anımsamak bizleri rahatsız eder. Marksizm basit ve yalındır. Karmaşıklığı pek azdır, o yönü de yaşamın karmaşıklığından kaynaklanır. Ama Marksizm insanın omuzlarına çok ağır sorumluluklar yükler. O yüzden Marksist olduğunu söyleyenlerin bile çoğunluğu, onu karmaşık hale getirmek, anlaşılmasız kılmak için ellerinden geleni yaparlar. Marksist insanın gerçekleri apaçık görürken; kendi, yaşamı ve tüm çevresi ile ilgili hakikati apaçık solurken tarafsız kalması olası değildir. Tarafsız ve pasif kaldığında ruh sağlığı tehlikeye düşer. Ruh sağlığını kurtarmak istediğinde beden sağlığı, hatta yaşamı tehlikeye girer.

Postmodernizmin, Yeni Dünya Düzeni adı verilen emperyalist düzenleme ve amacın ideolojik parçalarından biri olduğunu söyleyen sosyalistler var. Yazının başlığında belirttiğim gibi nasıl ki Yeni Dünya Düzeni sloganı önemsenmek zorundaysa, postmodernist ideoloji de önemsenmeli. Bu önemsenme gerekliliği asıl olarak söz konusu ideolojinin muhalefet üstündeki etkisinden kaynaklanmaktadır. Postmodernizmi incelemeye başladığımda hayretle gördüm ki, sosyalist solün söyleminde ve uygulamalarında bana garip ve ters gelen pek çok şey postmodernist etkilenmeden kaynaklanmaktaymış. Bu adamlar nasıl böyle bir şey yapabilirler, nasıl böyle bir şey düşünürler diye sorup, kendi kendime açıklayamadığım olguların çoğu sözde Marksist, aslında basbayağı postmodernist yaklaşımlarmış.

Bunu söylerken sosyalist solün Marksizmden de kuvvetle etkilendiğini inkâr etmiyorum. Ancak değişik gruplarda değişik oranlarda Marksist-postmodernist melezleşmeler görülmekte. Postmodernizmin neden bu denli etkili olduğuna hayretle sormaya gerek yok. Postmodernizm tüm öbür burjuva akımlar gibi moda bir akımdır, özde onlardan çok farklı değildir, etkisi de bizim bildiğimiz klasik literatürdeki o 'demode' burjuva etkisidir. Peki son yıllarda neden bu denli güçlenmiştir. Bunun sosyalist sol açısından iki nedeni vardır. Birincisi reel sosyalist sistemin o görünüşü kurtaran etkisinin de yok olması. İkincisi pek çok ülkede olduğu gibi bizde de muhalefet ekseninin emek-sermaye çelişkisi ekseninden çıkarılması. Çıkması demiyorum, çünkü bu çelişki en güçlü temel çelişki olarak tüm haşmetiyle karşımızdadır, fakat bizler onu görmemek için amuda kalkmaktan, perende atmaya dek her türlü zor yolu denemekteyiz.

Peki sosyalist solla neden bu kadar uğraşıyorum. Sosyalist sol hâlâ içgörü yoksunu. Sirkteki aynaların önünde dolaşır gibi. Bir an kendini dev gibi görüyor, hemen sonra bir cüce gibi. Bu arada birçok alanda, temel dayanağı olan Marksizmle hiç ilgisi olmayan tezler savunuyor. Tüm bunların sonucu erime süreci devam ediyor. Bir sosyalistin seçimden sonra vurguladığı bir gerçek : Diyor ki bu arkadaş; sosyalistler burjuvazinin entelektüel gücü karşısında ilk kez bu denli güçsüz düşmüştür. Sosyalistlerin en önemli dayanağı ise bilgi ve akıldır halbuki. Emekçilerin gücünü harekete geçirecek olan bilgi ve akıl.

Terim ilk kez 1870'te İngiltere'de ortaya çıkıyor. Postmodern tartışması edebiyatta, daha sonra da mimaride gündeme geliyor. Felsefeye ise ilk kez 1979'da Lyotard'ca sokuluyor.

"İnsancıl"ın 96 Ocak sayısında Mısır'ın yazısını okudum. Bu sayıda da Sinan Kutlu'nun yazısı var. İki de öğretici yazılar. Önce ilkinden başlayalım. Şöyle diyor Mısır : "Modern, modernizm, modernlik ve devamla postmodern, postmodernizm, postmodernlik üzerine her düşünen 'ayrı' bir çerçeve sunuyor. Bu altı kelime kuramcıların sözlüğünde çoğu kez aynı anlamı maalesef temsil etmiyorlar." Yine de anlamları araştırmak gerek; nitekim öyle yapıyor Mısır : "Sanat sözlüklerinde modernizm, 1880'lerde başlayan ve 20. yy ortalarına dek süren, geleneksel Avrupa kültüründen bir dizi kopuşu içeren, fütürizm, kübizm, gerçeküstücülük, konstrüktivizm, dadaizm vb. gibi, çeşitli sanat dallarında açığa çıkmış öncü sanat akımlarının tümüne verilen addır." Buradan, "Postmodern, modernin tarihsel ve mantıksal uzantısıdır sadece" sonucunu çıkarıyor ki, o da postmodernistlerce inkâr edilmiyor zaten. Mısır'a göre yapay ayrımlar üretiliyor. "Modern zamanlardan söz ediliyor ve postmodernlere göre modern zamanlar kötüydü." Onlara göre Marksizm de moderndi ve o yüzden o da kötüydü. Oysa Marksizmin, modernizmin en önemli eleştirisi olduğunu vurguluyor Mısır; zaten sorunun asıl burada, yani Marksizme bakışta düğümlendiğini belirtiyor. Özgürlük ve umut vaat eden ve insana, insanın güzel geleceğine inanan aydınlanma ve onun en üst temsilcisi Marksizmin özgürlüğe ve geleceğe inanmayan modernizmle ve postmodernizmle temelden çeliştiğini anlatıyor. "Lyotard'a göre modernizm, aydınlanmanın büyük anlatısıdır; bilimperver bir despotluktur. Modernizm, ardı sıra gelen bilimsel, siyasal, kültürel dönüşümlerin bir bütün olarak aydınlanma ile birlikte yol açtığı hâkim bakış açısıdır. Bu bakış açısı bütün bir yüzyıla damgasını vurmuştur. Ayırıcı özellikleri, insan merkezlilik, bilime duyulan güven, olanaklı bir iyi gelecek için beslenen umut, araçsallaştırma vb. gibi insanın özne olmasının yanı sıra kendisini özne olarak görmesinin yol açtığı dönüşümlerdir. Modernizm böylece tarihi yeniden okumuş, insanlara sonu totalitarizme varan metaanlatılar anlatmıştır. Lyotard'a göre bu metaanlatıların biri Marksizmdir."

Peki bu postmodernizm benim gündemime nasıl girdi? Foucault'nun yapıtlarıyla eski tanışıklığım ve yayınlardan izlediğim tartışmaların dışında beni doğrudan etkileyen Süreyya Evren'dir. Bu arkadaşımız uzun süredir postmodernizmden söz etmekte, bu doğrultuda yapıtlar üretmekteydi. Bunlardan biri *Postmodern Bir Kız Sevdim* adlı kitabı.

"Postmodern roman olmaz! Postmodern anlatı bir türün kalıplarına girmez. Oysa ben bu kitabı özellikle bir roman olarak düşündüm ve öyle kurmaya çalıştım. Kitabın roman kalmakta ısrar edışı de pastiş olabilir. Postmodern zamanlarda yazılmış klasik tarzda bir roman olarak bakıyorum" diyor Evren, romanı için. Bu, postmodernist düşünenler için tipik bir açıklamadır. Kesinlik belirtmeme, hem o, hem de bu, deme. – Varlıkların, karşıtların birliği ve çatışması yerine varlıkların olumlu ayrışıklığı (Ali Akay). Ya o / Ya bu yerine hem o/hem bu demek... – Ama Evren, kitabın baştan sona postmodern tekniklerle yazıldığını da söylemekten kendini alamıyor : "Yazarın kontrol kulesinden inmesi üç tekniği gündeme getiriyor. İroni, parodi ve pastiş kardeşler." (Pastiş : Çeşitli kökenlerden parçaların, ya aynen ya da kopya edilerek kullanılıp bir bütün içinde eritmeksizin, özgün bir sanat ürünü oluşturmadan bir araya getirilmeleri. Parodi Ciddi sayılan bir eserin bir bölümünü veya bütünü alaya alarak, biçimini bozmadan ona bambaşka bir öz vererek biçimle öz arasındaki bu ayrılıktan gülünç etki çıkaran tür. – Benim notum –) Bu kitabın sonunda postmodern sanatı anlamak için birçok ipucu var : "Söylemlerin yabancılaşması, masumlüğün yitirilmesi çok önemliymiş. Masumlüğün yitirilmesi burada öncesizliğin yitirilmesi demek. (Orhan Koçak) Yazarın merkez olmaktan çıkması. Anlatılar, anlatılar ve yine anlatılar..." Kitabın sonunda zengin bir postmodern kaynakça bulunuyor. Merak edenler inceleyebilir. Konu bu değil, fakat Evren'in romanını beğenmedim. Zaten beğendirme kaygısıyla hareket etmediği anlaşıyor. O yüzden PM düşünce açısından tutarlı bir durumda olduğunu söylemeliyim. Bu konuya son bölümde değineceğiz.

Şimdi sırada Feyerabend var. O da PM düşünürlerden sayılıyor; İhab Hassan'a göre bilimsel dadaist. Son olarak bu inceleme için tek kitabına tahammül edebildim. Ahmet İnam "bilimi gönlümüzce yaşama çabamızdaki" yerinden övgüyle söz etmişti Bilim ve Ütopya'da. Bakın ne diyor Feyerabend " sıhhat farklı zaman ve kültürlerde

farklı farklı değ erlendirilir; bilimsel us llerle, bilimsel olmayan us llerden hangisinin daha üstün olduğu konusunun gerçekten bilimsel bir yoldan asla incelenmediğini açıkça g oreceksiniz." Tıp alanını iyi bildiğim için açıkça görüyorum, Feyerabend yalan söylemektedir. Geleneksel tıp yöntemleri konusunda bazı ciddi araştırmalar vardır. Belki yeterince yoktur, fakat bu, büyük ölçüde, geleneksel tıp yöntemlerinin araştırmaya değmeyecek ölçüde yanlış ve zararlı görünümünden kaynaklanmaktadır. Tıp alanında şarlatanlık geri ülkelerde ileri ülkelere göre çok daha yüksektir. Geleneksel tıptaki şarlatanlık oranı, bilimsel tıptaki şarlatanlık oranından çok daha yüksektir. Öyle ki geri ülke "iyi hekimlerinin" başlıca mücadele alanı bu alandır. Üstat şöyle devam eder : "Bir sorun mu gündeme geldi; c z m  için doğrudan ilgili kişilere, halka sor, uzmanlara değil." Ne kadar demokratik değil mi! Siyaset ilerimizin Anadolu'da yıllardır uyguladığı çirkin politika meğer bilimde doğru y ntemmiş. Feyerabend'e göre uzmanın niteliği, soru sorulan vatandaşın kimliği ve politik-düşünsel eğilimi hiç önemli değil. Başka bir inci "Demokratik toplumlar tüm geleneklere eşit haklar tanımalıdır, yalnızca eşit fırsat değil." Evet, yine sınıfsız bir toplumdayız, tüm insanlar kardeş. Yazarımız geleneklere eşit fırsatlar tanımakta. Ancak bilinçli bilgisizlik diz boyu. Geleneklere bakıyoruz; doğu toplumlarının geleneklerine : şiddet, kan, baskı, sömürü ve itaat üzerine gelenekler. Örneğin toplumumuzda muhalifleri her vesileyle öldürme geleneği var. Kadınların her fırsatta dövülmesi geleneği de var. Özgürlükçü gelenek ise oluşmamış. O halde yukardaki iki geleneğe eşit hak verilecek. Söz gelimi muhalifleri öldürme edimiyle meşgul biri çıkar, ben eve karımı dövmeye gidiyorum derse, ona baskı uygulanmayacak, izin verilecek.  zg rl k  l k ise henüz gelenek olmadığından yasaklanacak. Adam devam ediyor "Bizim demokrasilerimizde bilimin bilimdişı geleneklerden (akılcılık, Marksizm, teoloğik okullar vs.) bilimdişı geleneklerin ise bilimden korunması gerekir." şimdi bunu iyi  ğrenin Neymiş; bilimdişı olarak Marksizm var, akılcılık var, din var; bunları bilimden koruyalım. Bilimi de onların etkilerinden koruyalım. Koruyalım ki Feyerabend uçta beğenmediği batı toplumunda refah içinde yaşasın. İnsanlığın binlerce yıllık bilgi birikimi ve zek sının açık gerileyişinin ifadesi olan kitapları ve onlar gibi başka abuk sabuk kitaplar geri ülkelere de satılsın; geri ülkelerin batıdakilerden de geri entelleri renksiz yaşamlarını renklendirmek için bu kitapların güzel kapak-

larını kullanabilsin. Feyerabend günümüzün herhangi bir bilim adamının, Aristo'dan daha bilgisiz olduğunu iddia ediyor. Evet, bu iddiası kendisi için doğrudur."

Gelelim Gündüz Vassaf'ın *Cehenneme Övgü* adlı kitabına. İsmi o değil, örneğin Gary Vassof olsaydı (Galiba Rus asıllı Amerikalı – müt-hiş bir şey!) çok daha popülerlik kazanırdı, çünkü onun incileri daha da evlere şenlik : "Baskı güçlerine karşı çıkan bir kahraman, kahraman hüviyeti dolayısıyla, bizatihi bir baskı aracıdır. Böyle bir kahramana örnek olarak Spartacus'u gösterebiliriz. Başkalarını ancak ölüme götür-müştür... Sabırla, inançla, zorbalık, kurnazlık ve yalanla, insanın ait ol-ması gereken taraflar inşa ederiz... Taraf seçmenin totalitarizmi budur işte. Yaşama ait olmayı seçmeden, birbirine karşı taraflara ve bizzat kendimize karşı olmak... Amaç peşinde koşma yönündeki tüm davranışlar totaliterdir..."

Şimdi burada onlara mı kızayım, yoksa meydanı boş bırakıp bun-ların böylece at oynatmasına hoşgörüyle bakan Marksist önderlere mi? Ortalıkta bir yığın Marksist kuramcı, bir yığın parti önderi var sözde; fakat bu insanların yazdıkları şeyler elli yıl önce Caudwell'in yazdığı metinlerden daha geri.

Biraz Daha Ayrıntı

Alain Touraine, "Seksenli yıllarda iktisadi ve siyasal yaşamda iyice parlayan yeni liberalizm ve kültürel postmodernizm, goşizmin çözül-mesinin başat ürünleridir... Edimciler artık toplumsal değildir, kendi-lerine, özellikle de, toplumsal tutum normlarıyla değil de meslek ve tü-ketikle tanımlanan orta sınıfla bütünleşmemiş olduklarında kendi

(*) Kitabın birinci bölümünde bilim felsefesi sorunu ele alınırken ben de postmo-
dern erkiden kurtulamamışım. İki şeyi birbirinden ayırmak gerekiyor. Birincisi, bazı
ideologların "postmodern durum" diye adlandırdığı çağımıza özgü bir gerçeklik var
gerçekten. Kapitalizmin temel çelişkiyi gizleyici korkunç propaganda olanakları, sosya-
lizm düşüncesinin ve Marksçılığın büyük ölçüde güç kaybetmesi, çağın insanının mad-
di manevi tüketim olanaklarının şaşırtıcı boyutlarda artışından kaynaklanan bir durum.
Öz değişmemiş, ama biçimler belli oranlarda değişmiş. Bazı postmodern düşünürlerin
döneme ilişkin saptamalarına bu yüzden katılmamak mümkün değil. Fakat Marksçı
açıdan bakarsak yorum ve hedeflerine katılmak çoğun mümkün değil. Bu da sorunun
unutulmaması gereken ikinci yönü.

kimliklerinin narsistik arayışına yönelirler" diyerek postmodernizmin doğuşunu açıklar. Bana göre doğruluk payı vardır. Ancak postmodernlerin bir bölümünün, bırakınız orta sınıfı, hâkim sınıflarla birleştiği de bir gerçektir.

PM alanında önemli bir isim olan İhab Hassan'a göre, Post modern için ayırıcı olan niteliklerin bir dizisi şunlardır :

1- Belirsizlik ya da daha doğrusu belirsizlikler : Bunun altına bizim ve toplumumuz içindeki anlam belirsizlikleri, kesiklikler, düzensizliklerin tüm türleri giriyor. (Feyerabend'in bilimsel dadaizmi, Kuhn'un paradigması)

2- Fragmanlaştırmak : (Parçalara ayırmak) Toplumsal, bilişsel ve hatta estetik türünden olsun her bir bütünleştirme, her bireşim onun en derin küçümsemesini hak ediyor.

3- Kanonun çözülmesi Buna en geniş anlamıyla tüm kanonlar, tüm uzlaşım sal yetkeler dahildir. "Tanrı'nın ölümünden, yazarın ölümüne ve babanın ölümüne, yetkelerle alay etmekten curriculumun (müfredat programı) yeniden gözden geçirimine, böyle çözüyoruz kültürel kanonları" der Lyotard.

4- "Ben'in derinlik"inin yitirilmesi Postmodern geleneksel "ben"in içini boşaltır, kişinin sönüşünü yansıtır. Dil oyununda, gerçekliğini toplulukta yapılan ayrımlarında kendini yitiren ben, kendi kendisinin yokluğunu gösterir... Ben, stil jestlerinin yüzeyselliğine kayar, her türlü yorumdan kaçır."

5- Gösterilemeyen, Gösterime sunulamayan Önceli gibi postmodern sanat da irrealisttir, ikonsal değildir.

6- İroni

7- Melezleştirme

8- Karnavallaştırma

9- Performans, katılım : Yazılmak, değiştirilmek, yanıtlanmak zevkini tattırmak ister ve PM sanatın büyük bir bölümü kendini kesinlikle performâns olarak tanımlar ve tür sınırlamalarını geçer.

10- Kurmakarakter

11- İçkinlik İnsan ruhunun kendini simgelerde genelleştirmesi.

(* Örneğin Posrmodern bir makale şunu yapar : Nesnel bir gazete haberi gibi bilgileri ve yorumları alt alta sıralar. Yorum konusunda sıkıştırılırsa şunu itiraf eder Var olan, güçlü olan demek ki bir temele sahiptir ki vardır, güçlüdür. O halde doğrudur, haklıdır...

Şimdi bu özelliklere tek tek dikkat edin. Sosyalist solda değişen oranlarda postmodernist etki var, dediğimde bunları kastediyorum. Bu özellikler sol, sosyalist çevrelerin yalnızca felsefe, kültür, sanattaki kendini yok eden hoşgörüsünü betimlemiyor; politik taktiklerinin temellerini de anlamlandırıyor.

Örneğin birinci özelliğe bakalım. Belirsizlikler özelliği. Sosyalist solun söyleminin, sloganlarının giderek belirsizleştiğini düşünüyorum. PM'in parçalara ayırma, bütünlemekten uzaklaşma, "ben" derinliği yitimi, yani insani özü araştırmaktan vazgeçme, melezleştirme, gerçekten uzaklaşma gibi özelliklerinin de karışımıyla, söz konusu söylemin inandırıcılığı iyice azalıyor. Öne bir de herkesle ittifak ve kitleselleşme hedefleri konunca karnavallaştırma, ironi, performans gibi maddelerin etkileri çıkıyor ortaya.

Açımlayıcı olması açısından sosyalist solun birinci ve en önemli gündem maddesini ele alalım; Milli Meseleyi. Bolca kullanılan "ezen ulus-ezilen ulus, barış, kirli savaş, kendi kaderini tayin hakkı" gibi kavramların ve bu kavramların algılanış durumunun Marksist olmaktan çok postmodernist olduğunu görüyoruz. Bunun temelinde de elbette postmodernizmin temeli, yani asıl gerçek yatıyor Emek-sermaye ilişkisi ekseninin unutulması, bu eksenden uzaklaşılması. Kirli savaş kavramı mücadeleyi belirsizleştiriyor. Marksist ayrım, haklı savaş-haksız savaş ayrımıdır ve bu ayrım, ya bir tarafa kesin karşı olmayı ya da iki tarafa birden kesin karşı olmayı gerektirir. Kirli savaş dediğinizde iki tarafa hem karşı hem yandaş olabilir, gönlünüze göre takılabilirsiniz. Marksizme göre savaş, barışta izlenen politikaların devamıdır. Barış tek başına iyi bir şey değildir. Fakat yeni barış ve savaş karşıtlığı sloganları kimin hangi tür bir barıştan, kimin hangi tür savaştan yana tavır aldığını gözlerden gizlemektedir. Ezen ulus-ezilen ulus kavramı Marksist özünden koparıldığında, çeşitli etnik kökenlerden işçileri, yoksul köylüleri ezen konumuna getirmekte, belli bir etnik kökenden toprak ağaları, sermayedarlar, mafyacılar ise ezilenler grubuna sokulmaktadır. Doğaldır ki böylece emperyalistler de müttefik sayılmaktadır. "Kürt köyleri bombalanıyor" çılgınlıkları da ırkçılığa hizmet etmektedir. Çünkü rejim esas olarak kendinden olmayanı, muhalefet edeni, ayaklanana yok etmek istemektedir; etnik ayrım burada esas değil talidir. Batıda da bir ayaklanma olsa rejim aynı şeyi yapacaktır. Nitekim ayaklanma olmadan da, Gazi Mahallesinde, Ümraniye Cezaevinde ol-

duğu gibi katliamlar yapılmaktadır. Son olarak kendi kaderini tayin hakkı. Rosa Luxemburg bakın ne diyor : "Lenin ve arkadaşlarının bu slogana, kendi köklü merkezîyetçiliklerine olduğu kadar başka demokratik ilkelere karşı takındıkları tavırla da keskin çelişkili olan bu slogana inat ve kararlı bir tutarlılıkla bağlanmaları, insanı hemen çarpmaktadır... Göreceğimiz gibi, her ülkede siyasal yaşamın demokratik biçimleri aslında sosyalist politikanın en değerli ve hatta en vazgeçilmez temellerini ilgilendirdiği halde, ünlü 'milletlerin kaderlerini tayin hakkı' boş bir küçük burjuva deyimi ve palavradan başka bir şey olmadığı için, burada çok açık olan çelişkiyi anlamak daha da güçtür... Lenin ve arkadaşları açıkça 'ayrılık' derecesinde milli kurtuluş savunucuları olarak, Finlandiya'yı, Ukrayna'yı, Polanya'yı, Litvanya'yı, Baltık ülkelerini, Kafkasları vb. Rus devriminin sadık müttefiklerine dönüştürebileceklerini umarken, bir ters oyuna tanık olduk. Birbiri ardına bu milletler kendilerine yeni bağışlanan özgürlüğü, Rus devriminin ölümcül düşmanı olan Alman emperyalizmi ile ittifak yapmak ve Alman himayesi altında karşıdevrim bayrağını Rusya'nın içine taşımak için kullandılar. Olaylarda kesin bir dönüşe yol açan ve Bolşevikler için içerde ve dışarda şimdi hüküm süren durumu doğuran, Brest görüşmelerinde Ukrayna ile oynanan küçük oyun bu konuda mükemmel bir örnektir... Kuşkusuz, bütün bu durumlarda, bu gerici politikayı sürdüren aslında halk değil, yalnızca -kendi proleter kütlelerine karşı en keskin bir karşıtlıkla – 'milletlerin kaderlerini tayin hakkı'nı kendi karşıdevrimci sınıf politikalarının bir aracı olma durumuna döndüren burjuva ve küçük burjuva sınıflardır... Bolşevikler kendilerinin ve devrimin büyük ölçüde zarar görmesi pahasına şunu öğreneceklerdir ki, kapitalizmin egemenliği altında halkların kendi kaderlerini tayin etmeleri söz konusu olamaz, bir sınıf toplumunda ulusun her sınıfı 'kendi kaderini' farklı bir biçimde 'tayin edebilmek' için çabalar ve burjuva sınıfları için milli özgürlüğe bakış noktası tam olarak o sınıf yönetimine bağlıdır." Bunları söyleyen Luxemburg demokratik hakları kısıtladığı için Lenin'i eleştiren, "Yalnızca hükümeti destekleyenlere, yalnızca parti üyelerine tanınan özgürlük özgürlük değildir. Özgürlük her zaman, başka türlü düşünen için özgürlüktür" diyen kişidir. Nitekim Bolşevikler kısa süre sonra hatalarını anlamışlar, etnik köken ayrımına dayalı partileri kapatmışlar, tüm Sovyet halklarını tek bir devlet çatısı altında birleştirmeyi başarmışlardır. Buna karşı da şu söylenebilir : Zaten bu des-

politik tutumları yüzünden rejimleri çökmedi mi! Tipik postmodernist melez bakış. Marksizmden kopmayalım, sınıf politikalarından da uzak duralım.

Postmodernizme Biraz Savunma Hakkı

Wolfgang Iser'e göre, "Dubuffet'de dört veda söz konusuydu : Antroposentrizme, mantık merkeziliğine, tek anlamlılığa ve görsel üstünlüğe veda. Bu dört vedanın hepsi Lyotard'da yani postmodern düşünce ve modern sanat alanlarında tekrar ortaya çıkıyor... Nasıl modern sanat insanı aşmaya çabalıyorsa – kozmik alana doğru, amaçsızlığa doğru, materyal olana doğru – postmodern düşünce de insanın 'insancıl' kavramlarını yok etmeyi hedefliyor."

Bu amaçların bizlere ters geleceği açık. Ama tüm bunları kötü niyetle, salt burjuva etkisiyle açıklayabilir miyiz? O da gerçekten uzaklaşmak olur. Sanatta ve felsefede akımlar gereksinimlerden doğar. Modernizmin öncü akımları nasıl modern toplumun açmazlarından kaynaklanıyorsa, postmodernizm de verili felsefelerin (Marksizm dahil) açmazlarından kaynaklanıyordu. Bu söylediklerim giriş bölümünde yazdıklarımın inkârı değil, başka bir ifadesi. İnsanlar gördüklerini ve görmediklerini, kendilerini, coşkularını ve açmazlarını ifade etmek, bunu başkalarına ulaştırabilmenin yeni ve daha etkin yollarını bulmak istiyorlar. Ortayolcu Habermas da, Lyotard da, gerçeği saklamak değil ona ulaşmak, onu göstermek istiyor kendilerince. Muhalefet etmek istiyorlar; fakat yolu rahatsız edici, tehlikeli bulduklarından çıkmayacak sokaklarda vakit öldürüyorlar.

Iser şöyle diyor : "Postmodern yazarlar sanatı karakteristik olarak, kendilerini sanatla dile getirmek amacıyla değil, tersine, algılamalardan yola çıkarak gerçekliğimizi kavramak amacıyla, ilk sırada temalaştırırlar. Sanat, yansımanın hedef değil, model alanıdır. Çünkü algılama potansiyelleri hazırlar, özel bir algılama yeteneği ister ve verir... Postmodern düşüncenin estetik esinlenmesinin, yine aynı düşüncenin estetik yapılanması olarak işlerini sürdürdüğünü ve bunun bu düşüncenin yararına, onun bugünkü gerçekliği işlenir hale getirme konusunda özel gücünün yararına olduğunu göstermek istiyorum. Modern sanatın ruhundan postmodern felsefenin doğuşu bana bu düşüncenin

bir yükü gibi değil, daha çok onun hilesini engelliyor gibi geliyor..." Welsch PM için "günümüz gerçekliğine en çok, yani en azından konum olarak en çok yaklaşan düşünce" demektedir.

Lyotard'a göre gerçekçilik kötü bir şeydir, çünkü gerçekçiliğin gerçekliği kötüdür. Ona göre partinin (sosyalizmin) gerçekçiliği vardır, bir de sermayenin gerçekçiliği. Stalin'in gerçekçiliği de, Hitler'in gerçekçiliği de aynı kapiya çıkar. Kitlelere mesajlar vermek üzere direktiflerle sanat üretilir. Bu despotizmin ta kendisidir, kitleleri yanıltır, esir alır. Sermayenin gerçekçiliği de sermaye düzenine hizmet eder. İyi sanatın ölçüsü iyi para getirmesidir. Ona göre bunlara karşı olan postmodernizm modernin bir parçasıdır, doğum halinde modernizmdir.

Biz, burjuvazinin sanatı nasıl kitleleri oyalamak, boş yaşamlarından haz almasını sağlamak için kullandığını söylüyorsak, Lyotard da benzer şeyler söyler. Bunu önlemenin yolu ona göre postmodernizmdir. "Ama biçim okuyana teselli ve haz için malzeme sunmaya devam eder. Oysa bu duygular hakiki yüce duygusunu oluşturmazlar... Bu durumda postmodern, modernin içinde gösterilemezi, bizzat gösterimin kendinde öne çıkarandır; uygun formların tesellisi ile imkânsızın nostaljisini hep birlikte yaşamaya elveren beğeni konsensusunu reddedendir; yeni gösterimleri, tadını çıkarmak için değil, ama gösterilemenin var olduğunu daha iyi hissettirmek için araştırandır. Postmodern bir yazar ya da sanatçı, bir filozof konumundadır; yazdığı metin, ürettiği yapıt, prensip olarak, önceden yerleşmiş kurallar tarafından yönetilmez ve belirli bir yargı aracılığıyla, bilinen kategorilerin bir metne, bu yapıta uygulanmasıyla yargılanamaz... Bize düşen, gerçekliği sağlamak değil, gösterilemeyen kavranabilir için yeni imalar icat etmektir."

Bilinen kategorilerle postmodernin yargılanamayacağı tezi çocukça bir kaçıştır. İşe yaramaz. Bilinen kategoriler PM yazarı da bağlar ki, onu dışardan eleştireni bağlamaması için hiçbir neden yoktur.

Jameson bu çelişkinin kenarına dek gelmiştir : "Andy Warhol'un çalışmaları tamamen metalaştırma üzerinde odaklanıyor ve geç sermayeye geçişteki meta fetişizminin en ön planında yer alan dev Coca-Cola şişesi ya da Campbell Konserve Çorbaları afişi görüntüleri güçlü ve eleştirel birer siyasal bildirim olmalıydı. Eğer değillerse, kuşkusuz insan nedenini öğrenmek isteyecek ve geç sermayenin postmodern döneminde siyasal veya eleştirel sanatın imkânları konusunda birazcık daha ciddi şüphelere kapılacaktır." Jameson'ın şüphelendiği fakat bilmek is-

temediği gerçek, toplumları sanat yapıtlarının değil üretim ilişkilerinin yönlendirdiği gerçeğidir. Meta ekonomisi fazla bir çaba göstermeden, hatta kendiliğinden Marksizmi bile satın almış yozlaştırmıştır, post-modernizmi neden pazara süremesin.

Sonuç :

Postmodernizme doğru dürüst savunma yaptırmadım. Ancak savları hiç de yeni savlar değildir. Bilinen idealist dünya görüşünün yeni bir uzantısıdır. Ona karşı mücadele edilmeli, fakat ondan da bir şeyler öğrenilmelidir. Mücadele edilen her şey mücadele edeni değiştirir, ona yeni açılımlar kazandırır. Yahu, biz bunu zaten biliyoruz, deyip defteri kapamak yerinde saymayı, gerilemeyi getirir. Marksizm tam da böyle böyle gerilemiştir. "Önce günün görevleri!" diyor kimileri. Önce şu, önce bu çağrılarını her zaman kuşkuyla karşılamışımdır. Fakat ille bir "önce" gerekiyorsa, önce akıl diyorum. Postmodernist "akla veda" sloganına karşı özellikle akıl, daha çok akıl!

şubat 1996

"Evrensel Kültür" dergisinin temmuz sayısında yayımlanan hakkımdaki yazının başlığı Kaan Arslanoğlu ve Kişiliksizliğin "Kişilikler"i. İlk cümle de şu "Kaan Arslanoğlu saflarımızı terk etti ve karşı tarafa geçti." Yazıda benimle ilgili şöylesi nitelemeler pek sık : "Etrafına neleri yerleştirmiş olursa olsun, onun mücadelesini verdiği bir tek şey vardı : Kendisinin görülmesi." "Bencillik ve kariyerist hesapçılık..." "bu sefil hırs..." "bön narsizmiyle..." Sonunda daha da çarpıcı yargılara varılıyor : "Ancak biz, devrimci dünyanın, ilerici kurumların dikkatsizlik çatlağından sızmış, kendi yoz duygularıyla bizim dünyamızda bir süre dolanmış birinin daha iyi anlaşılmasını istiyoruz."

Yıllarca emek verdiğim, yazılar yazdığım İnsancıl dergisinden ayrıldıktan sonra bir grup arkadaşla birlikte başka bir kültür dergisi çıkarmıştık : Mum. O dergi için çok geniş bir yazı hazırlamıştım. Edebiyat dünyasına girerken düşüncelerim neydi, İnsancıl sürecine nasıl, neden katıldım, orada neler yaşadım, geldiğim aşamada durumu nasıl görüyordum; yazıda kapsamlı olarak bunlar anlatılıyordu. "Star Sistemi Muhalefetinin Çöküşü" Başlığı da böyleydi. O zamanki arkadaşlarımdan çoğu bu yazının yayımlanmasını uygun görmediler, belli bölümlerini değiştirmemi istediler. O çevreden de ayrıldım. Yazı ve yazıda ifade edilen yeni görüşlerim, yeni tutumum aramızda uzlaşmaz bir çelişki oluşturmuştu. Hatırlıyorum : Ayrılmama vesile olan son toplantımızda bana sosyalist ahlak gösterisi yapılmıştı. Ben ayrıldıktan kısa süre sonra aynı kişiler, aynı dergide beni hiç tanımayan birine hakkımda ağır bir yazı yazdırdılar. Merak edip okumadım yazıyı. Aktarıldığına göre bu "erdem" yüklü insanlar, yayımlamadıkları yazımdan cımbızlamalar yaparak ipimi çekmişler. Geri ülkenin geri insanları, ben yaptım oldu! mantığıyla hiçbir utanma sınırı, hiçbir iş kuralı tanımazlar. Yapılan densizliğe isyan eden aynı çevreden başka bir arkadaşına verilen yanıt ilginç, ama o da çok tipik. Cümleler farklı olabilir, ama anlam ay-

nen şöyle Biz burjuva yasalarını, burjuva ahlakını tanımak zorunda değiliz!

İlk romanım *Devrimciler*'den bu yana, hem romanlarım, hem dergi yazılarımla kapitalizmi yerer, sosyalizmin amaçlarını överken, öte yandan "bizim taraf" diye kabul ettiğim sosyalist solu da eleştirip, sorguluyordum. İyi niyetli ve az çok kafası çalışan herkesin anlayabileceği gibi asıl amacım, solu güçsüz ve güvenilmez kılan nedenleri araştırıp bulmak, bunların değiştirilmesi için elimden gelen katkıyı yapmaktı. Çabalarımı anlayan, duygudaşlıkla destekleyen birçok sosyalist tanıdım. Fakat baskın eğilim benden, yazdıklarımın rahatsız olma yönünde gelişti. Çünkü sol, hatalarını örtbas etmeyi, kendini kusursuz görmeyi, göstermeyi gelenek haline getirmişti. Çoğunun tutumu bilinçliydi; gerçeklerin konuşulmasıyla siyasi çıkarları çelişiyordu. Bazıları ise saflıklarından ötürü beni ve benim gibileri anlamıyordu. Hiç düşünmüyorlardı, ne çıkarımız olabilirdi solu bu yönden eleştirmede? Bir yazar mevcut düzene karşı başka bir düzeni savunuyorsa zaten çok geniş bir destekten yoksun kalıyor demektir. (Şu an içinde bulunduğum durum gibi.) Üstüne üstlük düzene karşı olan kesimleri de eleştiriyorsa, okuyucusunu tümüyle yitirme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bunu yazarlık sorumluluğundan başka neyle açıklayabiliriz? Ben de kendime bir "saf" seçip, o "saf"ların getirilerinden güzel güzel yararlanamaz mıydım? Gelin de bunu bizim saflara anlatın!

Sonunda bende sabır taşı. Ortalıkta sosyalist olarak bilinenlerin çoğunun ideolojisi ve ahlakıyla benim ideolojim ve ahlakım arasında pek bir benzerlik bulunmadığını, çelişkinin her geçen gün büyüdüğünü kesinkes gördüm. O güne dek önce ima yollu, sonra satır aralarında, sonra kısa değinmelerle söylediklerimi artık açık söylemeye başladım. *Kişilikler* romanı bardak taşmadan hemen önce yazılmıştı, *Öteki Kayıp* taştıktan sonra yazıldı. *Öteki Kayıp*'la ilgili söyleşilerde hep şunları söyledim özetle : Aktöreyle felsefe arasında bire bir zorunlu bir ilişki vardır. Benimsenen ahlak dizgesi o kişinin, o grubun, o devletin felsefesini, politikasını belirler. Sol baskın ve yaygın eğilimi anlamında Marksçılıktan uzaklaştı. Faydacı ahlak dizgesini benimsedi. Solun felsefesi bu yolla gerici, faydacı felsefeye dönüştü. Sanat alanında : Toplumcu gerçekçiliğin önce gerçekçilik yanı dumura uğratıldı, o nedenle toplumcu yanı da göstermelikleşti. Yeteneksiz sanatçıların solculuğu kullanması sol sanatın baskın eğilimi haline geldi.

İşte bunları söylemeye başlayınca küfürler de gelmeye başladı. O güne dek kimisi bilinçli olarak ama göstermeden çelmeliyordu, kimisi beni anlayamıyor, ama tam olarak kendilerine benzemediğimi sezerek hoşnutsuzluk duyuyordu; hepsi birden düşmanlıklarını açığa vurdular. Küfürleri bir yana bırakalım; bakın "Sol" dergisinden bir yazı görevlisi ne diyor : "Arslanoğlu önce 'devrimciler üstün insandır' diye hayali bir düşman belirliyor, bunun solun tabusu olduğunu düşünüyor, sonra da onu yıkıyor! Üstün insanla zaaflı insan arasında böyle bir kutupsallık oluşturduğunda solun kadrolarını anlamak mümkün olmuyor." Benim Türkçeye hâkim olmadığımı düşünen, ama kendisi baştan aşağı boyalı basının komik dilini kullanan yazı görevlisinin söylemek istediği şu : Biz "Yeni insan", "Üstinsan" gibi kavramlara boş verelim. Ahlaklı, üstün insanlar olma, toplumu o düzeye yükseltme diye bir iddiamız olmasın. Bunlar zaten hayalcilikmiş. Arslanoğlu kendi hayalleri yıkıldı diye sola saldırıyor. Biz gerçekçi olalım : Sınıf politikalarına bakalım...

Solda yaygın ve baskın olan bu yeni görüşe hiçbir duygudaşlık hissetmiyorum. Beni solcu olmaya iten asıl neden ahlaksal nedendi. Benim için insan ve devrimci olarak İbrahim, Mahir ve Deniz'in hikâyeleri çok şeydi. Bizlere örnek olmayı hedefleyen devrimci büyüklerimiz onları örnek alırlardı. Biz de o büyüklerimizi peygamber gibi görürdük. Derin bir özgeçicilik, derin bir tutarlılık, ruhça sağlamlık ve hiçbir zaman bunlarla övünmeme... Dürüstlük, açık sözlülük, aldatma. Sana güveneni ele vermeme. Karşı cinsi önce insan olarak sevmek, sonra karşı cins olarak daha çok sevmek. Adalet duygusuna, toplumca ilerleme düşüne tutkulu bağlılık... Savunulan temel ahlak ilkeleri bunlardı.

Olumlu ahlak tarihinde iki yol izlemiştir : Birincisi kişinin tüm dünya isteklerinden, "boş" duygulanımlardan uzaklaşması yoludur. Bir tür çilecilikle kişi kendini aşar. Bu, olumlu ahlaka ulaşmanın bireysel yoludur. Zaten o yoldakiler çok az insanın belli bir düzeye ulaşabileceğini düşünürler, o yüzden "kalabalıklarla" uğraşmayı gereksiz görürler. Birincisinden kuvvetle etkilenen ikinci yol ise politik bir yoldur. Önder ve örnek insanların belli bir yere kadar kusursuzluğuna bakılmaz ve toplumun çoğunluğu iyi ahlaka kazanılmaya çalışılır. İşte o zamanlar bizim tarafta baskın olan dizge böyle bir dizgeydi. İnsanları solcu yapan başka birçok olumlu, olumsuz etmen sıralanabilir. Ama bence

bunlardan en çok değer verilmesi gereken ahlaksal nedendi. Zaten olumlu iç dinamikleri yoksa, kendisine karşı ahlakı yoksa, iyi bir insan olmasına da imkân yoktur kişinin. O dönemde herkes "ermiş" olmadı başta sandığımız gibi. Kişilikleri engeldi buna. Bilindiği gibi insanları solcu yapan bir dizi olumsuz etmen de söz konusuydu. Yine de Eylül Darbesi'nden önceki dönemde solda daha baskın olan eğilim ahlakçı eğilimdi. Sonradan bu eğilimle çok dalga geçildi. Ama solu sol yapan, ona saygınlığını kazandıran nitelikti o nitelik. Yazık ki, fazla politika ahlaka engeldir.

İnsanlık tarihinde beni en çok heyecanlandıran olay Ekim Devrimi'dir. Ondan önce de sınıfsız, özgür bir dünya için pek çok kalkışma yaşandı, ama insanlık ütopyasının gerçekleştirilmesi yolunda ayakları yere en sağlam basan, en güzel umuttu Ekim Devrimi. Sonra ne oldu o umutlara? Koşullar çok zordu. Bir yanda kapitalist kuşatma, bir yanda insanın doğası. Lenin'den sonra bir grup sosyalist önder, başta Stalin olmak üzere bir ilkeyi baş ilke haline getirdiler zorlukları aşmak için. Amacımız iyi, ülkümüz yüce, diyorlardı bu politikacılar; o halde başarıya ulaşmak için her yola başvurabiliriz!.. Ondan önce Jakobenlik vardı, fakat böyle bir Makyavelcilik yoktu. "Amaca varmak yolunda her türlü çareye başvurmak en iyi yoldur... Uyuğu altındakileri birlik ve beraberlik içinde tutmak amacıyla ne kadar gaddarlık ederse etsin derebeyi bundan hiçbir vicdan azabı duymamalıdır" der Machiavelli. Radi Fiş'ten aktarımla Bedreddin ise şöyle düşünür : "'Hayırlı bir amaç uğruna her araca başvurulabilir.' Ne denli zor durumda kalırsak kalalım bu ayartımlara asla kanmamalıyız. Saygıdeğer amaçlara ancak saygıdeğer araçlarla ulaşılabilir."²⁰ Nitekim faydacı ahlak ve felsefenin benimsenmesinin sosyalizm açısından sonuçları korkunçtu : On binlerce sıradan insanın yanında, yüzlerce, binlerce devrim kahramanının, gerçek komünistin öldürülmesi; işkencenin devlet politikasının gündelik parçası olması; politik hasımlara karşı yalan ve iftiranın sıradanlaşması, dostlara kalleşlik... Ayrıcalıklı bir sınıfın (yeni bürokrasinin) iktidarda mutlak hâkimiyeti. "Sosyalizmin çıkarları" için, çıkar sosyalistlerini gerçek örnek insanlara yeğleme... Daha sonra yine "Yüce Sosyalist Anavatan"ın korunması için Alman faşizmiyle işbirliği, birçok ülkede savaşan komünistlerin önce faşizme, sonra galip emperyalistlere satılması... 1930'lu yıllardan başlayarak solda tipik burjuva politik ahlakı egemen oldu. Güçlü olan haklıdır, galip gelen bizdendir, bize dalka-

vukluk eden bizi eleştirennden değerlidir, anlayışı... İnsanlığın sosyalizme o denli gereksinimi vardı ki, iktidarlardaki çirkin anlayışlara karşın sol şişti. "Sol içi" atışmalarla birlikte yürüyen geçici bir şişmeydi bu. Büyük sosyalist devletlerden biri başlı başına emperyalist bir süper güce dönüşür, geri ülkelerde faşist rejimleri desteklerken, öbürü batılı emperyalistlerle açık açık işbirliği yapıyordu. Dünyadaki sosyalistlerin büyük bölümü tüm bunları "normal" karşılıyordu.

Yine de yapılanları normal bulmayan yüz binlerce devrimci, sosyalist de çıkmadı değil; yüzlercesi normal bulmadığını yazdı. Yine de o insanların içinde bir umut vardı. irkin yöntemler bile kullanılsa sonunda "başarıya" ulaşılacaktı. Belki zorunlu deneylerdi bunlar. "Başarıya" ulaşıldıktan sonra güzel için yapılan çirkinlikler son bulacaktı. Ama o umutlar da boşa ıktı. Tırnak içindeki bir başarıya bile çirkin yollarla ulaşılamayacağı anlaşıldı. Sosyalist sistem sosyalizmin tabelasına bile katlanamayan boş kafalı, yoz ahlaklı insan kuşakları yetiştirmişti.

Sosyalizm bu denli çirkinliği nasıl üretti? Neden sosyalist ülkelerin tümü kapitalizme geri döndü? Sol neden bütün kavramlarının içini boşalttı? Neden yalan dolu söylemlere mahkûm hale geldi? Bu ve benzeri soruları aklına getirmeyen, yanıtlarını bulmaya çalışmayan sıradan sol sempatizanları anlayabilirim. Holding beyaz yakalı olup ık mış, ama Che şarkıları dinleyince eski günleri anımsayıp duygulanan insanlara bile sempati besleyebilirim. Ama böyle si soruları hiç gündeme getirmeyen bir yazar, şair ya da düşünür taklidi, hâlâ sol keskinlik taslıyorsa, dinozorluğu, eski tfekliği, eğilip bükülmezliği ile vnyorsa, onu kuşkuyla izlerim.

Türkiye'de sosyalist solun ilk büyük kitleselleşmesi 68'de yaşandı.  sol örgütlenmenin  önderi ve onları izleyen elli kadar devrimci efsane olmayı hak edecek gibi ldler. (En iyilerin çoğu erken ölür. Bu politikada kötülerin avantajıdır.) Ne rehinelerin öldürülmesi, ne "bavul cinayeti", ne de poliste birkaç tavır skandalı 68'lilerin temiz görüntüsünü bozabildi. Çünkü dönemin baskın eğilimi direnişti. 80 öncesi dönemde sosyalist solun kitleselliği öncekinin belki on katı genişti. Efsane olmayı hak edecek belki o oranda fazla devrimci çıktı ortaya. Ama 68'inki gibi bir hava yaratamadı 78 kuşağı. Çünkü olaya alışılmıştı. Ayrıca saflığını yitirmişti sol. Kırktan fazla parçaya blnmşti. Kariyerist hesaplar ve birbirine güvensizlikten ötürü. Dergiler, kitaplar dolusu içi boş polemik yazıları, karşılıklı ihanet, faşistlik suçlamaları, açık

açık ihbarlar, birbirini öldürmeler... Uluslararası solun olumsuz özel-likleri gecikmeli olarak bizim sola da yansımaya başlamıştı. Sonra dar-be geldi. Darbe sonrası solun baskın eğilimi teslimiyetti. Ahlakçılık ar-tık bitmişti. Üç dört yıl sonra yeniden toparlanıldı. Hiçbir ciddi sorun tartışılmadan, hiçbir ciddi özeleştirilme yapılmadan. Dünyada çok önce tamamlanan süreç Türkiye'de de tamamlandı. Geçmişin olumsuzluk-ları olumluya üstün geldi.

Tüm dünyayı milliyetçilik ve dincilik dalgası sarsıyordu bu arada. Bizim ülkemizde de dinci ve ayrılıkçı faşizm güçlendi. Her ikisinin de kontrolden çıkmadan güçlenmesi emperyalizmin işine gelir. Batılı tu-zu kuru entelektüellerin postmodern tarzları her iki tür faşizme de se-vecenlikle bakar. Felsefesini yitirmiş oportünist solumuz da onlardan etkilenir. Bu etkilenmenin sonucu şu oldu. Tüm sol kavramlar yerini postmodern kavramlara terk etti.

Sol, ayrılıkçı faşizmin kuyrukçusu haline getirildi. İnsan haklarını en kaba biçimde çiğneyenleri dost kabul edip destekleyenler, bir yan-dan en keskin insan hakları savunucuları olarak ortalarda dolaştılar. Barış konusunda aynı şey oldu, düşünce özgürlüğü konusunda aynı şey, kara paradan medet umanlar "temiz toplum" söyleminden de vaz-geçmediler. Postmodern solun bu ikiye bölünmüş söylemi saygınlığını iyice yitirmesine yol açtı. Sonuçta, ülkede devletçi ve sivil faşizm, kapitalist ideoloji hiçbir zaman olmadığı kadar güçlendi.

İşte "Evrensel Kültür" yazı görevlisinin küfürnamesi bu koşullarda yazıldı. Ben bir ermiş olamadım. Ama her zaman yazdıklarıma uygun davrandığıma (iyi yazarlık için iyi insan olmak hiç de gerekli değildir ya!) inanıyordum. Kişiliğim ve ahlakım gereği, yaptıklarımla övün-mem, övünme gibi algılanacak yaklaşımlardan kaçınmaya çalışırım. Fakat yaptıklarıyla övünenlerin, hele sanat alanında keskinlik taslayan-ların çok büyük çoğunluğundan çok daha iyi işler yaptığımı biliyorum, yaşamımın her yılında. Derin düşünsel farklılıklarımız nedeniyle sol yapılanmalara kendini fazlasıyla kaptırmış kişilerden destek ve takdir görmeyi zaten beklemiyordum. Yine de uzak ve yakın geçmişimi ve bugünümü az çok bilenlerin kişiliğime dil uzatmayacaklarını, uzattır-mayacaklarını sanıyordum. Duygularımda yanıldığım, düşüncelerim-de ise yanılmadığım ortaya çıktı.

Söz konusu yazıda en küçük bir ahlak kaygısı, insaf duygusu yok. Yazmadan önce benimle konuşmadılar. Birçok bilgi yanlış aktarılmış,

çarpıtılmış. Yazı görevlisinin bildiği birçok şeyi de bilmezden geldiği düşünülürse zaten gerçeğe ulaşmak diye bir kaygısının bulunmadığı anlaşılıyor. Önceden benimle konuşmaması belki de görevlinin tek dürüst tavrı o yüzden. Görevli, beni karşı tarafa geçmiş olmakla suçlar-ken karşı tarafın hangi kişi ve yayın organlarınca temsil edildiğini belirtmemiş. Çünkü belirtse kendi sanatçılarının öteden beri bizim taraf- ta, yani karşı tarafta olduğu anlaşılır, ayrıca en piyasa işi antikomünist eserleri övmekten kaçınmadıkları... Birkaç yıl önce politik grup olarak bizim tarafın insanlarıyla günlük gazete çıkarmamışlar mıydı zaten? Bi- zim taraftı, karşı taraftı derken iyice birbirine karıştı. Sanırım benden nefret etmelerinin en önemli nedeni sanat alanında bu işin iyice birbi- rine karıştığını öteden beri yazıp durmam. Tatsız bir iş, ama pek kim- se yapmadığı için bana düşüyor.

Yazı alanında çok temel bir etik kural vardır : Düşmanınızdan bi- le tırnak içinde alıntı yapsanız, tek bir virgülünü, tek bir harfini değiş- tiremezsiniz. Yazı görevlisi kendi kafasından benim yerime cümleler kurmuş, düşmanı bir güzel yargılamış. Onunla yetinmemiş, başka bir faşist taktik uygulamış. Romanlarımda yarattığım (doğal olarak ken- dimle özdeş görmediğim) karakterlerin düşüncelerini, kişiliklerini sö- züm ona beni rezil etmek için kullanmış. Onunla da yetinmemiş, yıl- ların Marksçısı bir yazara iftira etmiş. Burnunu karıştırıp pisliğini du- vara sıvarcasına rahat!.. "Güneş Yanığı" filmini izleyenler bilir. Orada- ki Albayın dramını... *Öteki Kayıp*'taki Musa'nın trajedisini... Bizim uğradığımız haksızlık onlarınkinin yanında çok hafif kalır yine de. Sos- yalizmi yıkan sosyalist kılıklı insan tipi, temiz insanları en hassas ol- dukları değerleriyle vurmaktan hicap duymaz.

Onların anladıkları "sınıf politikaları" kendilerine kalsın. Ahlaksız bir sosyalizm kapitalizmin ta kendisidir. Benim için akıllı ve dürüst bir insanın yargısı, salak ve ikiyüzlü yüz insanın yargısından daha değerli- dir.

Kasım 1998

KAYNAKLAR :

- (1) Kaplan, Sadock, *Synopsis of Psychiatry*, 1994.
- (2) Katleen R. Merikangas, Myrna M. Weissmann; *Epidemiology of DSM III Axis II Personality Disorders*, Annual Review 1986, American Psychiatric Association.

- (3) Gunderson, Zanarini, "Pathogenesis of Borderline Personality", Review of psychiatry Volume 8, 1989, American Psychiatric Press,
- (4) Cloninger, Dinwiddie, Reich; "Epidemiology and Genetics of Alcoholism", Review of Psychiatry Volume 8, 1989, American Psychiatric Press,
- (5) Whirter, "Biological Theories of Sexual Orientation", Review of Psychiatry Volume 12, 1993 American Psychiatric Press.
- (6) Curtis, Barnes, *Invitation to Biology*, Worth Publishers, 1981
- (7) Thema Larousse, *Yaşam Bilimleri*, Biyoloji, 1993
- (8) Serol Teber, *Davranışlarımızın Kökeni*, Sorun Yay. 1975
- (9) Orhan Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, 1989, Evrim Basım Yayım.
- (10) Y. Doç. Dr. Turan Güven ve arkadaşlarınca hazırlanan *Liseler İçin Biyoloji* (M.E.B 1991)
- (11) Betül Çoruksöken, "İnsancıl", sayı 1, Kasım 1990
- (12) Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1989
- (13) Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1990
- (14) Thema Larousse, Milliyet Yay. 1994
- (15) Betül Çoruksöken, Saffet Babür, *Ortaçağ'da Felsefe*, Kabalcı Yay. 1993
- (16) Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1996
- (17) Meydan Larousse, Sabah Yay. 1992
- (18) Betül Çoruksöken, "İnsancıl", sayı 72, Ekim 1996
- (19) Nuri Bilgin, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, İzmir Kitaplığı, 1995
- (20) Radi Fiş, *Ben de Halimce Bedreddinem*, Yön Yay., 1995

POSTMODERNİZM YAZISININ KAYNAKÇASI

- Süreyya Evren, *Postmodern Bir Kız Sevdim*, Mitos Yay. 1993
Paul Feyerabend, *Akla Veda*, Ayrıntı Yay. 1995
Gündüz Vassaf, *Cehenneme Övgü*, Ayrıntı Yay. 1995
Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Yapı Kredi Yay. 1995; Postmodernizm, Kızı Yay. 1994
Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi, Bilgi Yay. 1976
İhab Hassan, Varlık, Aralık 1992

İÇİNDEKİLER

ÖN YAZI	7
1. BÖLÜM	
Politik Psikoloji Notları'nın Düşündürdükleri	13
Yanılmanın Gerçekliği-1	22
Yanılmanın Gerçekliği-2 (Yanılgıların Gerçekleştiği Alan)	34
Yanılmanın Gerçekliği-3 (Düşünce ve Kavramlar)	47
Yanılmanın Gerçekliği-4 (Güdü, İçgüdü)	59
Yanılmanın Gerçekliği-5 (Freudculuğun Eleştirisi)	73
Yanılmanın Gerçekliği-6 (Her şeyi Belirleyen : Kişilik)	88
2. BÖLÜM	
Kişilik ve Estetik-1	105
Kişilik ve Estetik-2 (LERMONTOV, GORKİ)	112
Kişilik ve Estetik-3 (DOSTOYEVSKİ)	124
3. BÖLÜM	
Psikolojik, Felsefi, Politik Yönleriyle Kişilik	147
İnsanı İnsan Yapan Evrim Sürecidir	159
İnsan Nasıl Ortaya Çıktı, Yeni İnsan Nasıl Çıkacak?	169
İnsan Ne Zaman İnsan Olacak?	173
Ortaçağa Dönüş	179
Postmodernizm Hafife Alınamayacak Bir Bilinç Bozunumu	191

KAAN ARSLANOĞLU

YANILMANIN GERÇEKLİĞİ

Psikoloji, felsefe, estetik üstüne kuramsal bir çalışma

İnsanı anlamada psikoloji ne kadar yol gösterici?
Cinsellik ruhsal süreçlerde ne derece önemli?
Freud haklı mıydı?
Normal insan olmak gerçekten iyi bir şey mi?
Dinsel inanış hangi ruhsal gereksinimden çıkar?
Sosyalist toplum düzeni neden çöktü, yeniden kurulabilir mi?
İnsan neden solculuğu ya da sağcılığı yeğler?
Kadın erkek eşitsizliğinin biyolojik kökeni var mı?
İnsanın evrim süreci sona erdi mi?
"Üstinsan" ortaya çıkacak mı?
Genlerden söz edenler ırkçı mı?
Bir sanat eserini neden beğeniriz?
Bir romanın ya da kasetin çok satılması neyi gösterir?
Doğru ahlak olmadan doğru politika izlenebilir mi?
Postmodern ideolojinin sol ve sağ çeşitlemeleri nelerdir?

Kaan Arslanoğlu (d. 1959) Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ni 1984 yılında bitirip Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde psikiyatri ihtisası yapmış olan bir uzman hekim. Okurlarımız kendisini 1985'ten beri yazdığı romanlarıyla tanıyor : *Devrimciler*, *Kişilikler*, *Kimlik*, *Çağrısız Hayalim*, *Öteki Kayıp Adam* Yayınları arasında yayımlandı.

